

COMENIUS SÁROSPATAKI NYOMDÁJA

ÍRTA
TAKÁCS BÉLA

SÁROSPATAK, MCMLVIII

COMENIUS SÁROSPATAKI NYOMDÁJA

A
SÁROSPATAKI NYOMDA
TÖRTÉNETE

I.

(1650—1671)

ÍRTA
TAKÁCS BÉLA

A sárospataki Kollégium
Magyaroktatásának
nagy intellektus.

A szerző

SÁROSPATAK

1958

A SÁROSPATAKI RÁKÓCZI MÚZEUM FÜZETEI

Szerkesztő: BALASSA IVÁN

Lektorálta:

Dr. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN

B. KOROKNAY ÉVA

Felelős kiadó: BALASSA IVÁN

Nyomatott a Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat miskolci üzemében. — A szöveg Linotype gépszedés, a címl oldalak és a szövegrész címeit a mai sárospataki nyomdában még meglévő régi betűkből szedtük; a fejlécek és záródíszek régi sárospataki nyomtatványokból valók. Készült 800 példányban 7 (A/5) ív terjedelemben.

Mb. nyomdavezető: Szűcs Andor — 41933 — 1958. X. hó

A sárospataki nyomda megalapítása

A sárospataki nyomda megalapításának és működésének története szerves összefüggésben van a pataki Kollégium történetével. A XVII. század első felében virágkorát élő főiskola mellett létrejött nyomda, egyik eredménye annak a bőkezű és önzetlen pártfogásnak, melyet a Kollégium I. Rákóczi György és felesége, Lorántfy Zsuzsanna áldozatkészsége folytán élvezett. A főiskola történetének 1630—1660-ig terjedő időszakát »a fejedelmi pártfogók korának« nevezzük. Méltán ráillik az elnevezés erre a korra, hiszen a fejedelmi pár a főiskola iránti ragaszkodásának és gondoskodásának számtalan jelét adta.

I. Rákóczi György, Bethlen Gábor halála után, 1630-ban foglalta el Erdély fejedelmi trónját. Már ezt megelőzőleg is, mint Sárospatak földesura, tevékeny részt vett a főiskola ügyeinek intézésében. Így például 1621-ben összállította az iskola törvényeit. Fejedelemmé választása után méginkább gondjaiba vette a pataki főiskolát, melyet a Bethlen Gábor gyulafehérvári Kollégiumának mintájára akart átalakítani. Ennek eléréseért igyekezett mindent elkövetni: növelte a tanárok számát, gondoskodott a könyvtár gyarapításáról, új épületekkel, ingatlanokkal szaporította az iskola vagyonát. Hozzájárult az iskolában tanuló szegénysorsú diákok tanítási költségeihez, a külföldi egyetemre menőket ösztöndíjjal látta el. »... Az pataki scholára s annak javára senkinek meg nem engedjük nagyobb vigyázása s gondja legyen nálunknál... ezután is rajtunk fordul meg annak az terhe inkább másoknál... « írja egyik levelében a fejedelem [1].

Sokrétű gondoskodása nemcsak anyagi, hanem szellemi téren is éreztette jótékony hatását. Feleségével együtt a protestáns hit védelme, a tudomány előbbvitele céljából díjazták az írókat,

könyveket írtak velük, kinyomatták munkáikat. A fejedelem tetemes összegeket áldozott könyvkiadásra, több jelentős munka. — hogy csak a legfontosabbat, az »Öreg Gradual«-t említsük — az ő költségén látott napvilágot.

Természetesen a könyvnyomdákat sem hanyagolta el. A gyulafehérvári nyomdát, amelyet még Bethlen Gábor alapított, továbbfejlesztette. Ugyanitt román nyomdát létesített, ami rövid ideig működött ugyan, azonban annak termékei jelentős darabjai a Régi Magyar Könyvár állományának és az erdélyi románság szellemi életének.

A gyulafehérvári nyomdában jelent meg a fentemlített »Öreg Gradual« 1636-ban. Ez az énekeskönyv, amelynek Keszé-
rői Dajka János és Geleji Katona István a szerzője, az erdélyi nyomdászat egyik legjelentősebb alkotása. I. Rákóczi György kétszáz példányt nyomtatott belőle, ajándékol kétszáz református egyházközség számára. A fejedelem minden példányba beírta a maga nevét és így küldte szét azokat.

A török hódoltságban levő református gyülekezetekről sem felejtkezett meg. 1642. június 29-i levelében György fiának ezeket írja: »Fejérvárról Koncz András oda fog három láda könyvet küldeni . . . ennek egyikládáját számon adassad Pécsvárad uram kezébe, s mi szónkkal ő kegyelmének parancsold meg, osztassa el ő kegyelme ajándékon ezeket Buda, Kecskemét, Körös felé való religionkon levő ecclesiákban, úgy, hogy ne az papé, hanem az falukban vagy városokban levő ecclesiáé legyen, ha szintén az papok az szokás szerint változnának is, de az könyvek el ne idegenedjenek azoktól a helyektől, a hova rendeltetnek. Valamennél nevezetesebb faluk, városok vannak az hódoltságban, mindenikben küldjön ő kegyelme, ha mi azokból megmarad, ott a partiumban ossza el ő kegyelme. Az más két ládát küldd Patakra a praefectus kezében« [2]. A fejedelem eme intézkedésében tulajdonképpen a később létrejött és ma is meglévő ún. református »paróchiális könyvtár« előképét láthatjuk.

Mindezek talán hozzájárulnak ahhoz, hogy a sokak által zsugorinak és túlzottan takarékosnak mondott I. Rákóczi Györgyről más képet alkothassunk magunknak. Kétségtelen, hogy egyetlen erdélyi fejedelem sem használta fel annyira uralkodását saját vagyona gyarapítására, mint ő. Az adományozások tekintetében azonban túltett bármelyiken. Uralkodása alatt Erdély éppúgy virágzott, mint Bethlen Gábor idejében. Minden gondját az ország belső jólétének növelésére fordította.

I. Rákóczi György a maga korának egyik legszenvedélyesebb könyvgyűjtője volt. Bőkezűsége saját könyvtárának és

a pataki Kollégium könyvtárának szaporításánál egyaránt megmutatkozott. Sárospatakon elhelyezett udvari könyvtára számára részint maga, részint pedig a külföldi tanulmányúton levő diákok által szerezte be a könyveket. Külön ügynökei voltak, akik egy-egy fontosabb mű megszerzésével voltak megbízva. Gyűjteményében helyet kaptak a régi és a korabeli híres írók művei; különféle újságok és röpiratok. A rossz példányokat saját címerével díszített művészi és ízléses kötéssel látta el. Udvari könyvtárának darabjait nemcsak maga olvasta, hanem az nyitva állott minden tudományszerető és kutató ember előtt. Kikölcsönzés csak a saját engedéllyel történhetett. Természetesen a pataki udvari könyvtárt elsősorban a Kollégium professzorai használták.

Könyvszeretetének legszembevetőbb jelét 1631-ben adta, amikor Bethlen Gáborhoz és Pázmány Péterhez hasonlóan kísérletet tett — a török szultán birtokában levő — Mátyás király híres budai könyvtára még meglévő darabjainak megszerzésére. Száz aranyat ígért Zölfikár török agának, ha közbenjár a szultánnál a Korvinák megvásárlása ügyében. Egyelőre csak 150 darabot szeretett volna megvenni, de ha mindet sikerült volna, úgy ezer aranyat lett volna hajlandó adni a közvetítésért. Sajnos, mivel a budai nagyvezér ötezer tallért kért a könyvekért, annak ellenére, hogy azoknak javát már előbb Bécsbe szállították, a fejedelemnek a túl magas ár és egyéb okok miatt le kellett mondenia azok megszerzéséről [3].

A Korvinák nélkül is értékes és híres udvari könyvtár darabjai I. Rákóczi György halála után fiára, Zsigmondra, majd ennek elhunytá után végrendeletileg teljes egészében a pataki Kollégiumra szálltak. Ezzel a fejedelmi hagyatékkal a sárospataki Kollégium könyvtára a XVII. században az ország első gyűjteményévé emelkedett.

Említettük már, hogy I. Rákóczi György és felesége, Lorántfy Zsuzsánna sokirányú pártfogása és gondoskodása a könyvnyomdákra is kiterjedt. A pataki Kollégium külső és belső színvonalának emeléséből természetesen nem hiányozhatott egy könyvnyomdának a felállítása sem. A fejedelem ezzel régen fennálló hiányt igyekezett pótolni, hiszen ebben az időben mindegyik református Kollégium székhelyén a város tulajdonában működött valamilyen nyomda. Pápán és Debrecenben a közszükség kényszerítő hatására a Kollégiumok alapításával egyidőben megindul a nyomdászat. A két iskolavárosban az idők folyamán egymást váltják a neves nyomdászok, könyvek tömege jelenik meg akkor, amikor Patakon még csak a nyomát sem

találjuk annak, hogy valamelyik vándornyomdász akár egy-két évre is megtelepedett volna.

Ennek okát ma már nehéz lenne megtalálni, de talán magyarázatul szolgál az a tény, hogy az egész országban és így a Sárospatakhoz közelebb eső felvidéki részeken is közvetlen a reformáció megindulása utáni években több híres nyomda keletkezett, melyeknek száma a XVII. században még növekedett. Bártfa, Kassa, Lőcse, vagy Debrecen protestáns kézen levő nyomdái tehát elláthatták a pataki Kollégiumot a szükséges könyvekkel. A professzorok saját műveik nagyrésztet külföldön nyomatták ki, az itthon írtakat pedig főleg Kassán, Bártfán, Debrecenben és Nagyváradon jelentették meg.

Minthogy azonban a fejedelem szeme előtt a pataki főiskola fejlesztésénél a gyulafehérvári iskola példája lebegett, a virégzásnak indult Kollégium színvonalának emelkedéséből szükségszerűen következett a nyomda felállítása. És hogy ez a későbbi évek folyamán megkezdhette működését, kétségtelenül I. Rákóczi György kezdeményezésének köszönhető.

Az első hitelesnek tartott adatokat a sárospataki fejedelmi nyomda felállításával kapcsolatban 1635-ből ismerjük egy levélből, melyet Tolnai Pap István írt a fejedelemnek. (Tolnai Pap István előbb Tarcalon volt másodlelkész, majd a sárospataki főiskolában tanár lett. Rákóczi maga mellé vette a tanult és külföldet járt lelkészt, Erdélybe is magával vitte, azonban innen 1632-ben visszaküldte Patakra vezetőlelkésznek, egyúttal mintegy a maga helyetteseként megbízta a Kollégium közvetlen felügyeletével. Gondnoki minőségében élénk levelezésben állott a fejedellemmel, jelentést téve neki iskolai és egyéb ügyekről.)

1635. március 2-án kelt levelében a többi között ezt olvashatjuk: »Az typographiának elkészítésére, tudom, Nagyságodnak szorgalmatos gondja vagon, mindazonáltal mégis alázatosan könyörgünk Nagyságodnak, mint kegyes fejedelmünknek, hogy legyen oly reá vigyázása Nagyságodnak, hogy rövid idő alatt készüljön el. Soha meg nem mondhatjuk, minémű nagy szükségünk vagon reá . . . « [4].

Rákóczinak valóban »szorgalmatos gondja« volt a pataki nyomda felállítása. Ezt bizonyítja Tolnaihoz küldött 1635. október 2-án Gyulafehérváron kelt levele, melyben ezt írja: »Az typographus felől kegyelmedet 28. Septembris innét írt levelünkben is praefectus uram által bőven informáltuk; abból kegyelmed eleget elmélkedheték, jó-e, nem-e megtartani; annak rossz magaviselése miatt kellett arról az földről alábujdosni és eljöni; kiben már nem új lévén az rosszaság, annál nehezebb

vele elhagyatni. Ha ifjú volna, mégis remélhetné az ember, de az aggság is elérte s quod nova testa capit, veterata sapit; akkor hagyja el, ha meghal. Itt magunk előtt vagyon egy magyar könyvnyomtató, veretjük, tömlőcöztetjük, ugyan semmi« [5].

A levél idézett részéből arra lehet következtetni, hogy a fejedelem talált egy nyomdászt, akiről bár nincs valami jó véleménnyel, mindenesetre Tolnaira bízta, alkalmazza-e, vagy nem? A fejedelem szeptember 28-i levele sajnos ismeretlen előttünk, így a nyomdász személyéről legfeljebb annyit tudunk megállapítani, hogy valahonnan külföldről bevándorolt idősebb mester lehetett.

A fentiek szerint Rákóczinak nem volt szerencséje a nyomdászok kiválasztásában, mert a levélben említett »magyar könyvnyomtató«-val sincs megelégedve. Ebben az időben a gyulafehérvári nyomdában az »Öreg Graduál« példányai készültek. Azonban a nyomdából 1632—1647 között kikerült nyomtatványokon nincs feltüntetve a tipografus neve, így erről a nyomdászról sem tudunk úgyszólván semmit. Amit a fejedelem leveléből olvasunk róla, az sem válik dicséretére. Valószínű részegség, vagy egyéb erkölcsi kilengés miatt került sor veretésére és tömlőcöztetésére [6].

Ha alkalmas nyomdászt egyelőre nem is sikerült találni, Rákóczi a sárospataki nyomda ügyét felszínen tartja. 1636. aug. 12-én kelt levelében arról értesíti Tolnai Istvánt, hogy »... Most az oda ki való 3 prelumhoz való minden eszközöket csináljuk és egy néhány szedő matricéket csináltatunk...« [7]. Eszerint tehát három könyvsajtóhoz szükséges eszközt és egy betüöntéshez való szerszámot elkészíttetett a fejedelem.

Arra nézve nincs közelebbi adatunk, hogy a fejedelem Tolnai Istvánt bízta volna meg egy nyomdász szerződtetésével, azonban az utóbbinak 1637. január 10-én kelt leveléből erre kell következtetnünk. Ugyanis ezt írja: »... Az jövőendő üdekre vannak valami elmélködéseim, ha az úr Isten csendességet adván lenne Typographusunk, hasznát vehetném...« [8]. Ehhez azonban valóban »csendességre« volt szükség. Közben ugyanis Rákóczi idejét és gondját az uralkodása ellen fellázadt erdélyi trónkövetelő főurak lecsendesítésére kellett fordítania, így csak 1640-ben jöhetett elő újra Tolnai a nyomdász ügyével.

Adatok hiányában az eddigiekhez hasonlóan kénytelenek vagyunk feltevésekre szorítkozni a nyomda további sorsát illetően. Csupán egy néhány levél áll rendelkezésünkre, melyeknek hiányos összefüggéséből kell kihámozni a történeteket.

Bizonyosra vehető, hogy Tolnai és az előbbi levélben említett nyomdász között megbeszélés folyt a szerződés megkötéséről, amiről Tolnai jelentést tett a fejedelemnek. Erre enged következtetni Rákóczi 1640. november 10-én kelt válasza: »...Az betűöntő kívánságáról kegyelmed mennél hamarabb tudósítson; magyar postilláknak kinyomatásától is nem vagyunk idegenek...« [9]. A fejedelem tehát felhívja Tolnait, hogy a nyomdász »kívánságáról« tudósítsa, vagyis jelentse néki, milyen fizetésért hajlandó elvállalni a nyomda vezetését. Sőt, ahogy a levélből kitűnik, a nyomda termékeiről is szó esett, amennyiben a fejedelem nem idegenkedett magyarnyelvű művek kiadásától sem. Tudnunk kell ugyanis azt, hogy az iskolában a tanítási és általában az irodalmi nyelv latin volt, tehát elsősorban latin munkák kinyomatása volt a cél.

Úgy látszik, a fizetés ügyében is megállapodásra jutottak, mert Tolnai István 1641. március 2-án kelt levelében arról tesz jelentést a fejedelemnek, hogy a nyomdász fizetésére küldött pénzt megkapta. »...Kegyelmes Uram, akarnám Nagyságodat tudatosítanom az szegény betűöntőnek nagyságodtul Bogádi uram ü kegyelme által nekem küldett pénze felől, hogy ü kegyelme mind az három avagy négyféle pénzt meghozta és kezennél is vagyon, arany, tallér, garas és polturák... Az az ember Johannes Liska rövid idő alatt megtér és az pénzt kezéhez adom...« [10].

A levél utolsó sora annál is inkább fontos és jelentős számkra, mert ebből megtudtuk a nyomdász nevét, aki valószínűleg már előbb eljött Patakra és a Tolnaival való megállapodás után hazatért, bizonyára az otthonmaradt betűöntő szerzőszozámainak elhozatala végett. Ahogy Medgyesi Pál egy későbbi leveléből kitűnik, a szerződtetett nyomdász meg is kezdte a betűk öntését. Medgyesi ugyanis 1649. október 22-i levelében felhívja Rákóczi Zsigmond figyelmét a »rozsdában álló sok szép typusra«, melyeket még atyja, az üdvözült fejedelem öntett [11]. E sorok alapján kimondhatjuk, hogy Liska János megkezdte működését Patakon, a nyomda betűi tehát elkészültek, használatukra azonban egyelőre nem kerülhetett sor. Mert arról, hogy az I. Rákóczi György-féle nyomdában akárcsak egy lapnyi terjedelmű nyomtatvány is megjelent volna, nincsen tudomásunk. Bár ami a Liska János pataki működését illeti, hogy valóban hozzákezdett-e a betűk öntéséhez, nincs biztos adatunk. Arra viszont van — amint a levélből láttuk —, hogy a betűk a sajtó tényleges megindulása előtt már hosszabb ideje megvoltak. Ezt néhányan a pataki nyomda történetével foglalkozók

közül úgy magyarázzák, hogy a fejedelem a betűket külföldről hozatta [12]. Ennek is meglehet a valószínűsége, de bizonyíték nincs rá. Véleményünk szerint nagyobb valószínűsége van annak az elgondolásnak, miszerint Liska János a betűk öntését megkezdte, mert ha ez nem történt volna meg, úgy a fejedelem sem küldte volna el Tolnainak a nyomdász fizetését.

A sajtó felállításának és megindításának egyébként is nagyon lassan haladó ügye egyelőre lekerült a napirendről. Liska János pataki tartózkodására vonatkozólag a későbbi levelekben semmiféle nyomra nem akadunk. Nyilván mint vándor-nyomdász, vagy betűöntő, a körülmények alakulása folytán bizonyára elköltözött Patakról. Az 1642-ik évben ugyanis Tolnai Pap István a pataki nyomdászat megindításának fáradhatatlan munkása eltávozott az élők sorából, a fejedelem figyelmét pedig egy sokkal fontosabb ügy, a svéd—erdélyi—francia szövetség létrehozása kötötte le.

I. Rákóczi György következetesen folytatta Bethlen Gábor aktív külpolitikáját. Diplomáciai összeköttetéseit a Habsburg-ellenes nyugati hatalmakkal ő már készen örökölte nagy elődjétől. Az erdélyi fejedelemség belső zavarai miatt csak később avatkozhatott bele a harmincéves háborúba, bár a magyar királyság területén élő protestánsok üldözése s az erőszakos templomfoglalások nagy elégedetlenséget váltottak ki, ennek ellenére az óvatos Rákóczi csak 1643-ban kötötte meg az erdélyi—svéd—francia szövetséget. A következő évben pedig megindította diadalmas hadjáratát a vallási és nemzeti szabadság védelmében III. Ferdinánd ellen. Hamarosan elfoglalta az egész Felvidéket, Kassa és a bányavárosok is kezére kerültek. Serege már a svéd vezér csapataival egyesülve, Brünn alatt járt, maga pedig Bécs ostromára gondolt, amikor az Erdély hatalmának növekedésére féltékeny szultán eltiltotta a további harctól. Rákóczi ezért 1645-ben megkötötte a linzi békét, amely biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Ezzel Erdély sereplése a harmincéves háborúban végleges befejezést nyert.

Ilyen nagyjelentőségű események között kétségkívül eltörpül a pataki nyomda ügye. A békés állapotok bekövetkezésével esetleg lehetett volna gondolni a nyomda kérdésének újrafelvételére és továbbfejlesztésére, azonban a nagy pártfogó, I. Rákóczi György 1648. október 11-én örökre lehunyta a szemét. Halála az önálló erdélyi fejedelemség eddigi nagyságának hanyatlását és bukását vonta maga után, a sárospataki Kollégium pedig egyik legnagyobb jótevőjét veszítette el benne.

»Az ő halála után 1649-ben Lorántfi Susánna az özvegy

Fejedelem-Aszszony, kisebbik fijával, Rákóczi Sigmonddal Erdélyből Patakra visszajött és itten egész életét főképpen arra szánta, hogy ezen Kollégiumot minél nagyobb tökéletességre vihesse...« — írja Szombathi János a »Kollégium rövid historiájában« [13].

Igen, a fejedelemasszony és Zsigmond herceg a főiskola hű patrónusa maradt. Továbbfolytatták a Kollégium színvonalának emelését célzó törekvésüket. A nyomda felállításának szükségessége tehát újra előtérbe kerülhetett. Létrehozását a református egyházban ebben az időben folyó egyházkormányzati küzdelmek is nagyban elősegítették.

A XVII. század közepére jelentősen megnövekedett Kelet-Magyarországon, Erdélyben, de az egész országban azoknak a református prédikátoroknak a száma, akik nyugati hatásokra a polgárosodás eszméjét tüzték maguk elé. Az angol és holland egyetemeken megismert demokratikus egyházkormányzást szerették volna hazai viszonyokra alkalmazni [14]. A mozgalom vezetője éppen a fejedelmi család közvetlen környezetéből került ki, majd csatlakozott hozzá a sárospataki főiskola egyik tanára is. Medgyesi Pál, I. Rákóczi György udvari papja és Tolnai Dali János, a pataki főiskola tanára, mint a reformeszmék vezetői és előharcosai, az angol és holland minták után, de a kálvini reformáció tanításaihoz is híven, küzdöttek a püspöki és esperesi egyházkormányzat ellen, a presbiteri szervezet bevezetését tartva szükségesnek, mert véleményük szerint ez egyezett meg az egyház igazi lényegével. Tolnainak és Medgyesinek a feudális ellen egyházi lepel alatt indított harca természetesen nem maradhatott ellenhatás nélkül.

A rendi társadalom, az ország keleti részén levő még mindig nagyszámú fő- és köznemesség hallani sem akart arról, hogy az egyház ügyeinek intézésénél a parasztságból választott presbiterek is részt vegyenek, velük együtt tanácskozzanak, vagy éppen rajtuk fegyelmet gyakoroljanak. Bár a Tolnai és Medgyesi ún. »puritánus« mozgalmának olyan nagy pártfogói voltak, mint Lorántfy Zsuzsánna és fia, Rákóczi Zsigmond, mégis törekvéseikkel az 1646-i szatmárnémeti zsinaton vereséget szenvedtek. Az ellenpártnak annál is inkább könnyű volt a győzelem, mert a fejedelem, I. Rákóczi György és több főúr számára nem volt rokonszenves az Angliából származó eszme, ahol a presbiteriánusok és puritánusok király elleni forradalma éppen ebben az időben volt kialakulóban.

Tolnai Dali Jánost és társait a zsinaton, melyen az egész magyarországi református egyház képviselői a fejedelemmel

együtt megjelentek — elítélték, állásuktól megfosztották őket. A kérdést azonban hatalmi szóval nem lehetett elintézni, mivel a mozgalom sokkal nagyobb hullámokat vetett. A zsinat tehát elvileg nem zárkozhatott el a presbitériumok felállítására elől, a megvalósítását azonban gyakorlatilag messze elodázta [15].

I. Rákóczi György halála után Tolnai Dali János visszakérülve professzori székébe, Medgyesi Pál a fejedelemasszony udvari papja lévén, pártfogójuk oltalma alatt Sárospatakon folytathatták eszméik terjesztését, de most már csak irodalmi téren. Ekkor mutatkozott meg legjobban a nyomda hiánya. Mivel Zsigmond herceg is híve volt a presbiteri rendszernek, fel akarta világosítani a közvéleményt ennek helyességéről, éppen ezért megbízta Medgyesi Pált, írjon róla egy munkát a nép számára, amelyben érthetően és tisztán fejtsse ki a presbiteri egyházkormányzás lényegét.

Medgyesi örömmel és nagy hévvel kezdett hozzá a mű megírásához 1649 októberében. Alig egy hónap alatt elkészült vele és mert akkor Gyulafehérváron tartózkodott, azonnal elindult Patakra, hogy bemutathassa Zsigmondnak. »Örömet akarom Nagyságodnak is ítéletét felőle venni és ha ki kellene nyomtatni, Nagyságod is arra valónak ítélvén — nem kellene vele késni, mert az idő felette igen kívánja« — írja Medgyesi, Zsigmondhoz küldött levelében. (1649. december 9.)

A mű megnyerte Zsigmond tetszését s intézkedett, hogy azonnal nyomassák ki. Medgyesi azt szerette volna, ha Patakon jelenik meg a munkája, itt azonban a nyomda — mester és kielégítő felszerelés hiányában — még nem volt használható állapotban. Medgyesi ugyan már 1649. október 22-i levelében sürgeti Zsigmondot: »... E felől is akarnám Nagyságodat alázatosan megtalálnom, igen jó volna, ha Nagyságtok typographiának erectioja felől is gondolkodnék Patakon. Az üdvözült urunk sok szép typusi csak rozsdában állanak. Hiszem, egy ház nem sokat tenne Nagyságtoknak és holmi faműszerbeli segéttetés. Találkoznék, aki conventio nélkül felvállalná azt a hivatalt, mint szintén Váradon; sőt az a váradi is örömet segétené erectiójában, csak Nagyságtok kívánná s venné, pro tempore Typographust is mindjárt illendőt találnánk bele...« [16].

A levélben utalás történik a nagyváradi nyomdászra, aki nem más, mint Szenczi Kertész Ábrahám, az erdélyi nyomdászat egyik neves alakja, a nagyváradi sajtó megalapítója. 1640-ben állította fel nyomdáját Bethlen István gróf támogatásával. Hollandiából származó szépmetzésű betűivel, tiszta munkájával előkelő helyet foglal el nyomdászatunk történetében.

Kiadványai között ott találjuk Comenius, Komáromi Csipkés György, Apáczai Csere János műveit. Egyik legnagyobb vállalkozása volt a Károlyi Biblia új kiadása. Eközben érte nyomdáját a szerencsétlenség, a török 1660-ban elfoglalta Nagyváradot, menekülnie kellett, megkezdett munkáját Kolozsváron fejezte be. Innen Nagyszebenbe költözött, itt halt meg 1667-ben [17].

Szenczi Kertész Ábrahám egyike azoknak a XVII. századi erdélyi nyomdászoknak, akik ebben a században hanyatló félben levő tipográfiát a régi szinten tartották. A nyomdászat színvonalának süllyedése szinte az egész Európában érezhető volt. A hanyatlás főleg a nyomtatás technikájában, a papír minőségében, általában a könyvek előállításának silányságában mutatkozott meg. Míg a XV. század ősnymdászeit, vagy a humanista nyomdászat XVI. századbeli mesterei nagy művészi gonddal és ízléssel készítették remekműveiket, addig ebben a korban mindinkább az üzleti érdekek léptek előtérbe. Egyrészt a szöveghez nem értő nyomdász, másrészt a kiadói elv, mely a minél több és gyorsabb szedést, nyomtatást, olcsóbb előállítást tűzte ki célul, egyaránt közrejátszott a könyvek minőségének leromlásában. Hozzájárult még ehhez a politikai élet gátló hatása is. Németországban a harmincéves háború pusztításai, Spanyolországban az inkvizíció mindent elnyomó hatalma bénítja meg a nyomdák egészséges működését. Közrejátszott az abszolutisztikus államrend korlátozó tevékenysége is, amely egyes országokban — így például Angliában — külön engedélyhez kötötte a nyomdák felállítását. Érthető tehát, ha ilyen körülmények között Európa-szerte süllyedt a nyomdászat [18].

Mindössze egy-két országban tartotta magát a régi színvonalon a tipográfia. Ebből a szempontból első helyen Hollandiát kell említenünk, ahol sok tekintetben fejlődésről beszélhetünk. A spanyol igát lerázó Németalföldön fellendült az ipar és a kereskedelem és ezzel kapcsolatban a nyomdászat is. A németalföldi nyomdászat leghíresebb mesterei dolgoznak ebben a korban: az Elzevirek, Plantinok, Moretusok, Janssoniusok, valamint a Blaeu-család tagjai. Hollandiában tanulta a betűmetszést és nyomtatást Misztótfalusi Kis Miklós is, az erdélyi nyomdászat euróпахírű mestere. Szenczi Kertész Ábrahám és Misztótfalusi Kis Miklós az a két nyomdász, akiknek munkássága révén Erdélyt besorolhatjuk azok közé az országok közé, ahol a XVII. században is remekművek kerültek ki a sajtókból.

Medgyesi Pál tehát a legszakavatottabb mesterhez fordult akkor, amikor Szenczi Kertész Ábrahám segítségét kérte

a pataki nyomda felállításához. Az idő rövidsége és a Medgyesi műve kiadásának sürgőssége miatt azonban erre most nem kerülhetett sor. Zsigmond minden késedelem nélkül szerette volna nyomtatásban látni a munkát. Bártfára küldte tehát, ahol 1650-ben jelent meg: »Dialogus politico-ecclesiasticus, azaz: Két keresztyén embereknek egymással való beszélgetések a presbyteriumról...« címmel.

Medgyesi Pál ezt a művét Rákóczi Zsigmondnak ajánlotta, mert az ő »parancsolatja volt, hogy mostan vagy mentül hamarabb végezzem be az írást«. A könyv nagy hatást váltott ki a presbiteri rendszer behozatala ellen tiltakozó párt körében. Erdélyben való elterjesztését egyenesen megtiltották, magának Medgyesinek pedig távoznia kellett Gyulafehérvárról. Nagybányára ment lelkésznek, majd innen 1651-ben Lorántfy Zsuzsánna magához rendelte Sárospatakra.

Közben a nyomda megindítása újra halasztást szenvedett. Végre hosszas halogatás után a sajtó felállítása elérkezett a megvalósuláshoz, amihez a végső indítékot Comenius Ámos Jánosnak Sárospatakra való jövetele adta meg.

Meghívását többen és többször sürgették, ideérkezése azonban nem volt könnyű és magátólértetődő. Comenius Ámos Jánost, a XVII. századi polgárosodási mozgalom egyik jelentős képviselőjét, világhírű pedagógusát, az iskolai nevelés újjáteremtésére irányuló törekvések elismert vezérét, a kor egyik nagytekintélyű bölcselőjét több európai ország szerette volna megnyerni a maga számára. Ahová eljutott hányatott élete során, mindenütt ott akarták marasztalni. Országok vándortanítójaként járta a világot, hazájában, Morvaországban kezdte meg működését, de a harmincéves háború viszontagságai idegen földre kényszerítették. Lengyelország, Poroszország, Anglia, majd Svédország iskoláiban talált menedéket. Mindig oda ment, ahol élete célját megvalósulni remélte, ahol kitaszított hitsorosai, a cseh—morva testvérek vallásszabadságának kivívásához segítséget kérhetett. Mert ezeknek a püspöke volt, egyháza és népe szabadságáért küzdött, ennek érdekében kért és remélt segítséget és nevelést adott cserébe. Így nemcsak mint világhírű pedagógus járta a világot, hanem mint politikus is, aki a Habsburgok által eltaposott hazájának felszabadításához keresett támogatást.

Ahová nem jutott el személyesen, ott a művei és tankönyvei révén lett ismertté a neve. Sárospatakon és Pápán, Debrecenben és Gyulafehérváron, tehát az összes magyarországi református Kollégiumokban egyaránt tankönyvül használták

Comenius munkáit. Érthető, ha a sárospataki és gyulafehérvári professzorok a fejedelem és a fejedelemasszony figyelmét felhívták Comeniusra, valahányszor erre alkalom adódott, aminek az lett az eredménye, hogy I. Rákóczi György kétizben is megpróbálta Comeniust iskolái megreformálása végett Magyarországra csábítani. Ő azonban még ekkor visszautasította a meghívást, Svédországba indult, tőlük várva segítséget egyháza és hazája megmentésére. De itt is, mint annyi más helyen, annyi sok esetben, csalódnia kellett.

A westfáliai béke megsemmisítette Comeniusnak és hitsorosainak a száműzetésből való kiszabadulás minden reményét. A cseh népet végkép kiszolgáltatták a Habsburgoknak. Szomorú napok következtek a cseh—morva egyházra. Gyülekezeteik szétszóródtak, Lengyel-, Porosz- és Magyarországra menekültek. A testvérgyülekezetek vezetői 1650-ben tanácskozást tartottak Lesznóban, hogy megállapodjanak és döntsenek abban a kérdésben, vajon örökre lemondjanak-e saját egyházuk fenntartásáról, vagy egyesüljenek más nemzetekkel és egyházakkal? A küldöttek abban állapodtak meg, hogy továbbra is önálló egyházszervezetben élnek és fennmaradnak.

A gyűlésre Comenius is eljött Svédországból. Ezt az alkalmat újra felhasználták Sárospatakon, szinte egymást érték a levelek, melyekben Lorántfy Zsuzsánna, Rákóczi Zsigmond, Tolnai Dali János Comeniust Patakra hívták. Ő maga így emlékezik meg erről: »... leveleket kaptam Magyarországból, mind a theológusoktól, mind a jeles Rákóczi Zsigmondtól, melyben emez, úgy a saját, mint anyjának, az erdélyi fejedelem özvegyének nevében szeretetreméltóan meghívott az iskolák reformálása céljából tanácskozásra és javaslataim kifejtésére...« »... Lorántfy Zsuzsánna a pataki kollégiumot nagyobbá és jobbá akarván tenni, ez oly szent és magas dologban való tanácskozásra, háromszor ismételt kegyes levelével engemet kegyesen méltóztatott kihívni...« [19].

E levelekben a fejedelemasszony hangsúlyozza: azért hívja Comeniust Patakra, hogy: »... nekünk pataki iskolánk megreformálásában, amiben forgolódnak, segítségünkre légy és itt nálunk a te kitűnő módszerednek, melyet a nemzetek közt terjeszteni már megkezdtél, teljes rendszerét kidolgozd és előadd. Nem akarunk téged, a kortól terhes férfiút, a poros iskola terhes munkáira elhívni, hanem azt óhajtjuk, hogy a te igazgatásod alatt a mi tudós férfiaink, a rektorok és tanítók az óhajtott reformációban minél előbbre haladjanak és a te utasításod szerint a tanulmányok keresett módszere ügyében fáradozzanak...« [20].

Ennyi kérésnek és szívélyes hívásnak nem mondhatott ellent Comenius. Eleinte ugyan habozott, de Tolnai Dali János nagy politikai események bekövetkezésének reményével kecsegtette, majd egy hitsorsosa és honfitársa, Drábik Miklós szintén hatást gyakorolt rá azzal a jóslatával, hogy Rákóczi Zsigmond magyar és lengyel király lesz és a protestáns tábor élére áll. Comenius hitelt adott Drábik jóslatainak, akinek misztikus és zavaros látomásaiban a svédek és a Rákócziak úgy szerepeltek, mint Isten választott eszközei az evangéliumi hitűek megváltására, végül is 1650 májusában rászánta magát az utazásra [21].

Comenius első látogatása alkalmával nyolc napig tartózkodott Sárospatakon. Ez alatt az idő alatt a fejedelmi családdal Tokajba is elmentek. Közben megbeszéléseket folytattak az iskola újjászervezésének kérdéséről. A Kollégium professzorai és a fejedelemasszony felkérték Comeniust, hogy írásban terjessze elő azzal kapcsolatos elgondolásait, mimódon lehetne a sárospataki iskolát a panszofia (egyetemes bölcsesség) törvényei szerint a lehető legjobban átalakítani? Erre ő néhány nap alatt elkészítette az »*Illustris Patachinae Scholae Idea*« című tervezetét, melyben az eszményi iskola körvonalait vázolja.

A tervezet minden tekintetben megnyerte a fejedelemasszony és a tanári kar tetszését, éppen ezért újra megkérték Comeniust, maradjon Sárospatakon és itt kezdjen hozzá a nevelést átalakító és átformáló elméletének gyakorlati kivitelezéséhez. Comenius hajlandónak mutatkozott erre, azzal a kikötéssel, ha a fejedelmi család tervének megvalósítását a legmeszebbmenőkig támogatja, továbbá Rákóczi Zsigmond pártfogásba veszi a cseh—morva testvéreket, a Kollégiumban egy néhány morva tanuló, több más szegénysorsú magyar diákhöz hasonlóan, ingyenes ellátásban részesül. Egyéb kikötései mellett fontosnak tartja egy betűkkel és ügyes szedőkkel ellátott nyomda felszerelését.

Lorántfy Zsuzsánna és Zsigmond herceg elfogadták Comenius feltételeit és megígérték, hogy mindent kívánsága szerint fognak intézni. Azonnal készek voltak a nyomda felállítására, berendezésére. Zsigmond megbízta Klobusiczki András uradalmi jószágigazgatót, hogy a fejedelem által beszerzett nyomdai felszerelést alkalmas épületben helyezze el, Comeniust pedig arra kérte, hozzon magával külföldről egy megfelelő nyomdászt a műhely vezetésére [22].

A fejedelmi családdal és a Kollégium professzoraival való megegyezés után Comenius visszatért a lengyelországi Lesznóba hittestvéreihez. Be kellett várnia, amíg egyházának zsinata,

valamint amsterdami pártfogója, de Geer megküldik hozzájárulásukat pataki letelepedéséhez. Ezekkel szemben ugyanis kötelezettséget vállalt, ez alóli fölmentés kieszközlését Comenius Lorántfy Zsuzsánnára és fiára bízta.

A nyomdászt azonban a sajtó vezetésére ő maga választotta ki, majd 1650 júliusában Sárospatakra küldte. Itteni tartózkodásáról Rákóczi Zsigmond augusztus 1-én kelt, Comeniushoz intézett leveléből értesülünk: »Nem kételkedünk afelől, hogy a könyvnyomdász, aki a minap itt járt, már visszaérkezett, mégis tetszik nekünk e levélben is üdvözölni és kérni Tisztelendőségedet, hogy az isteni dolgok előbbvitelére kívánságunk szerint mielőbb jöjjön el hozzánk; a főntebbi nyomdászt is hozza magával, vagy küldje előre a felállítandó nyomdához szükséges kellékekkel, amelyeknek árát neki megfizetjük és neki illő fizetést rendelünk.« Egy nappal később újabb levél megy Sárospatakról Lesznóba, Tolnai Dali Jánostól: »... Ő Fensége tudatta velem, hogy tegnap levelét és utasítását elküldötte hozzád. Láthatod, Comenius, ő Fenségeiknek hazánk és iskolánk jóvolta érdekében irántad való jóindulatját; ugyanilyen indulattal vannak a nyomdász iránt...« Tolnai szinte könyörög Comeniusnak, viselje továbbra is a szíven a nyomda ügyét, melynek felállításához az ő személyes gondoskodása és figyelme szükséges [23].

Az oly sok kérdésnek, szíves hívásnak meglelt az eredménye. Végre elérkezett a váravárt nap: Comenius Ámos János október végén megérkezett Sárospatakra. Vele egyidejűleg, bizonyára az ő társaságában jött a sárospataki nyomda első mestere, Renius György is.

Előbbi életéről és működéséről semmit nem tudunk. Ismeretlenül került Sárospatakra. Azt azonban biztosra vehetjük, hogy a lesznói nyomdából hívta el Comenius, ahol az ő korszakalkotó tankönyvei megjelentek. Rákóczi Zsigmond előbb idézett levelének sorai Renius György visszaérkezéséről tudósítanak bennünket, a levelet pedig Rákóczi Comeniusnak Lesznóba küldte, tehát a nyomdásznak is itt kellett lennie. A lesznói nyomda ezidőbeli vezetője Daniel Vetter volt, bizonyára mellette segédkezett Renius [24]. Nyilván ekkor már ügyes és szakértő mester lehetett, a keze alól később kikerült nyomtatványok ezt árulják el. Comenius különben sem hozhatott magával sajtóhoz kevésbé értő embert.

Valószínű, hogy Renius György első pataki látogatása alkalmával számbavette a nyomda már meglévő felszerelését és a hiányzó dolgokat saját műhelyének darabjaiból pótolta. Ezt annál is inkább megtehetette, mert amint láttuk, Rákóczi Zsigmond

előre megígérte, hogy a felállítandó nyomdához általa hozott kellékek árát néki megtéríti.

Renius György Patakra érkezése után egy néhány nappal, november 10-én, megérkezett Zsigmond levele Klobusiczky jószágigazgatóhoz, melyben a herceg a nyomdász conventiojáról intézkedik. A levél idevonatkozó szakasza így szól: »Az typographus fizetésén így nyugodott meg asszonyunk ő nagysága:

Tallerorum imperialium	No	30
Triciti aut siliginis cubuli		18
Vasa vini duo aut	fl	20
Pisorum cubuli	No	1
Milij cubuli	No	1
Hordej cubuli	No	2
Porci duo aut	fl	6
Butiri justae	No	10
Casalj librae	No	60 [25].

Vagyis:

Császári tallér	30
Búza vagy rozsa	18 köböl
Bor két hordó, vagy	20 forint
Borsó	1 köböl
Köles	1 köböl
Árpa	2 köböl
Sertés két darab, vagy	6 forint
Vaj	10 itce
Sajt	60 font

Renius György fizetése nagyjából megegyezett egy várbeli másodkapitány járandóságával. Mert például a munkácsi várban a másodkapitány a következő javadalmat kapta: pénz 30 forint, ruházatra 16 forint, 12 köböl búza, 8 köböl abrak, 1 hordó bor, 2 disznó, 4 bárány, 12 itce ecet, 4 itce méz, 4 itce vaj, 1 öl széna, vagy 3 forint [26].

A pataki udvarnál alkalmazott mesteremberek fizetésével nem tudjuk összehasonlítani Renius György conventioját, tudniillik ezek pénzbeli jövedelmei egyénileg, különbözőképpen voltak megállapítva. Ehhez járult még, mintegy mellékkeresetként az illető iparosok természetbeni járandósága, aminek nagyrésztét a foglalkozásuk szerinti anyagiak képezték. Erre a mellékkeresetre egyébként Renius György is igényt tarthatott és minden

bizonytal tartott is, tekintve, hogy ebben a korban szokásban volt a nyomdászoknál az általuk kiadott művekből meghatározott példánynak, a maguk számára való visszatartása. Az így fennmaradt példányokat a könyvnyomdások saját hasznukra értékesítették.

Ezt a gyakorlatot nemcsak a nyomdászoknál, hanem az íróknál is megtaláljuk. Comenius különben is eléggé magas pataki fizetése kiegészült az itt nyomott tankönyvei tiszteletpéldányainak árával, melyeket ő — megbízottjai közvetítésével — a diákoknak eladott [27].

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Renius György a fejedelemisszony jóvoltából állásához méltó anyagi juttatásban részesült Sárospatakon. Megélhetése biztosított lévén, nyugodtan hozzákezdhetett munkájához, Comenius beköszöntő beszédének szedéséhez.

Mielőtt azonban a sárospataki nyomda termékeinek ismertetéséhez hozzákezdzenénk, nézzünk széjjel magában a nyomdában, ahol ez a beszéd és az utána következő sok többi könyv elkészült. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a nyomda szinte teljes felszereléséről és berendezéséről pontos képet alkothatunk magunknak. Ennek megrajzolásához nagy segítséget nyújtanak a műhely, kéziratban ma is meglévő leltárai, melyeknek alapján bepillantást nyerhetünk egy XVII. századi nyomda életébe.

A nyomda berendezése és felszerelése

Amint az eddigiek folyamán láttuk, a sárospataki nyomda megalapításának történetét adatok hiányában bizony csak nagyon hézagosan tudtuk összeállítani. Sokszor feltevésekhez és talán nem is mindig helyes következtetésekhez kellett folyamodnunk ebben a munkánkban. A nyomda berendezésének és felszerelésének megismerésénél — örömmel mondhatjuk — nem ez a helyzet. Itt pontos számadatok, aprólékos leírások, lelkiismeretesen, több személy jelenlétében felvett leltárak állanak rendelkezésünkre.

Harsányi István szerint — aki e leltárakat nyomtatásban közzétette — a XVII. századból egyetlen magyar nyomdának sem maradt fenn három különböző időből olyan részletes leltára, mint a sárospataki nyomdái [28]. Minden tekintetben — nyomdatörténeti, könyvtörténeti, művelődéstörténeti szempontból egyaránt — igen becses forrásoknak tartja ezeket. Teljes mértékben osztjuk Harsányi István, a pataki Kollégium könyvtára néhai igazgatójának véleményét. Kétségkívül értékes adatokat szolgáltatnak ilyenirányú kutatók számára e leltárak, melyeknek fennmaradása fényt vet elődeink gondosságára, ami nemcsak azok megőrzésében mutatkozott meg, hanem ezen túlmenőleg, a nyomda iránti féltő szeretetükben is. Minden betűre, a sajtóhoz tartozó minden kicsi szerszámra vigyáztak. Ez érthető, hiszen régen hiányzó, megvalósulásában drága és nagyon fontos intézménye volt ez a főiskolának.

Az első ránkmaradt leltár 1666-ból való. Ekkor ugyan már nem Renius György dolgozott a sárospataki nyomdában, azonban a leltári feljegyzésekben több utalás történik arra, hogy azt egy régebbi alapján készítették, tehát még abban az időben, amikor Renius György volt a nyomda vezetője.

Az 1666. április 8-án Komáromi István, Szántai Pál professzorok és a név nélkül említett kollégiumi rektor jelenlétében elkezdett és bevégzett leltározás alkalmával a következő felszerelések voltak találhatóak a nyomda helyiségeiben:

»Inventatio Typorum Latinorum, Graecorum et Hebraeorum Illust. Scholae Sáros Patachinae. Ao. 1666. Die. 6. Aprilis. Praesentibus Rev. ac Clarissimis viris Steph. Comáromi, Pauli Szántai et Scholae Praefatae Rectoribus inchoata et absoluta.

»Hebraea Cicero. Cent. 1. Lib. 36.
Graeca Cicero. Cent. 1. Lib. 116.«

Héber és görög betűk számbavételével kezdődik a leltár. A sárospataki Kollégiumban — jellegénél fogva — elsősorban lelképásztorokat képeztek ki. Itt tanultak a városok és falvak későbbi prédikátorai, tanítói. Tanulmányaik főrészt a héber és görög bibliai szövegek olvasása és fordítása alkotta. Tankönyvek nyomásához elengedhetetlenül szükség volt héber és görög betűkre. Ezekből a sárospataki nyomdában, a fenti könyvek kinyomatásához összesen 2 mázsa és 152 font állott rendelkezésre.

Figyelemre méltó az a tény, hogy az aránylag kisebb nyomdák közé sorolható pataki sajtó héber és görög betűkkel is el volt látva. E században csak a Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelyében és a pataki nyomdában találunk héber és görög betűket. A debreceni nyomda, bár jóval nagyobb volt, azonban az 1660- és 70-es években még görög betűkkel sem rendelkezett [29].

A leltárban olvasható »Cent. 1. Lib. 36.« — kifejezés a »centenus« és a »libra« latin szóból származik, mely a régi mértékegység szerint 120 fontot, illetve egy régi mázsát jelent. A »libra« szó jelentése — egy font. Mai mértékrendszerre átszámítva: 1 régi mázsa 56 kg-mal, egy font: 56 dkg-mal egyenlő. Ott látjuk még a »Cicero« szót. Ez a nyomdászatban a betűk nagyságát jelöli. Általánosan ismert dolog, hogy a nyomtatványok nem egyforma betűkkel szoktak megjelenni. Különböző nagyságút használnak a lexikonoknál, mást a meséskönyveknél, vagy regényeknél, ismét mást a plakátok nyomtatásánál. Ezeket az egymástól eltérő alakú és méretű betűket, közvetlenül a könyvnyomtatás feltalálását követő korszakban, többnyire azokról a munkákról nevezték el, amelyeket velük nyomtattak. Például a »cicero«, a nagy római szónokról kapta a nevét, akinek a leveleit először ezekkel a betűkkel nyomatták ki.

A későbbi évek folyamán a betűnagyságok szaporodásával

az együtthasználhatóság szempontja, bizonyos rendszer kialakulását tette szükségessé. Nagyon megnehezítette a különféle betűk rendszerbedolgozását, hogy ebben az időben egységes mértékről még egyetlen ország határán belül sem lehetett szó. Több száz esztendő telt el, amíg 1878-ban a német Berthold összeállította a méterre átdolgozott pontrendszert. Ennek alapja a »tipográfiai pont«. Egy métert 2660 pontra osztott fel, amelyen belül a »gyémánt« betűtípus 4 ponttal a legkisebb, a »négy-cicerós« pedig 48 ponttal a legnagyobb betűt képviseli.

A sárospataki nyomdában használatban levő héber és görög cicero betűk 12 pontnyi nagyságúak voltak. A leltár további részében a latin betűk felsorolása következik.

»Sequuntur Typi Latini.

1. Canon Magnus.	Cent. 2. Lib. 90.
2. Canon Parvus.	Cent. 1. Lib. 117.«

Első helyen a »Kánon« betűtípus kis- és nagyformátumát találjuk. Ez a 36 pont nagyságú betű valószínűleg onnan kapta a nevét, hogy régebben törvénykönyveket, vagy többszólamú énekeskönyvek szövegét nyomtatták vele.

»3. Secunda Magna.	Cent. 2. Lib. 73.
4. Secunda Parva.	Cent. 2. Lib. 34.«

Sajnos a »secunda« betűtípus közelebbi meghatározását nem tudjuk. Ilyenfajta betűelnevezéssel más nyomdák leltárában sem találkoztunk. Stenglin Jeremiás ausburgi betűöntő 1693-ban megjelent árjegyzéke sem említi ezt a típust. Bizonyára valami előttünk ismeretlen betűmintasor második fajtája lehetett a »secunda«. Az is lehetséges, hogy mivel Stenglin árjegyzéke szerint a kánon betűnek két változata volt, kis és nagy kánon, a secunda alatt a nagy kánon betűt kell értenünk [30].

»5. Paragon Antiqua.	Cent. 1. Lib. 119.
Item.	Cent. — Lib. 106.
6. Paragon Cursiva.	Cent. 2. Lib. 15.
Item.	Cent. 1. Lib. 39.«

A »paragon« — helyesebben »paragon« betűtípust a XVII. században élt angol Caslon nyomdászcsalád öntötte és használta először. Később más európai országok nyomdászai is átvették. Különösen a holland Elzevirek kiadványaiban találkozunk vele. Mérete 18,78 pont, kb. 7 milliméternek felel meg. E betűfajta-ból kétféle: »antiqua« és »cursiva« volt a nyomdában. A latin

nyomtatott betűk antikva néven ismeretesek és a kiemelkedő dűlt betűs kurzív típusal együtt rendkívül sokfajtára oszlanak. Az antikva betű a könyvek, újságok megszokott latin betűje. Képe finom fekete vonalas, vízszintes talpacskákkal. A leltárban többször előforduló »item« latin szó jelentése: hasonlóképpen, szintén. A betűk több ládában voltak elhelyezve, tehát külön-külön mérték le súlyukat.

»7. Tertia Antiqua.	Cent. 1. Lib. 67.
Item.	Cent. 1. Lib. 83.
8. Tertia Cursiva.	Cent. 2. Lib. 15.
Item.	Cent. — Lib. 118.«

»Tertia« a 16 pontos betűnagyság megjelölése. Maga a latin szó »harmadik«-at jelent. Ebből a betűféleségből is, mint általában a többiből, kétféle: antikva és kurzíva volt a nyomdában.

»9. Media Antiqua.	Cent. 2. Lib. 18.
Item.	Cent. 1. Lib. 92.
10. Media Cursiva.	Cent. 1. Lib. 80.
Item.	Cent. 1. Lib. 118.«

»Media« vagy »medialis« eredetileg közép nagyságú betűt jelentett. Két-háromszáz évvel ezelőtt a nyomdászoknak mindössze hétféle betűnagysága volt: petit, garmond, cicero, media, tertia, textus és a kánon. Ezek között, mint látható, a 14 pontos media foglalta el a középső helyet.

»11. Cicero Antiqua.	Cent. 1. Lib. 82.
Item.	Cent. 1. Lib. 136.
12. Cicero Cursiva.	Cent. 2. Lib. 15.
Item.	Cent. 1. Lib. 69.«

Erről a finom és karcsú metszésű cicero betűtípusról már volt szó az előbbieken. Itt a latin cicero betűkről tesz említést a leltár. Ez a leggyakrabban használt 12 pontos betűfajta képezi a tipográfiai számítás alapját.

»13. Gármont Antiqua.	Cent. 2. Lib. 76.
14. Gármont Cursiva.	Cent. 2. Lib. 34.«

Garamond Claude, a XVI. század elején élt kitűnő francia betűmetszőről nevezték el a 10 pontos gármont betűt. Egész sorát készítette az igen jól olvasható, szép betűtípusoknak. Nagyalakú könyveknél, folytatólagos szöveghez még ma is az általa metszett garmond-féle betűt választják a nyomdászok.

A sárospataki nyomda betűkészlete leltárszerinti felsorolá-

sának tulajdonképpen végére érkeztünk. Külön vették jegyzékbe az ún. »cziprákat«.

»Különb különbéle cziprák.

Cent. 1. Lib. 10.

Kalendáriumokhoz való cziprák avagy jegyek.

Cent. 1. Lib. 82.«

Régi nyomdászaink munkáik során nemcsak a szép és könnyen olvasható betűkre voltak tekintettel, hanem a kiadott könyvek tetszetős kivitelére is. Az olvasóközönség egyre inkább megkívánta, hogy a lapokat ne csupán betűkkel zsúfolja tele a nyomdász. Szükségessé vált tehát az olvasás sokszor fárasztó hatását bizonyos szünetek, bekezdések közbeiktatásával enyhíteni. E szünetek kitöltésére, a betűk végtelen folyamának változatossá tételére, kiemelésére, vagy elválasztására szolgáltak a nyomtatott díszítmények, a nyomdai »cziprák«. A díszítő iparművészet területéről a szöveg közé bekerült cifra, a XVI. század elején jelentkezik először a nyomdászat történetében. Ettől kezdve alig található olyan nyomtatvány, amelyben több-kevesebb díszes címlapkeret, szövegek közti szünetjel, kezdő- vagy záródísz ne lenne. Rendszerint szerény formában mutatkoznak ezek az ékítő-minták. Egy-egy levél, vagy virág alakjában, hiszen nem ezeken volt a hangsúly, éppen ezért szerénynek kellett lennie, hogy a figyelmet ne a díszítés, hanem a szöveg kösse le. Illenie kellett a betűhöz is, hogy azt támogassa és tetszetősebbé tegye. Így a cifra, a nyomdászatnak éppen olyan nélkülözhetetlen elemévé vált, mint a betű. Használatuk annyira általános volt, hogy ugyanazt a cziprát majdnem egyidőben — gyors elterjedésük miatt — megtaláljuk Európa szinte minden nyomdájában. Ez viszont azt mutatja, hogy a cifra, mintegy a XVIII. század közepéig, változatosság tekintetében messze elmarad a sokféle betű különböző fajtája mögött. A korabeli nyomdász főleg a keleti díszítőművészetből átvett motívumokat variálta, tehetségéhez és ízléséhez mérten [31].

A sárospataki nyomdában található »különb különbéle czipra« semmiképpen nem volt tehát valami gazdag díszítménygyűjtemény. Legjobb esetben 5—6 féle változatról beszélhetünk. Ezek szétbontásából, illetve összerakásából és csoportosításából újabb formákat alkothatott a mesterségbeli leleményesség. A kalendáriumok czipráinál fokozottabb mértékben volt szükség a nyomdász díszítő készségére. A naptárakat a köznépek, mindennapi használatra nyomtatták, fontos volt tehát a tetszetős kivitel, bármilyen gyenge és rossz papíron adták is ki azokat.

Magyarországon a XVII. században művészi érzékkel díszített könyvek csak a nagyobb nyomdákban kerültek ki. Főleg Bártfán, Lócsén, Kassán és Nagyszombatban működtek hosszabb-rövidebb ideig fametszéssel, rézmetszéssel foglalkozó mesterek. Kisebb nyomdák kiadványai között rendszerint jelentéktelen fametszetekkel díszített könyveket találunk.

Bár a híresebb nyomdák németszármazású fa- és rézmetszői igyekeztek szép munkát végezni és bár a nyomtatás technikájában néhány helyen európai színvonalon állott a nyomdászatunk, a kiadványok belső díszítése azonban a külföldiekéhez képest elmaradást mutat. A holland, vagy német nyomdászok remekművei tanuskodnak erről. Náluk ugyan a díszítő formákban változások történtek, mert a kiegyensúlyozott, finom arányérzékkel megalkotott renszansz könyvdíszeket fokozatosan felváltják a mozgalmas, barokk elemekkel túlhalmozott díszítmények. A címlapon eluralkodik az építészeti jellegű és emberalakokat ábrázoló rajz. A fametszet, mint az illusztráció egyik formája, lassanként eltűnik, a rézmetszet kezd tért hódítani. Ebben az időben a magyarországi kisebb nyomdák termékei a lehető legegyszerűbb kivitelben látnak napvilágot, legfeljebb a cifrák alkalmazása tekintetében lehet szó díszítő művészetről. Természetesen más elbírálás alá esnek az alsóbb, illetve elemi iskolai tankönyvek, melyekben szükségképpen helyet kaptak az illusztrációk, főként a fametszetek. Meglehetősen együgyű és kezdetleges rajzok voltak ugyan, de a célnak tökéletesen megfeleleltek.

A sárospataki sajtó összesen 3 mázsa 40 fontnyi »különbkülönbféle cifrá«-val, »avagy jegy«-gyel rendelkezett. Mint a betűnyaghoz szorosán hozzátartozó kelléket, az összegezés során a betűk súlyához adták hozzá a cifrák súlyát. Az 1666-os leltározás alkalmával a nyomda betűállománya:

»Summa

Cent. 48. Lib. 40.«

Vagyis — 48 mázsa 40 font volt. Mai mértékegységre átszámítva ez a súly 27 q, 12 kg-nak felel meg.

Nézzük most már tovább a leltár következő tételeit:

- »Egesz öregbik Alphabetum czifrájával együtt egészlen meg van.
- Második Alphabetum, öreg utan valo, czifrájával együtt meg vagon.
- Harmadik Alphabetum, czifrájával együtt egészlen meg vagon.
- Negyedik Alphabetum, ket bötü (h. u.) s az kissebbik czifra héjával vagon.
- Az hulladék bötük, az harmadik rendbeli B. J. és H. héjával vagon, az cifrák egészlen vadnak s- meg szaporodtak egy sassal s- özzel.«

Könyvek szebbétételére szolgáltak a már említett cifrákon kívül mindazok a nagyobb alakú betűk, melyekkel a fejezetek egyes sorai kezdődtek. Rendszerint díszes kivitelben készítették a korabeli nyomdászok, ennek ellenére gyenge utánpótlás volt a régi, kézzel írott pergamen kódexek, festett, aranyozott iniciáléihoz, kezdőbetűihez képest. A könyvnyomtatás feltalálása előtti időből rengeteg ilyen művészi rajzú kódex maradt ránk szebbnélsebb díszes kezdőbetűvel. Mint szép és jó díszítőelem, a nyomtatott könyvekben is helyet kapott az iniciálé. A betűöntödékek különféle stílusban hozták forgalomba az iniciálékat, de ezek nagyrésze nem egyezett meg a könyv betűivel. Kocka, vagy téglalap alakú keretbe állított szépmetszésű betűk voltak, díszítésményekkel körülvéve. A nyomda leltárában is azért vannak külön felsorolva, mert ezeket egyik betűfajtaéhoz sem lehetett hozzácsatolni. Négy ilyen cífrával ellátott és az ABC-nek megfelelő betűsorozat volt található a pataki nyomdában. Az egyik sorozat nagyobb betűkből állt, az »öregbik« jelző erre utal. A leltár pontosan feltünteti a hiányt, de ugyanakkor a szaporulatot is, »... az czifrák egészlen vadnak s meg szaporodtak egy sassal s- özzel.« Hogy a »sas« és »öz« mi lehetett, nehéz lenne megállapítani. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy valami sas és öz figurával díszített nagyobb kezdőbetűről lehet szó. Sajnos a leltárban több olyan fogalomnak és tárgynak, szerszámnak és eszköznek a nevét találjuk, ami előtt szinte tehetetlenül kell megállnunk — jelentését illetően. A nyomdászszaknyelv közhasználatból kiveszett szavai ezek, értelmüket ma már nehéz, vagy egyáltalán nem lehet megtalálni.

A sárospataki nyomda a többi hazai sajtóhoz hasonlóan, könyvkötő-műhellyel is rendelkezett. A nyomdászat és könyvkötészet ősidők óta összetartozott. A két iparág technikája párhuzamosan fejlődött évszázadok óta, azonban a két mesterség közül a könyvkötészet a régebbi. Ezt nem kell nagyon bizonygatnunk, hiszen a kézzel írott könyveknek, a kódexeknek már jóval előbb megvolt a maga könyvkötő művészete. Ennek ellenére még a XVII. században is állt a harc a két rokon iparág elsősege körül. Később a könyvkötés a nyomdászat függvényévé vált, alárendelt szerepet kapott, részben külön vált tőle, amikor a kifejezetten könyvkötéssel foglalkozó iparosok önálló műhelyt nyitottak.

Kisebbségi nyomdáknak, így például Patakon, a nyomdász — azonkívül, hogy betűt metszett, öntött, nyomtatott — könyvkötő is volt egyszemélyben. Minden munkát maga végzett el, ami bizony nagyon hátráltatta a könyvek gyors elkészülését.

Viszonylagos könnyítést jelentett esetleg a megjelent művek csekély példányszáma. De még így is a legnagyobb tisztelettel kell megállnunk egy-egy nyomdász teljesítőképessége előtt. Ma, amikor tizezres példányokban jelennek meg könyvek a modern technika vívmányainak segítségével, szinte el sem tudjuk képzelni, micsoda hősies munkát végzett két-háromszáz évvel ezelőtt a nyomdász kezdetleges felszerelésével és eszközeivel.

A könyvkötőműhely berendezéséről az alábbiakat olvashatjuk a pataki nyomda leltárában:

»Compactoriához való vas szerszámok.
Meg vadnak az régi Inventálás szerént.«

Régen a könyvkötőműhelyt latinosan »compactoria«-nak, magát a mestert »compactor«-nak hívták. Az »inventálás« szó annyi, mint leltározás. Említettük, hogy az 1666-os leltározást megelőzőleg már előbb is volt a pataki nyomda felszereléséről valamiféle jegyzék. A fenti idézetben világos utalást láthatunk erre az előttünk ismeretlen leltárra. Valószínűleg az új leltárt a régi alapján készítették, mert amint később látni fogjuk, egyes tételek után a »nintsen« szót találjuk bejegyezve. Az is lehet, hogy szószerint lemásolták a régi leltárt, az észlelt hiányokat pedig egyszerűen melléjegyezték.

A »vas szerszámok« — nem egyebek, mint a már bekötött könyvek bőr, vagy pergamen borításának díszítésére szolgáló, fémből készült dúcok, illetve mintanyomó szerszámok, melyekkel a könyvek fedelére és sarkára a cifrázatot kézierővel rápréselték.

»Compactoriához való egyéb eszközök.
Compactoriához való hosszú asztal, két súp ládájával, egyike plehes, numer. 1.
Az Turcularok öregek numer. 3. közép szerő nr. 4.
Summa numr. 7.«

A műhely legnagyobb bútordarabja egy fiókos hosszú asztal volt, melyen a könyvkötő mester dolgozott. A »turcular« — a latin »torcular« szó elferdített alakja; jelentése: sajtó. E kis kéziprésekből — melyek a könyvkötőműhely nélkülözhetetlen darabjait képezték — három nagyobb formátumú, négy pedig közép nagyságú volt.

»Varro láda hat vashoroggal együtt numer 1.«

Mindenkori könyvkötészet egyik legfontosabb eszköze a fából készült varroláda, illetve »fűzőállvány«, melyen mozgatható

csavarok segítségével feszítik ki, a könyv nagyságának megfelelő számban és közökben — a fűző zsinégeket.

»Aranyozáshoz való párna. nr. 1.«

Vékony deszkalapra felerősített, fűrészporral kitömött bőrpárnát, a könyvtáblák díszítésénél használták, a mai bélyegzőpárnákhoz hasonlóan. Erre helyezték el az aranyfüstlemezt, melyet aztán a mintanyomók segítségével a könyvtáblára nyomtak.

»Mecző Gyalu kolcsostul. nr. 1.

Mecző Gyalu agy vas nélkül. nr. 1.«

Régi könyvkötők nem rendelkeztek vágógépekkel, viszont a könyv széleinek simának kellett lennie. Ezt úgy érték el, hogy a már befűzött könyvet táblába ragasztás előtt kéziprésbe szorították, majd a kiálló egyenetlen széleket a metszőgyaluval legyalulták.

»Enyvező lábas réz serpenyő. nr. 1.«

A már befűzött könyvek tartóssá tételére szolgált az enyvezés, amikor a fűzött könyv gerincét beenyvezték, ez egyúttal az ívek eltolódását is megakadályozta. A felszerelés két daraból állt: egy nagyobb vizes edény és az ebbe helyezett — jelen esetben — réz serpenyő, amibe az olvasztásra szánt enyvvet tettek. Ezzel a módszerrel elkerülték az enyv odakozmásodását. Természetesen enyvvet használtak a könyv táblába való helyezésénél is.

»Könyvverő pöröly nr. 1.

Fel kéz verő nr. 2.«

A könyv fűzött állapotában, széleinek legyalulása után lapos, téglalapalakú formát vesz fel. Ha azonban megnézünk egy bekötött könyvet, azt látjuk, hogy annak gerince domború, a nyitható oldala pedig homorú. Ezt a könyvkötők a fűzött könyv gerincének domborúvá való kalapálásával érik el. A »könyvverő pöröly« ezt a célt szolgálta. Sokszor előfordult, hogy fűzés előtt az ívek széleit is le kellett kalapálni. Ezt a »fél-kéz verővel« végezték.

»Olló nr. 1.

Asztalosnak való hoszu nyelő kés nr. 1.

Uy keresztyen csinálta szaru nyeleő kés nr. 1. nintsen.

Veső fa nyelestől nr. 1. az másik nintsen.

Ráspolly nr. 1.

Kés köszörülő aczél. nr. 1. nintsen.«

Apró, de mégis fontos szerszámok ezek a könyvkötő számára. Ma is használatban levő dolgok, melyek közül esetleg az »új keresztyen csinálta szaru nyeleő kés« szorul magyarázatra. Hiányzott ugyan több más eszközzel együtt a műhely állományából, azonban az előbbi leltározásnál még meg volt. Új keresztyéneknek a XVII. században az anabaptistákat nevezték. A szekta híveinek legnagyobb része különböző ipart űző mesterember volt. A pataki nyomda könyvkötőműhelyében levő szarunyelű kést tehát egy ilyen anabaptista késes mester csinálta. Az »új keresztyén« jelző« egyébként értékmérőt, márkát is jelent, ami alatt azt kell értenünk, hogy ez a kés finomabb kivitelű, jobb volt — legalább háromszor annyit ért —, mint más közönséges kés [32].

»Csiriznek valo fa edény borosztájával együtt. nr. 1.
Festékhez valo borosza. nr. 1. nintsen.«

Könyvkötést csiríz nélkül nehezen lehet elképzelni. A könyvfedél beborításához, akár papír, vászon, vagy bőrről legyen szó, a csiríz egyaránt nélkülözhetetlen. A csiríz felkenését »borosztával« — ecsettel végezték.

»Könyv hátát sinorozo, öreg és apró deszka, sinorjával együtt. nr. 2.«

Bőrkötéses könyvek fedelének széleit és hátát, több más díszítés mellett, vékony barázdával szokták ellátni. Ennek a nyomásához deszkába merőlegesen beágyazott vas-, vagy rézlemezt használtak, aminek a lenyomata a fedőlap peremén ottmaradt.

»Deszka gyalu vasastul. nr. 3.
Kétkez vono. nr. 1.
Fűrész, kesz eszközevel. nr. 1.«

Régen a nagyobb és vaskosabb, de néha a vékonyabb könyveket is fatáblába kötötték. A deszka feldarabolásához, lesimitéséhez használták a fűrész, kétnyelű kést és a gyalut.

»Veszszős gyertya tartó, hammu vésöstől. nr. 1. nintsen.«

Hogy a »veszszős gyertya tartó« milyen lehetett, nem tudjuk. A hozzávaló »hammu véső« a későbbi »koppantónak« felel meg, amivel a gyertya elégett kanócat levágták.

»Formalo vas linea. nr. 1.
Formalo fa linea, nr. 2. egyik nintsen.
Simito csont nyelestől. nr. 2.«

A vonalzó és a simító csont a könyvkötők ma is gyakran

használt szerszáma. A simító csont a befűzéshez előkészített ívek hajtogatását könnyítette meg.

»Sorof táblája nelkeöll, nr. 5.

Be sotoulni valo öreg deszka. nr. 2.

Ket apro be sotulni valo deszka nintsen.«

Kész állapotban levő könyveket utólagos préselésnek vetik alá. A satu forgó és mozgatható része nem érintkezik közvetlenül a préselésre szánt könyvvel. Fatáblákat iktatnak közbe, miáltal a nyomás egyenletesen oszlik el a könyv felületén. Ehhez a művelethez használták a »sorof«-ot, illetve prést és a hozzávaló »öreg deszkákat«.

»Donat fedeléhez valo deszka tábla jó. nr. 48.«

E leltári tételt illetően ismét találgatásokra vagyunk utalva. »Donatus«-nak nevezték az ilyen nevű, IV. században élt nyelvészről elnevezett XV. századbeli fatáblanyomatokat. Olvasókönyvek, nyelvtani kivonatok voltak, melyekből alig maradt egy néhány darab az utókorra. A pataki nyomda könyvkötőműhelyében levő 48 darab »donat« alatt valami ehhez hasonló dolgot kell értenünk. Talán kötésre váró nyelvtan, vagy olvasókönyvek fedeléhez elkészített fatáblák lehettek. Az ugyanis nem valószínű, hogy e táblákról történt volna a nyelvtani kivonatok és összefoglalások nyomtatása, mert akkor nem a könyvkötőműhelyben, hanem a nyomdában lettek volna elhelyezve.

»Szenelő vagy szegő vas üstöczke, vas tábastoll. nr. 1.«

A könyvek bőr, vagy pergamen kötésének díszítéséhez a dúcokat, bélyegzőket, mintanyomókat használat előtt felmelegítik. Erre szolgált a »szenelő üstöczke«, amin a »szegő vasakat«, mintanyomókat izzó faszén fölött megmelegítették.

Az előbbieken részletesen felsorolt szerszámokkal és kelekkel dolgozott a XVII. század könyvkötő mestere. Egyszerű felszerelése ellenére is remekműveket tudott alkotni. Egy-egy könyv kötése szinte elpusztíthatatlan, évszázadok múlnak el felette anélkül, hogy elrongyolódna, szétesne, bármennyit használnák is.

A sárospataki nyomda könyvkötőműhelyéből kikerült díszkötéses művek semmiben sem maradtak el a korabeli könyvkötőművészet remekeitől. Az 1882-es budapesti könyvkiállításon három sárospataki kötést mutattak be. Az egyik Comenius Januája 1652-ből, melyet egész, barna bőrkötéssel, bordás háttal és préselt táblákkal láttak el. A préselt külső keret domború,

a kereten belül levő sarokdíszek és a középrészek pedig homorú nyomásúak. A második könyv egy latin-nyelvű mű: »Articuli Dietlis« — Patakon 1653-ban jelent meg egy másik latin munkával egybekötve, egykorú festett hártyakötésben. Felső tábláján tojásdad alakú medaillon, melynek díszes keretében a világrend örök törvénye görög istenasszonyának, Themisnek alakja látható kivont karddal és jelvényével, a mérleggel kezeiben. A hátsó fedélen kisebb medaillon szűkebb keretében virágtartó edényből kiemelkedő szekfűvirág díszlik. Mindkét medaillon homorú nyomású. A harmadik kötés is rendkívül ízléses: egykorú egész bőrkötésben, bordás háttal, aranyozott bordaközökkel és táblákkal díszítették Pápai Imre: Keskeny Ut . . . Patakon 1662-ben megjelent művét. Az aranymetszettel, préselt sarokkal ellátott könyvön a kötőszalagok nyomai is megvannak [33].

A mai könyvkötészet a modern technika vívmányait vette igénybe. Több tízezres példányszámú könyvek kötését csak így lehet elvégezni. Érthető, hogy kevés olyan iparág van, amely annyira gépesített lenne, mint a könyvkötő mesterség. Egy modern könyvkötészetben huszonöt-harmincféle gépet láthatunk; mind egy-egy részletét végzi a könyv kötésének és díszítésének.

Számbevettük a sárospataki nyomda betűanyagát, felsoroltuk a könyvkötőműhely felszerelését, most már csak a nyomda berendezésének leírása következik. A leltár, a nyomda egyes darabjairól az eddigiekhez hasonlóan nagy részletességgel számol be. Pontos helyszínrajzot közöl, melyből a nyomda épülete is elképzelhető. Arra vonatkozólag azonban nem ad semmiféle felvilágosítást, hogy a nyomda épülete hol állt. Külön volt-e, vagy a Kollégium épületében kapott helyet? Nem tudjuk! Maga a szorosabb értelemben vett nyomdász-műhely három helyiséget foglalt el:

»Typographia pitvara.

Aytaia meczet czifrázattal valo, sarkvasas, hevederes, plehes, kolcsos. nr. 1.«

A nyomda pitvarának ajtajáról aligha adhattak volna pontosabb leírást. Ez egész kisméretű szoba volt, mert csak egy

»Keő kentse, vagy katlanka. nr. 1.«

vagyis kőből való víztartó edény kapott benne helyet [34].

»Bal kezre nyilo, gerendas öreg h kamora.

Aytaia bellett, sarkvasas, plehes, kolcsos, nr. 1.«

A sárospataki nyomdában készült díszkötés.
(Pápai Imre: Keskeny út...)

A kamra ajtaját a pitvaréhoz hasonlóan vaslemezzel vonták be, azzal a különbséggel, hogy ez »bellett«, azaz béléses volt. Ezt a helyiséget raktárnak használhatták, mert a két ablakán csak rács volt:

- »Vas kereszties ablak, ablak rá mával, üveg nelkeöll. nr. 2.
- Pitvarboll job keze nyilo gerendás szoba: aytaiá bellett, vas kilincses, sarkvasas, hevederes. nr. 1.
- Kemenczeje zöld kályhás, kívül fűtő. nr. 1.
- Vas rostélyos, paraszt üvegkarikás, négy felé nyilo hat ablaka: huszon egy karika hejával. nr. 6.«

Kályhával, hat ablakkal ellátott szoba képezte a tulajdonképpeni nyomdászmuhelyt. A kívül — illetve pitvarból — fűthető kályhákat, vagy kemencéket egyes falusi parasztházakban még ma is láthatunk. A szoba többi berendezését képezte:

- »Négy szegő lábas asztal.
- Három rosz egyes székek.
- Bötü tarto, theca. nr. 2.
- az előtt üres volt, most typus benne. nr. 16.«

A két betütartó polc a régebbi leltározásnál még üresen állt, most a szedéshez szükséges típusok — ölobetük — kaptak helyet rajta.

- »X. Bötünek valo materia libr. 21.«

A nyomtatás közben elkopott, elhasználódott, vagy elkallódott betüket újra kellett önteni. Huszonegy fontnyi olvasztott ölobtömb ezt a célt szolgálta.

- »Praelum, avagy saito minden hozza tartozo eszközevel, jo. nr. 2.«

I. Rákóczi György 1636. augusztus 12-i levelében »3 praelumhoz valo minden eszközök« csináltatásáról tudósította Tolnai Istvánt, azonban a fenti adat szerint, a három sajtóból csak kettő került Sárospatakra. A régi könyvsajtók fából készültek, melyeknek főrészt a szilárdan álló »fundamentum«, vagyis nyomólap és az erre ráillő, függőlegesen mozgatható »tégely« alkotta. A fundamentumon görgőkkel ellátott taliga volt, melyre az előzőleg már vasrámákba összeszorított betűsorokat tették. A taliga csuklóban mozgó fedéllel volt felszerelve, ennek belső oldalára helyezték el a papírt. Hogy a nyomás rugalmasabb legyen, a sajtófedőbe nemezlapot, illetve filcet is tettek. A csavarmenetes megoldással működő tégely a nyomóalaphoz képest csak felényi nagyságú volt, így a papírív nyomása két részben történhetett. Előbb félig hajtották be a taligát és a papírra

rányomtatták a szedés első felét, majd pedig továbbhajtva a taligát, következett a papíros másik felének telenyomtatása. Ezzel a módszerrel annyi lenyomatot készíthetett a nyomdász. ahány példányban az illető művet megjelentetni akarta.

A nyomtatáshoz nem szorosan hozzátartozó nyomdai kellékek leltári felsorolását későbbre hagyjuk, előbb a kifejezetten nyomdászati szempontból fontos szerszámok ismertetését adjuk. Ezek közül is elsőnek a »punkturát« említjük.

»Jo punctura. nr. 3.«

Az oldalak pontos egymásra-esését a punkturák alkalmazásával érte el a nyomdász. Ezt a kis fémből készült és a sajtófedő középhézagába illesztett tűt már Gutenberg János, a könyvnyomtatás feltalálója is használta. A punctura a nyomandó ívet pontos szögben tartotta ugyan, még így is megtörténhetett, hogy a papír összegyűrődött. A fedő fölé csuklósan megerősített, behajtható, vékony vaslemezből összeállított ráma ezt megakadályozta. Ezen a papírossal bevont rámán csak az éppen nyomtatásra szánt szedésfelületnek megfelelő helyek voltak kivágva, s a nyomtatásra szánt papír csak ezeken a helyeken érintkezhetett a festékes szedéssel [35]. Tehát a taliga tulajdonképpen kétszeresen nyitható fedélből állt: egyikre a papírt tették, a másik pedig az erre a papírra ráhajló ráma volt.

A punkturával kapcsolatban gyakran emlegettük a nyomdai papírt. Tegyük egy kis kitérést és tisztázzuk azt a kérdést: honnan került a papír a pataki nyomdába? A XVII. században Erdélyben és a Felvidéken működtek ugyan papírmalmok, azonban a nyomtatáshoz szükséges finom minőségű papírt több magyarországi nyomda Krakkóból szállította. Ezzel az ősi lengyel várossal évszázadokra visszanyúló kapcsolat volt a magyarságnak. Híres humanista egyetemét már Nagy Lajos király idejében nagy előszeretettel keresték fel diákjaink. 1492 körül külön egyesületet létesítettek a krakkói magyar ifjak. Tehát a város fontos szerepet játszott művelődéstörténetünkben, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a magyar nyomdászat őshazája tulajdonképpen Krakkóban volt. Bár a XVI. század elején Bécsben is adtak ki magyarnyelvű könyveket, míg azonban az utóbbi helyen 1550-ig csak négy-öt magyar művet nyomtattak, addig Krakkóban tizenhat magyar könyv, s azután is az egész század folyamán számos munka jelent meg az itteni sajtóban. A reformáció korabeli magyar nyomdászok közül Abádi Dinper Benedek Krakkóban, Mantskovit és Hofhalter pedig más lengyelországi városban tanulta a mesterségét.

Nyomdászatunk fejlődésével ez a kapcsolat a papírbehozatal területére tolódott át. A finomabb papírt I. Rákóczi György is Krakkóból hozatta. Ezt bizonyítja Csernel György jószágigazgató 1632. június 19-én kelt levele, melyre a fejedelem a következő széljegyzetet írta: »Az mely papírost Krakkóból hozattam volt, annak is beküldése felől egynehányszor parancsoltuk az pataki udvarbírónak, de mind elhallgatta; kegyelmed intse meg, effélékben békét hagyjon, mert bizony kárát s gyalázatját vallja...« [36]. A levél írásának idején még nem működött a pataki sajtó, nagy a valószínűsége azonban, hogy a később meginduló nyomda — legalábbis kezdetben — szintén Krakkóból szerezte be papírszükségletét.

»Vas rámát srofolo pörölyöcske. nr. 1.
Tekkelyre valo jo vas ráma. nr. 4.«

A nyomdász által kiszedett betűk széthullását a vasrámákba való beszorítását meggátolta. A rámák összeszorítása srófokkal történt. Ehhez a művelethez egy kis kalapácsot is használtak. A »tekkely« jelentését nem tudjuk, bizonyára a sajtó fedelére ráhajló ráma lehetett, ami a papír begyűrődését megakadályozta [37].

»Nyomtatáshoz valo kesz laptá. nr. 2.«

Fontos és eléggé kényes szerszám volt ez az állati bőrből készült, lőszőrrel kitömött, fanyélre erősített labda. Helyes elkészítésétől függött a festékezés egyenletessége. Hetenként legalább kétszer szétszedték a labdákat és gondosan előkészített szőrrel újra megtömöködték. A tömésnek egyenletesnek kellett lenni, ha túlságosan keményre, vagy lazára sikerült: a festékezés rovására ment a dolog [38].

Ha végigtekintünk az eddig leírt nyomdászati műveleteken, azt kell megállapítanunk, hogy ezeket a műveleteket semmiképpen nem végezhetette egy ember. A kézisajtó körül mindig két személy dolgozott. Ezek egyikének kezében minden régebbi időből származó illusztráción ott látjuk a festékező labdákat. A nyomdafestéket ugyanis — miután a márványlapon szétörzölték — ezekkel vitték rá a szedésre. A másik ember pedig a papírt rakta és a prést kezelte. A festékezést, mivel ez nagyobb gyakorlatot igényelt, az idősebb nyomdász végezte. Következésképpen a sárospataki nyomdában Renius György sem lehetett egyedül, valami tanoncot, vagy segédet feltétlenül alkalmazott. Erre ugyan nincs kifejezetten biztos adatunk, azonban a pataki nyomda nem volt annyira kicsi, hogy két embert ne foglalkoz-

tatott volna, különösen akkor, ha a körülmények megkivánták. Nem is győzhette egyedül azt a sok munkát, amit a könyvnyomtatás igényelt, hiszen még a festéket is maga állította elő. Ehhez kellett a:

»Gyántár főző réz fazék fedelestől, lábastól. nr. 1.«

Természetesen a gyanta önmagában még kevés a nyomdafesték előállításához. Ez csak egyik alkotóeleme a sokféle anyagból készült festéknek. A festék készítése a következő anyagok összefőzésével történt: lenolaj, terpentín, szurok, kénkovand, cinóber, gyanta, kence, gubacs, vitriol és sellak. A felsoroltak közül a kence, a nyomdafesték kötőanyaga, a szurok elégetéséből nyerték a kormot, a sellakra azért volt szükség, hogy a festék megszáradás után fényes legyen.

»Kopott vesük fa nyelestől. nr. 2.

Hitván reszelők. nr. 2.

Keresztes veső. nr. 1.«

Vésőket, reszelőket a betűk öntésénél használták. A betűöntés folyamata a következőképpen történt: a betűjegyeket kis témpálcikába vésték, s ezeket a pálcikákat — ún. »patricákat« — valamilyen puha fémbe, például vörösrézbe, vagy mint Gutenberg csinálta: ólomba — beleverték. Az ilyen formán készült negatív betűképet — ún. »matricát« — az öntőműszerbe tették, s megöntötték róla az egész betűt [39]. Az esetleges hibákat, az öntésnél keletkezett eltorzulásokat reszelővel simították le. Az így elkészült betűket a szedéshez csak úgy lehetett felhasználni, ha azokat rendszerbe foglalva helyezték el a szedőállványon. Ellenkező esetben az alkalmas betűt a sorok kiszédéséhez nehéz lett volna megtalálni. Ezért a betűket rekeszekre osztott »cásták«-ban tartották.

»Bötühöz való cásták, az Typographiában paria. nr. 29.

Az Coetus Bibliothecájában paria. nr. 13 et unus.«

A cásták tehát nem egyebek, mint kis betűtartó dobozkák, illetve rekeszek, amelyekben előfordulásuk gyakorisága szerint foglaltak helyet a betűk. Így a leggyakoribbak estek a szedőnek leginkább a keze ügyébe. A nyomdában 29 pár ilyen betűtartó doboz volt, párosával számolták őket, mert egyikben a nagy, a másikba pedig a kisbetűt tették. 13 pár és még egy páratlan doboznak nem jutott hely a nyomdában, ezeket a Kollégium egyik könyvtári helyiségében raktározták el.

»Bötü szedő vas. nr. 6.«

A nyomdász betűszedéshez használt legfontosabb szerszáma. A cástákból kiszedett egyes betűket egymás mellé rakva, ebben a kis vályúszerű eszközben alakítja sorokká. Ez azonban nem megy olyan egyszerűen, ahogy gondolnánk. A betűk ugyanis nem egyforma szélesek, a szavakat sem lehet bárhol elválasztani, viszont a soroknak egyenlő hosszúságúnak kell lenni, ezért a szedőnek kell kitölteni azt a hézagot, ami még hiányzik ahhoz, hogy a kiszedett betűk teljesen kitöltsék a sort. A nyomdászok ezt a munkát, amellyel teljesen egyforma hosszúvá teszik a sort, »kizárásnak« nevezik. A kizárás azért is pontos és nagy figyelmet igénylő munka, mert arra kell törekedni, hogy a sorokban a szavak között levő távolság lehetőleg egyenlő legyen. Tehát sem túl közel, sem pedig túlságosan távol nem lehet egymástól a két szó. E kis hézagokat különböző szélességű ólomkockákkal — ürpótlókkal — töltik ki.

A pataki nyomdában található hat darab betűszedő vasnak az az érdekessége, hogy ezek a szerszámok a leltár szerint féltreérthetetlenül vasból voltak. Viszont ha fellapozzuk a Bíró-Kertész—Novák szerkesztésében megjelent »Nyomdászati Lexikon« idevonatkozó cikkét, azt látjuk, hogy az ebben levő közlés szerint: »... a vasból készült sorjázót (értsd alatta: szedővas) a lyoni születésű Rey Hubert találta fel 1796-ban. Ezt megelőzőleg rendfába szedtek...« Az adat helyességét igazolja a nagyszombati egyetemi nyomda 1773-ból való leltára, amely 150 darab »szedőfá«-ról tesz említést. Azonban a pataki nyomda leltári adatát is helyesnek kell tartanunk. Ezért anélkül, hogy bármilyen további következtetést vonnánk le ebből, tényként megállapítjuk: a sárospataki nyomdában már 1666-ban vasból készült sorjázót használt a nyomdász [40].

»Bötühöz valo hajok. nr. 8.«

Miután a nyomdász a szedővasba kiszedte és sorrá alakította a betűket, az így elrendezett sort áttemelte a »hajóra«. A hajó kerettel ellátott, egyszerű, fából készült, tepsishez hasonló eszköz, melyen a könyv lapjainak megfelelő nagyságban a nyomdász egymás mellé elhelyezte a sorokat. A nyomtatás bevégeztével ugyancsak a hajóról osztotta széjjel a betűket, vagyis a cástákból kiszedett betűket visszarakta eredeti helyükre [41].

Végül említjük a felsorolásból általunk kihagyott három nyomdai tárgyat:

»Vas gyertyatartó. nr. 2.
Patkó verő, fa nyelestől. nr. 2.
Fa. nr. 2.«

Két gyertyatartó, két kis kalapács és két darab fa az utolsó tétel a sárospataki nyomda 1666-os leltárában. Az egyes szerszámok leírásánál már adtunk ugyan némi tájékoztatást a XVII. századbeli nyomdászat munkamenetéről és technikájáról, de talán nem lesz felesleges, ha összefüggésében is meglátjuk: hogyan készült a könyv háromszáz évvel ezelőtt? Ismertetésünkhöz Comenius Ámos Jánost hívjuk segítségül, aki mint szemtanú, az »Orbis Sensualium Pictus« (A látható világ képekben) című Lőcsén 1685-ben kiadott munkájában a könyvnyomtatásról ezeket írja: »A könyv-nyomtatónak vannak ércből való betűi nagy számmal, mellyek el vannak osztva tartó-helyecskékre (kástákra). A betű rakó (szedegető) ki szedi azokat egygyenkint és öszve szedi az eleiben adott írás szerént a melly a terjesztő (tartó) fán előtte áll. A szókat a mustrába (rend szabóba) szedi, míg egy vers lészen, eztet rakja a gyűjtő formára (sámolyra), míg egy fél levél lészen, eztet ismét a rendelő táblára teszi, és öszve szoréttya azt a vas rá mákkal a satók által, hogy egymástul el ne hulljanak és a prés alá teszi. Azután a nedvesítő labdákkal reákeni a föstéket; fellyül reá teszi a fedélbe tett árcusokat, mellyeket a bévetéllőn a sató alá vetvén és a fordétó ruddal megnyomván fel itattya vele a betűket« [42].

Az idézett sorokkal kapcsolatban hadd mondjunk még el annyit, hogy Comenius az »Orbis Sensualium Pictus« című, előbb Nürnbergben (1658), majd Lőcsén megjelent munkáját Sárospatakon írta. Tehát művének a könyvnyomtatásról szóló fejezetét az itteni nyomdában látottak alapján állította össze.

Ez a Comenius által leírt nyomdászati eljárás ugyanolyan volt, mint Gutenberg János idejében. Az 1600-as évek könyvnyomdája nem sokban különbözött az 1450 körül való tipográfiauktól. Vagyis kétszáz év alatt fejlődés tekintetében alig haladt valamit a könyvnyomtatás technikája. Egyedüli újítás a sajtón történt, amikor Danner nürnbergi nyomdász a XVI. század közepén a tégelyt emelgető srófot, mely azelőtt fából volt, mint a sajtónak minden egyéb része — sárgarézből, majd vasból csináltatta. A sárospataki nyomda sajtójának egyes darabjait az 1674-i leltár szerint szintén réz alkatrészekkel cserélték ki: »A két praelumhoz valo fundamentum Rez kettő. Hasonlóképpen Réz Tengelyj, a nagy s- kicsin fannak praelumhoz« — mondja a bejegyzés. Novák László állítását helyesbítenünk kell, szerinte ugyanis ezt az újítást csak a XVIII. században vették át és alkalmazták az európai nyomdászok. Pedig ugyanebben az időben már a kassai Gevers nyomda is fém fundamentummal volt felszerelve [43].

A sárospataki nyomda 1666-os leltározását három év múlva, 1669. november 19-én újabb számbavétel követte. A második leltár az alsózempléni református egyházmegye 1669. február 6-án Sárospatakon hozott határozata alapján készült. Az egyházmegyei gyűlés jegyzőkönyve kimondja: »a Bötük Másálása felől rendelték: Hogy miheltt á mostani munkákat elvégehezi a Typographus egy terminusson Másállják megh.« Ugyanez a gyűlés felhívja a nyomdász figyelmét, hogy a: »Typosokra és Nyomtatott Exemplarokra gondot viseljen, akarkit be ne bocsasson, hogy idő nap előtt az Exemplarokat el ne lopják« [44].

Valószínű, az előbbi leltárban említett »bal kezre nyíló, öreg kamora« volt a könyvraktár, ahová az »exemplarokat« — a kész nyomtatott és bekötött könyvpéldányokat elhelyezték.

Az egyházmegyei gyűlés határozata értelmében Szántai Pál professzor és a rektor jelenlétében felvett második leltár korántsem olyan részletes, mint az első. A különféle betűk ebben is pontosan fel vannak tüntetve és le vannak mérve, a cifrákat és ABC-eket szintén felsorolták a hiány megjelölésével, azonban a könyvkötőműhelyről mindössze egy sor, a nyomdász-műhelyről pedig semmi feljegyzés nincs. (A leltár teljes szövegét lásd az adattárban!) Az 1668-os leltárhoz képest a betűk súlyában 52 fontnyi szaporulat mutatkozik. A betűk összsúlya ugyanis 48 mázsa 92 font.

A cifrák száma is gyarapodott. A leltár szerint: »Ujabban szaporodott ket Banyasz Csakannyal«. E bejegyzés értelmezéséért kénytelenek vagyunk a sárospataki nyomda történetében egyrészt visszamenni, másrészt pedig előremenni. Munkánk előző részében a nyomdai cifrákról és a könyv díszítéséről beszéltünk. Elmondottuk, hogy a pataki nyomda kiadványainak díszítése — kisebb nyomdákhoz hasonlóan — nagyon egyszerű volt. E kiadványok közül kiemelkedik Matkó István nagybányai református lelkész »Bányász csákány« című fametszettel díszített műve, mely a sárospataki nyomdában 1668-ban jelent meg. A könyv címlapjára nyomott kis fametszet Sámbar Mátyás jezsuita szerzetest ábrázolja, aki ellen a könyv irányul, amint két bányász között, egy asztalon a sárt gyúrja, miközben a bányászok csákányaikkal ütik a szerzetes hátát, a felirat szerint kiabálva: »Rádvereői gyurjad Sámbar gyurjad.« A mű részletes ismertetésébe itt nem bocsátkozunk, erre később úgyis sor kerül. Ennyit azonban a megszorodott cifrákkal kapcsolatban el kellett mondanunk.

Miközben a sárospataki nyomda könyvtörténeti szempontból valóban értékes leltárainak egyes tételeit sorravettük, ezek

RMK I. 1072

Polom.
1687

X. sz. TÖK, Könyvnevelés péle
AVAGY

BANYASZ CSAKÁNY.

MELLETEL AMAZ

Fővenyen épitetett s már le romlott házáat, elébbi fő-
venyre sikeretlen fártal raggatni akaró és 1000. mocs-
kokkal eizelőssen izioló s mázlo

SAMBAR MATTYAS nevű tudatló s ró meg-csákányoztatik
KLZDI VASARHELLYI MATKO ISTVAN

Műstan Zilahi Ecclesiának együgyű lelki Pásztorá által.
Ki SAMBARTO L Bányászának nevezetgett.

Ezech. 3. 14. Fél romtom az: a' falt. melyet mázoltatok hivón fártal, és
a' földig romtom az: és az: i fundamentoma fel-bányatik, és le-romol és el-
vesz: az: a' közepette: és meg tudgy: tel hogy én vagyok az U R.

NYOMTATTATOTT MDC.LXVIII.

alapján a magyarországi nyomdászat és könyvkötészet történetéről is képet alkothattunk magunknak. Megláttuk, hogy mivel és hogyan dolgozott a kor nyomdásza és könyvkötője. A nyomda történetének keretébe azonban a kiadványok felsorolása, részleges ismertetése is beletartozik. Így válik teljessé a kép, így tudjuk megállapítani, hogy szellemi életünk, nemzeti irodalmunk, általában a tudomány területén milyen szerepet töltött be termékeivel, kiadványaival a sárospataki nyomda? Vállalta-e azt a szent feladatot, amit minden nyomdának — bármilyen korról legyen is szó — az emberért, a haladásért, a tudományért, a sötétség és műveletlenség elleni küzdelemért folytatott harcban, vállalnia kell?

Erre a kérdésre adunk feleletet, amikor a Renius György vezetésével működni kezdő sárospataki nyomda kiadványait soravesszük.

Renius György nyomtatványai

Figyelembe véve Comeniusnak a sárospataki nyomda felállítására körül kifejtett tevékenységét, szinte természetesnek kell vennünk, hogy a sajtó az ő műveinek, illetve beköszöntő beszédének kinyomtatásával kezdte meg működését. Comenius a kor szokásához híven, professzori állását tudományos értekezés felolvasásával foglalta el. Beszédét 1650. november 24-én tartotta, Lorántfy Zsuzsánna, Rákóczi Zsigmond, a Kollégium professzorai, patrónusai és a diákság jelenlétében: »De cultura ingeniorum« (A lelki tehetségek kiművelése) címmel. Az általános megelégedést kiváltó beszédet négy nap múlva újabb előadás követte, melyet Comenius az előbbihez hasonlóan a Kollégium nagytermében: »De primario ingenia colendi instrumento, solenter versando, libris oratio« (Könyvekről, mint az értelmi képzés főeszközéről) címen olvasott fel. A két iskolai beszéd szedésével és nyomtatásával indult meg az új nyomda működése. Azonban segédek hiányában lassan haladt a munkával Renius György, az író sokkal gyorsabb volt és mire a két beszéd kinyomtatása az év végére elkészült, Comenius megírta harmadik művét, a: »Scholae latinae tribus classibus divisae Delineatio«-t. (Három osztályra felosztott latin iskola vázlata.) E harmadik beszéd kieszedése és kinyomtatása után jelent meg — Rákóczi Zsigmondhoz intézett, 1651. január 28-án kelt ajánlólevéllel ellátva — egy kötetben a *sárospataki nyomda első terméke* e cím alatt:

»PRIMATIAE LABORUM SCHOLASTICORUM, in illustri Patakino Gymnasio. Auspiciis Illustrissimi ac Praecelsi Domini. Dni Sigismundi RACOICI Celsissimorum Transylvaniae Principum Rakociorum Nepotis, Filii, Fratris Ducatus Munkachiensis etc. etc. In majus et melius transformari coepto. Omnia sponte fluant. Absit violentia rebus. Anno MDCL et MDCLI« [45].

A 16-od rét nagyságú, 83 lap terjedelmű kötet nem említi a nyomdász nevét. Az évszám fölött láthatjuk azt a címkét, mely még Comenius négy pataki kiadványán megtalálható. A »minden önként folyjon, az erőszak távol legyen a dolgoktól« jelentésű körirat Comenius jelmondata volt.

Comenius első, Patakon kiadott három beszédét hamarosan követte egy újabb munka, mely ugyanebben az évben, január elején látott napvilágot a következő címmel:

»SCHOLA PANSOPHICA. Hoc est, Universalis Sapientiae Officina, ab annis aliquot ubi-ubi gentium erigi optata; nunc autem Auspiciis Illustrissimi Domini D. SIGISMUNDI RACOCI de Felseovadas etc. etc. Saros-Patakini Hungarorum feliciter erigenda. Anno redditae Mundo Salutis MDCLI.«

A szerző és a nyomdász neve nélkül megjelent, Rákóczi Zsigmondnak ajánlott mű pataki kiadásából sehol egyetlen példány sem maradt fenn. Rácz Lajos szerint azonban több példány lehetett belőle, mert Comenius e munkájában lefektetett pansofia iskola tervzetét a fejedelemasszonynak, a hercegnek, a tanároknak, az iskola rektorának, valamint pártfogóinak át kellett adnia, esetleg egyet-kettőt Erdélybe is küldött belőle, tehát annak okvetlen nyomtatásban kellett megjelennie. Rácz Lajos lehetségesnek tartja, hogy ez a munka előbb jelent meg, mint a »Primitiae Laborum«, tekintettel a benne foglalt dolgok sűrűségére. Maga Comenius, Patakon irt és kiadott művei felsorolásában előbbre teszi a Primitiae Laborumnál, életrajzírói közül is ezt szokták az ő Patakon kidolgozott művei közt az első helyre tenni [46]. Szerintünk teljesen felesleges a kérdés feszegetése, hiszen a Primitiae Laborum első része minden kétséget kizárólag 1650-ben nyomtatott, viszont a Schola Pansophica 1651-ben, nyilvánvaló tehát, hogy az utóbbi művet kell a sáros-pataki nyomda második termékének tekintenünk.

Renius György az 1651-ik évben a már felsorolt könyveken kívül még egy munkát nyomtat:

»Responsio ad ea quae Cl. Andreas Horvat Gymnasij Cassoviensis Rector, in Disputatione de omnipraesentia carnis Christi contra Reformatos concinnata, annoque superiore sub titulo piae et placidae Dissertationis publicata edisseruit. Quam annuente Deo ordinarii exertitii causa praeside Johanne Szölösi, Defendendam suscipit Staphanus Budaeus. Illustr. Scholae Patak. Alum. Ad diem 30. Aug. loco horisque solitis. Patakini Typis Illustrissimi Principis. Anno Christi 1651.«

E negyedréti nagyságú és 16 levél terjedelmű vitairat szerzője a pataki Kollégium két növendéke: Szölösi János és Budai Ist-

PRIMITIÆ LABORVM
SCHOLASTICORVM. 188

IN ILLUSTRİ PATAKINO
GYMNASIO,

*Auspicijs Illustrissimi ac Præcellsi
Domini.*

Dⁿⁱ SIGISMVNDI RAKOCI
CELSISSIMORVM TRANSYLVANLÆ
PRINCIPVM RAKOCIORVM
NEPOTIS, FILII, FRATRIS,
Ducatus Munkaciensis &c. &c.
hæreditarii Domini,

*In majus & melius transformari
capto.*

Annis M. DC. L. & M. DC. LI'

ván. Az utóbbinak a kassai református egyházhoz intézett ajánlólevelén kívül annak a nyilvános vitának szövegét foglalja magába, melyet a két fenti főiskolai hallgató a professzorok és a diákok jelenlétében, Horváth András kassai gimnáziumi rektor, Krisztus mindenütt jelenvaló testéről szóló értekezése felett tartottak. Horváth András evangélikus iskolarektor »Kegyesség és békesség« című latin műve — mely ezt az értekezést tartalmazza — 1650-ben jelent meg Kassán [47]. A sárospataki Kollégiumban a szokásos gyakorlat szerint a két diákot nyilvános vitára bocsátották, ami mintegy vizsgának számított. (A könyv címlapján tintával beírt adat szerint a vita augusztus 30-án folyt le.) Jelen esetben Szőlősi János fejtette ki és védelmezte Horváth András tételeit, a cáfoló álláspontot pedig Budai István képviselte. Az egyházak egymás elleni küzdelmének korában vagyunk, tehát az ellenség fegyvereit ismerni kellett. Az volt a győztes, aki az ellenfél tévedéseit Bibliából vett idézetekkel be tudta bizonyítani. A XVII. század elejéről sok ilyen, főleg római katolikus és protestáns vonatkozású vitairat maradt fenn. E pataki nyomtatvány érdekességét az is emeli, hogy itt református—evangélikus viszonylatban folyt le a rögtönzött vita. Horváth András nem maradt adós a válasszal, a következő évben már mint trencsényi rektor, »Responsum Responsini Patakinæ Oppositum . . .« címmel ő is megjelenteti a válaszra adott válaszát [48]. Végül hadd jegyezzük meg, hogy a sárospataki nyomda e terméke egészen 1918-ig ismeretlen volt előttünk. Két példányát Zoványi Jenő fedezte fel a debreceni kollégiumi és a budapesti Ráday könyvtárban [49].

A továbbiakban kiadási év szerint soroljuk fel mindazokat a műveket, melyek a sárospataki nyomdában láttak napvilágot. Az 1652-es évben többnyire Comenius látta el munkával a sajtót, pedagógiai elveinek megvalósításában nélkülözhetetlenek voltak a könyvek, így érthető, ha Renius György egyelőre csak az ő kéziratainak szedésével foglalkozhatott. Nézzük tehát először ezeket a nyomtatványokat:

1652.

»Eruditionis Scholasticae Pars Prima Vestibulum, Rerum et Linguarum fundamenta exhibens. In usum Scholæ Patakinæ editum. Typisque Celsiss. Principis exscriptum, Anno M.DC.LII. Nyelveknek tornácza.«

A 8+26 számozatlan lapot követi a »Vestibulum linguarum« 72 lap ugyancsak számozatlan szótári rész [50]. Comenius e művét Tolnai S. Istvánnak, a pataki főiskola első osztálya tanító-

jának ajánlotta. Bár a három részre osztott latin iskola első osztályát 1651. február 13-án megnyitotta Comenius, az ideszánt tankönyv azonban csak egy év múlva készülhetett el. Már a megnyitó beszédben (Az igaz módszer dicséretéről) utalt Comenius azokra a nehézségekre, melyek a tankönyvellátásban mutatkoztak. Ő csak akkor szerette volna megnyitni ezeket az osztályokat, ha már »az ide szánt könyvek elkészültek, melyek — sajnálattal jegyzi meg — a szedők hiánya miatt még munkába sem vétettek«. Nagy öröm lehetett Comenius számára a Vestibulum megjelenése, mely — mint maga mondja — javított kiadása volt annak, amit a svéd iskolák számára 1648-ban Lesznóban kinyomatott. Comenius körültekintő gondossággal készítette elő az új kiadást. Az előszóban írja: »... ezt a vestibularis könyvet képekkel akartam díszíteni, amelyek a dolgok külalakját élettellejesen kifejezik —, de szándékom nem sikerült (habár már hozzá is kezdtünk) e helyiségben ügyes mesteremberek (fametszők) hiánya miatt«. Ha nem is sikerült Comeniusnak képekkel könnyebbé és szemléletesebbé tenni a növendékek számára a tanulást, mindenesetre az ajánlásban kéri Tolnait: e hiányt a latin szavak szorgalmas megmagyarázásával és a fogalmak lehetségszerű kiábrázolásával igyekezzék pótolni [51]. A Vestibulum sikerét mutatja, hogy ebben a formában a második kiadása 1657-ben Lőcsén, majd később Sárospatakon a harmadik és negyedik kiadása is megjelent. Egyébként a mű 1876-ig 38 kiadást ért meg:

Comenius második, 1652-ben kiadott műve az:

»Eruditionis Scholasticae Pars II. Janua. Rerum et Linguarum Structuram externam exhibens. In usum Scholae Patakinæ edita. Typis Cels. Princ. expressit Georgius Renius. Anno M.DC.LII.«

A 362 számozatlan levélhez külön címlével nélkül járul hozzá a: »Grammatica Janualis, Continens Residuum Grammaticæ Vestibularis« 93 számozatlan lapon. A könyv három részből áll: Sylva Latinae Linguae . . ., Sive Lexikon Januale és egy latin—magyar szótár [52]. Az előszót, illetve utasítást Comenius Kaposi Pálhoz, a második latin osztály tanítójához, egyúttal mint a Kollegium szeniorához írta. A könyv zárószavaiban udvariasan felhívja Comenius a tanítókat, ha valami tévedést találnak pedagógiai elveiben »ne restelkedjenek jobbra változtatni, egyik nap tanítja a másikat; a gyakorlat képes meglátni azokat, amik az elmélet szeméit elkerülik« [53].

A Janua e pataki kiadásának — azon kívül, hogy ez az első nyomtatvány, melyen Renius György nevét ott látjuk [54] —

az az érdekessége, hogy e műnek háromféle változatát ismerjük. Az előbbieken ismertetett példányon kívül az R. M. K. II. 771. szám alatt Szabó Károly egy olyat is felsorol, melyen nincs rajta Renius György neve. Továbbá az »expressit« helyett »exscripta« olvasható, valamint a már idézett, Comeniustól származó — tanítókhöz intézett — felhívás szintén hiányzik e példányból. Egyébként a két kiadás tartalmilag teljesen azonos. Ezekon kívül Harsányi István egy harmadik változatot is felfedezett, melyről szintén hiányzik a nyomdász neve, de ezen túlmenően abban is különbözik a két előbbi kiadástól, hogy »bár mindenütt meglátszik, hogy a szedő egy nyomtatott példány szövege, beosztása szerint szedett, s lapról-lapra, sorról-sorra, betűről-betűre utánozta az előtte fekvő példányt — mégis elüt egymástól . . .« A sorszám és sorhiány mellett különböznek egymástól az előbeszédék fölött levő fejlécek és záródíszek, ezenkívül e példány vastagabb papírra van nyomtatva. A legjelentősebb eltérés a »Grammatica Janualis« 93. lapjának hiányában mutatkozik, mely mind a két Szabó Károly-féle példányban megtalálható [55]. A Janua különféle változatainak nyilván abban rejlik a magyarázata, hogy az időközben elfogyott példányokat újrainyomtatták. A pataki nyomdában nem volt olyan nagy a betűkészlet, hogy egy több mint négyszáz lapnyi könyv betűanyagát nélkülözni tudták volna. A nyomtatás után a betűket kástába rakva, új könyvek nyomtatására használták fel. Az új kiadásnál pedig, bármennyire vigyázott is a nyomdász, a sajtóhiba könnyen becsúsztatott a szedésbe. Az előző kiadás fejléceit és záródíszzeit valószínűleg azért nem vehette igénybe a mester, mert azokra más könyv díszítésénél volt szükség.

Nincs semmi rendkívüli abban, hogy a Janua kiadása már Patakon ugyanabban az évben három ízben megtörtént, hiszen mint Rácz Lajos írja: »... A Bibliát és a 'Krisztus követésé'-t leszámítva — nem volt könyv, mely több nyelven és több kiadásban látott volna napvilágot, mely hosszabb ideig állott volna — részint eredeti szövegében, részint átdolgozott alakjában — az oktatásügy szolgálatában és így nagyobb befolyást gyakorolt volna az általános műveltség emelésére, előbbvitelére, mint a Comenius Januaja.« Csak Magyarországon 31 kiadást ismerünk belőle [56].

A harmadik osztály tankönyve is elkészült. Címe:

»Eruditions Scholasticae Pars III. Atrium. Rerum et Linguarum Ornamenta Exhibens. In usum Scholae Patakinæ editum et in Chalco-graphia Celsiss. Prin. exscriptum. Anno. M.DC.LII.«

Eruditionis Scholasticæ
Pars III.

ATRIUM.

Ex
Bibl. Com.
F. Széchi.
nyi.

Rerum & Lingvarum Ornamenta exhibens.

usum Scholæ Patákinæ editum,
& in Chalcographia Celsiss.
Prin: exscriptum.

Anno M. DC. LII.

Amuel Steller Civis Esperis
L. S. S.

A 104 számozatlan levelet, 163 ugyancsak számozatlan levelen követi az »Atrium Latinitatis« [57] Ecsedi Istvánhoz, a harmadik osztály tanítójához intézte Comenius az előszót. A könyv teljes egészében latinnyelvű, melyhez Comenius szövejtő szótárt is szándékozott írni, ez azonban csak 1654-re készült el, de Patakon már nem kerülhetett sajtó alá, Amsterdamban jelent meg a híres Janssonius műhelyében 1858-ban [58].

Az előző évben — a pataki nyomda első termékeként — kiadott »Primitiae Laborum« második részét Comenius ez évben nyomatta ki. A folytatólagos lapszámozással ellátott (84—108 lap)

»Laborum Scholasticorum in illustri Patakino Gymnasio Continuatio« —

papírja fehérebb, jeléül annak, hogy később ragasztották hozzá az első rész megmaradt példányaihoz. E pótlás megírására fájdalmas dolgok kényszerítették Comeniust: Rákóczi Zsigmond február 4-én meghalt. A váratlan veszteség, főpátrónusának, a sárospataki főiskolában tervbe vett reformok megvalósítójának halála annyira megrendítette Comeniust, hogy a lesznói testvéreihez levelet írt, kérve azonnali visszahívását. A gyülekezet elöljárói Lorántfy Zsuzsánnához intézett soraikban eleget tettek Comenius óhájának, azonban a pataki iskola nem mondott le egykönnyen Comeniusról. Sűrű levélváltás, személyes kérés után Comenius felhagyott eltávozási szándékával és újra az iskolai ügyek rendezésébe merült. Szükségét érezte annak, hogy eddigi munkájának eredményeit, s az akadályok elhárítására vonatkozó kívánságait a nyilvánossággal megismertesse. Evégből írta a »Continuatio«-t, melyet Klobusitzky Andrásnak ajánlott, aki eddig is minden iskolai munkálataiban egyik leg-hívebb támogatója volt, s kitől a jövőre vonatkozó terveinek megvalósítását leginkább remélhette. A mű tulajdonképpen egy hosszú nyílt levél, melyben Comenius szomorúan emlékezik meg Zsigmond haláláról, Lorántfy Zsuzsanna gyászáról, aki még e nagy fájdalom közben sem felejtkezett meg a Kollégiumról. Majd rátér II. Rákóczi Györgyre, köszönetet mond neki, hogy sok gondjai között az iskola gondját is magára vállalta. A levél további részében felsorolja mindazokat a gátló tényezőket, melyek miatt az új oktatási rendszer nem fejlődhetett azzá, amivé ő szerette volna.

Rákóczi Zsigmond halálára a pataki Kollégium tanárai és diákjai, élükön Comenius-szal, egy elégia-gyűjteményt adtak ki e cím alatt:

»Musae Patakinae iterum ad luctum vocatae lamentabilique lessu funestum Phoebi sui ipso meridiae occasum complorantes. Hoc est scho-
lae Patakensis super immortalis gloria dignissimi Maecenatis sui, illustris-
simi et celsissimi Domini Domini SIGISMUNDI RAKOCI de FELSO-
VADASZ etc. etc. etc. post excitatis toti Europae ingentes de se spes
insperatum, quippe immaturum obitum et ad aeterna regna obitum, lac-
rimae ac gemitus. Patakinis repraesentatae typis anno MDCLII.«

(Magyarra fordítva: Az újból gyászra hívott és napjuknak éppen
délben való gyászos elhunytát panaszos jajgatással sirató pataki
múzsák, azaz a pataki iskola könnyei és nyögései az ő halhatat-
lan dicsőségre méltó pártfogója, az egész Európa előtt maga
felől igen nagy reményt keltett méltóságos és fenséges Felső-
vadász Rákóczi Zsigmond úrnak stb. stb. stb. nem remélt, sőt
korai halála s az örökkévalóságba távozása fölött. Nyomatott
a pataki nyomdában az 1652-ik évben.)

Comenius költeménye után Tolnai János rövid megemléke-
zése, majd Tofaeus Mihály professzor héber költeménye követ-
kezik. Végül a negyedrés nagyságú füzet a tanítók és tanítvá-
nyok által írt verseket és a sírfeliratot tartalmazza [59].

A sárospataki nyomda az 1652. évben még három, Comenius
által sajtó alá rendezett művet adott ki. Ezek közül első helyen
említjük:

»Joachimi Fortii Ringelbergii DE RATIONE STUDII, Liber Vere
Aureus. Patakiní, Typis Illustr. Principis Expressit Georgius Renius.«
(159. lap.)

Bármilyen nagy veszteség volt Comenius és a Kollégium szá-
mára Rákóczi Zsigmond halála, ez mégsem gátolta meg őt abban,
hogy továbbra is ne kövessen el minden tőle telhetőt tanügyi
reformjainak végrehajtására. A tanuló ifjúságot a tudomány
szellemében igyekezett nevelni, e célból adta ki Fortius »De
ratione studii« című munkáját. A magyarországi iskolák összes
tanulóinak ajánlotta Comenius e művet, melynek előszavában
elmondja: »... némely társatok e könyvecskét... én nálam —
aki köztetek vendégként élek — megpillantván és mohón átol-
vasván, arra kértek, hogy azt nyomassam itt ki. Én, aki a ti
javatok előmozdítása érdekében semmi alkalmat nem akarok
elmulasztani, úgy vélem, hogy e kívánságot nem lehetett meg-
tagadnom«. Ezért bocsátotta tehát sajtó alá e munkát, hogy az
ifjak jó könyvekkel töltsék meg szobájukat. A magáéból nem
ad semmit a műhöz, csak az a kívánsága, hogy közülük is támad-
janak erős Fortiusok a tudomány szeretetében.

Fortius művével egy kötetben, külön címlappal, de folyta-
tólagos lapszámozással (160—225 lap) adta ki Comenius:

című művét [60]. A két kötet együtt 225 lap terjedelmű. Az előbbihez hasonló elvek indították Comeniust Erasmus e munkájának kiadására. A két nagy humanista tudós munkája a pataki kiadás előtt már több ízben megjelent. Sajnos a Fortius és Erasmus értekezésének közrebocsátásával Comenius nem érte el a célját, bár a könyv példányait ingyen osztogatta szét a pataki tanulók között, hogy minél könnyebben hozzáférhessenek. Szomorúan jegyzi meg: »Vajjon olvassák-e, vagy figyelmen kívül hagyják? Nem tudom; de az én feladatam odahatni, hogy megértsék« [61]. Már ekkor előrevetette árnyékát a sok ok közül az egyik, ami miatt Comenius elhagyta Sárospatakot.

Ő ennek ellenére nem vesztette el a reményt. Tovább folytatta megkezdett munkáját, mindenképpen le akarta győzni az ifjúság tunyaságát. Ezért írta kis munkáját:

»Fortius Redivivus sive de pellenda Scholis Ignavia. (Ad omnes omnium Scholarum Cives; Ante alios vero ad solertissimos Illustris Patakinæ Scholæ Curatores. Patak 1652.«

A mű példányait az előbbihez hasonlóan ingyen osztogatta szét [62].

Az 1652-es évben Comenius mellett új név tűnik fel a sárospataki nyomda kiadványai között: Medgyesi Pál, a fejedelemszony udvari papja, a puritanizmus és presbiterianizmus lelkes harcosa itt jelentette meg harmadszor a:

»Lelki A—Be—Ce. Az Christus Oskolájában az alsó Rendben bé állítandó Tsetsemöknek Közönségessen; Kiváltképpen pedig az méltóságos Fejedelem Aszszonynak Lorantfi Susannanak, approbb Tseledgyenek, hasznokra. Edgy Istenfélő tudos Anglus Tanétónak Irásából fordettott...« című művét.

A könyv fordítását Lorántfy Zsuzsánna kívánságára végezte el, hogy legyen egy olyan káté-féle munka, mely a lelki élet elemeibe vezeti a híveket. A »Lelki A—Be—Ce« a »Praxis Pietatis«-szal együtt (1636) Medgyesi irodalmi működésének legjelentősebb terméke, annak ellenére, hogy egyik sem saját munkája, azonban olyan finom érzékkel válogatta ki a fordításra érdemes könyveket, hogy éppen ebben rejlik munkásságának legnagyobb érdeme [63]. A »Lelki A—Be—Ce« sárospataki kiadásának teljes és pontos cíMLEÍRÁSÁT nem ismerjük. Szabó Károly, Toldy Ferenc leveléből értesült a kiadás létezéséről, többet mi sem tudunk róla [64].

Ez évi kiadványok ismertetését újra Comenius műveivel kezdjük. Mindössze három kisebb terjedelmű dolgozata jelent meg ebben az esztendőben. A fontosabb és jelentősebb tankönyvek már ki voltak nyomtatva, így tehát Comenius — mint már előbb is tette a Fortius és Erasmus közrebocsátásával — inkább az ifjúság tudomány iránti érdeklődésének felkeltését és az erkölcsi nevelés szükségességét tartotta szem előtt. Ezért írta a:

»Praecepta Morum. In usum Juventutis collecta« —

című értekezését, melyet a pataki nyomdában kinyomatott. Bizonyítja ezt Comenius 1654-ben kiadott búcsúbeszédének egyik sora, melyben a 115. lapon ezt mondja: »... A harmadik, amit tervezünk, az erkölcsök nemesítése volt, hogy ebben meny nyire haladtunk mutatja a múlt évben (tehát 1653-ban) a nyomdából (Erkölcsei szabályok címmel) kikerült könyvecske«. A 16 fejezetből álló füzet — melynek első kiadásából egyetlen példány sem ismeretes — az ifjúság mindennapi életre és magaviseletére vonatkozó szabályokat tartalmazza. Később Nagyváradon, Lőcsén és Bártfán is kiadták [35]. A második füzet címe:

»Leges scholae bene ordinatae«.

A Kollégium számára készült törvényeket tételesen összefoglaló könyvecske pataki kiadása nem egészen biztos. Maga Comenius egyik művében említi, mint Patakon nyomtatott munkáját, amely 8-ad rétt nagyságban megjelent, másik helyen viszont elhagyja. A kérdés eldöntése eredeti példány hiányában lehetetlen. Mi, Comenius előbbi megjegyzését véve alapul, a »Leges scholae bene ordinatae«-t felvettük a pataki nyomtatványok közé [66].

Az 1653-ik évben még egy emlékfüzetet adott ki Comenius, amsterdami pártfogója, de Geer Lajos halála alkalmából. Barátai leveléből csak elkésve értesült arról, hogy jótevője meghalt még 1652 júniusában. Comenius kötelességének tartotta pártfogójáról való megemlékezést, ezért írta az:

»Animae Sanctae Aeterna Regna cum Triumpho ingredientis Beatum Satellinum, Operum bonorum Exercitus ad Nobilissimum. D. Lavrontium de Geer Amsterdamsensem, Chari Genitoris sui, Magnifici et Strenui Viri D. D. Ludovici de Geer senioris obitum, et ad beatos abitum, una cum prae Nobili Fratrum, Sororum, Affinium et Agnatorum turba, pie lugentem. Patakini Hungarorum Typis Celsiss. Principis Transylvaniae excudit G. Renius, Anno 1653« — című 6 számozatlan lapnyi füzetet.

(Magyarul: A szent léleknek, mely az örök országokba diadallal lép be, boldog kísérése. A jó munkáknak serege a kegyeletesen gyászoló amsterdami nemes de Geer Lőrinc úrhoz, drága atyjának, nagys. id. de Geer Lajos úrnak halála és boldog lelkekhez való elköltözésére, testvéreinek, nővéreinek és rokonainak csapataival együtt.) [67].

Comenius három kisebb terjedelmű dolgozata mellett jelentős és vaskos művek is kerültek ki a pataki sajtóból. Így például egy latinnyelvű munka:

»Exemplar Reconciliationis cum Hungaris Factae 23. Junii, Anno 1606, nec-non Conditiones Pacis Turcicae, Patakini, Typis Illustrissimae Principis, Excudebat Georgius Renius, Anno 1653.« (2-rét, 582 lap.)

A bécsi és zsitvatoroki békekötés szövege csak 30 lapra terjed, a 31—582 lap az »Articuli Regni Hungariae... ab A. 1608. usque ad novissimam Dietam A. 1649.« — című részt tartalmazza, vagyis az 1608-tól 1649-ig tartott országgyűlési törvény-cikkeket. E mű az, melynek díszes kötését a pataki nyomda könyvkötő-műhelyének remekei között már ismertettük. (Articuli Dietalis) [68]. Renius György nemcsak a kötéssel mutatta meg tehetségét, hanem a könyv nyomdai kiállítása is említésre méltó. A rendkívül szép betűkkel, izléses címlappal ellátott kiadvány felveszi a versenyt bármelyik nyugati ország híres könyvnyomdászának mesterművével.

Medgyesi Pál két munkával gazdagította az 1653-as esztendő kiadványainak számát. Munkácson tartózkodva, a fejedelemszszon mellett, az ő kívánságára írta meg a következő művét:

»Rövid tanítás az presbyteriumról avag' eg'hazi tanatsrol. Mel' az Presbyterialis Dialogusnak Summaja. Az Méltóságos öregbik Fejedelem Aszszon'nak parantsolatjára. Patakon az ő Nag'sagok Kön'v-n'omtato Bötűjökkel, es Költsegekkkel. 1653 Esztendőben.«

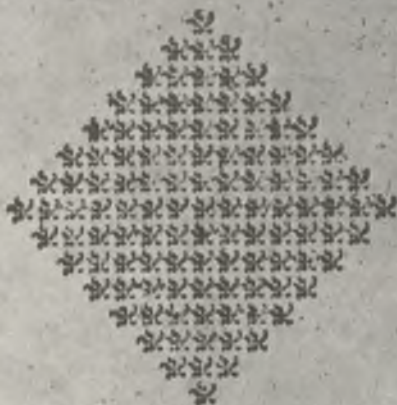
A 8-ad rét nagyságú, 20 számozatlan levélből álló füzet — amint Lorántfy Zsuzsánna leveléből tudjuk — ezer példányban jelent meg [69] rövidített és összefoglalt kiadásaként a Bártfán 1650-ben megjelent »Dialogus Politico-Ecclesiasticus« — című művének. Figyelmet érdemel Medgyesi jelen és következő munkájának címlapján és a szövegben mutatkozó helyesírási érdekesség, amikor következetesen elhagyja az »ly, ny, ty, gy«-betűk mellől az »y«-t. Más pataki nyomtatványon sehol nem tapasztalunk ilyet.

Erre vonatkozólag a mű végén levő »Vétkes N'omtatások« cím alatt ezeket írja Medgyesi: »... az y-nal én az Régi Mag'ar

EXEMPLAR
RECONCILI-
ATIONIS CUM
HUNGARIS FA-

CTÆ 23 Junii, ANNO
1606.

reg- non
Conditiones Pacis Turcicæ.

—————

PATAKINI,
Typ̄a ILLUSTRISSIMÆ PRINCIPIS.
Excudebat Georgius Benius, A No
NO 1451.

Írásnak állapotja szerint nem akarván élni, tsak horgas voné-
tással jeg'zettem meg fenn, az nég' lág' betöket, az gy, ly, ny, ty,
ig': g', l', n', t', a' mint a' régi n'omtatásokban is vag'on; mel'et
a' N'omtato vag' nem vévén jól eszében, vag' az ahoz alkalmat-
lan betö miat nem követhetvén. ol'an hel'en szakasztásokat ejtett
azon eg' szokban, mel'lel igen meg disztelenöltek s-nehezebb
olvasokká löttek azok«.

Medgyesi Pál a maga korának egyik legkiválóbb egyházi
szónoka volt. Prédikációit I. Rákóczi György nagyon szerette.
ha más vidéken prédikált, a fejedelem másolatban olvasta el
azokat. Valahányszor magasabbrangú ember felett kellett gyász-
beszédet mondani, mindig őt kérték fel erre. A következő műve
is ilyen gyászbeszédet tartalmaz, mel'nek rendkívül hosszú
címét már a különlegessége miatt is leírjuk:

»Erdel' s' egesz Mag'arnep eg'más után, tsak hamar érkezett Harmas
Jajja s' siralma. Mel'lel e'ket keseredett Hazat, amaz halhatatlan emleke-
zetü Harom Fejedelmi embereknek, néhai Nag' Rakoci G'örg'nek, Erdel'
Országának Fejedelmének, Mag'ar Ország sok Részeinek Urának, és Szék-
hel'ek Ispánjának, 1649-ben, az Első Honak vag' Januariusnak 10 napján;
Es az után tsak hamar, az ő Nag'a igen nag' reménségö kedves Fiának,
kiben az egész igaz Mag'ar Haza-fiak, meg n'ugottak és igen meg-vidultak
vala, néhai Rakoci Sigmondnak, 1652-ben, a' Neg'edik Honak vag' Aprilis-
nek 28-dik napján; Ennek-felette az előtt 1648-ben Harmadik Honak vag'
Martiusnak 29-dik napján, ritka példájú keges és isten-félő néhai Eöreg
Grof Betlen Istvannak Gyula-Fejérvári mulando Friss Házoktul, a Sirban
meg-índításokkor siratta s' sirattata MEDG'ESI PAL. N'omtatott Saros
Patakon, az ő Nag'sagok Typographiajokban. M.DC.LIII-ben.« (4-rét 84
lap.) [70].

Medgyesi Pál könyvének címe tipikus példája a XVII. században
divatbajött tartalomjegyzékszerű, bőbeszédűen hosszú, barokk
könyvcímeknek. A pártfogó hódolatteljes dicséretét — mely szintén
elmaradhatatlan velejárója volt a végeérhetetlen hosszú cím-
nek — Medgyesi művében is megtaláljuk. Négy lapon keresztül
ajánlja prédikációit II. Rákóczi Györgynek. Leghőbb vágya volt
Medgyesinek, hogy beszédeit kinyomassa. S most, amikor sikerült
három beszédét sajtó alá rendezni, egyszerre két nyomda,
a sárospataki és a nagyváradai egyidőben adta ki a »Hármas
Jajj«-t.

1654.

Comenius Ámos János pataki tartózkodása alatt nyomtatás-
ban közrebocsátott munkái közül ebben az évben jelent meg az
utolsó: a Búcsúbeszéde. Már ideérkezésekor tudomására hozta
az illetékeseknek, hogy nem sokáig marad Sárospatakon.
És most, a körülmények alakulása folytán, egyre nehezebbé

ERDEL' S' EGESZ MAG'ARNEP

eg' más után, csak hamar hamar érkezett

HARMASJAJJA 'S SIRALMA.

Mell'ol e' KET keferedert HAZAT, amax halhatatlan emlé-
kezetü HAROM FEJEDELMI EMBEREKNEK,

néhai

NAG' RAKOCI G'ÖRG'NEK, Erdél' Országának Feje-
delmének, Mag'ar Ország fok Részeinek Vrának, és Szék-
hel'ek Ilpánjának, 1649-ben, az Illdő Hónak
vag' Januariusnak 10 napján;

Es az után csak hamar, az Ő Nője igen nagy reménységű kedves
Fiának, kiben az egéiz igaz Mag'ar Haza-fiak, meg-n'u-
gottak és igen meg-vidultrak vala,

néhai

RAKOCI SIGMONDNAK, 1652-ben, az Neg'edik Hó-
nak vag' Aprilisnek 28-dik napján;

Ennek-felette az előtt 1648-ben, Harmadik Hónak, vag' Mar-
tusnak 29-dik napján, ritka példájú, keg' es és isten-féltő

néhai Eőreg

GROF BETLEN ISTVANNAK,
Gyula-Fejérvári malando Frifs Házoktul, a
Sirban meg-indításokkor
SIRATTA S' SIRATTATTA.

Medg'esi Pál.

N omtattarott Síros Patakon, az Ő Nag' fők Typographiájokor

MDCLIII ben.

vált az ittartózkodása. Legnagyobb pártfogója, Rákóczi Zsigmond meghalt, II. Rákóczi György uralkodása semmiféle reménnyel nem kecsegtették terveit illetően, ezenkívül sok kicsinyes irigység és féltékenység keserítette napjait, így tehát újra bejelentette eltávozási szándékát Lorántfy Zsuzsánnának. A fejedelemasszony látva komoly elhatározását, Fogarasról küldött levelében arra kérte, várja be őt Patakon, szeretné ugyanis, ha a Comenius által írt iskolai színjátékot még az ő jelenlétében mutatnák be. (A színdarab 1656-ban nyomtatásban is megjelent.) Comenius kénytelen-kelletlen június 2-ig maradt Sárospatakon, amikor a színelőadást megtartották, ugyanekkor mondotta el Lorántfy Zsuzsánna, a fejedelem képviselője, a tanárok és diákok jelenlétében búcsúbeszédét, melynek latin címe:

»LABORUM SCHOLASTICORUM PATAKINI OBITORUM CORONIS. Sermone Valedictorio, ad Scholam Patakinam, ejusq̄ solertes D. D. Scholarchas et Visitatores, Generosumq̄ et Reverendorum magnam p̄negyrin, habita imposita, Anno MDCLIV. Jun. 2.« (4-rét, 109—127 lap.)

Búcsúbeszédében összefoglalja sárospataki munkásságának eredményeit, rámutatva a saját és tanártársai hibáira, az iskola életében mutatkozó hiányosságokra. Tanáccsal látja el az ittmaradottakat, felhívja a tanárok figyelmét módszerének továbbvitelére és fejlesztésére. Megköszöni Lorántfy Zsuzsánna, Tolnai Dali János, Klobusiczky András pártfogását. Az ifjúságot arra kéri: használja fel a tanulásra adott alkalmat, legyen szorgalmas, kitartó, igazán áthatva a tudomány szeretetétől. Végül sajnálattal jegyzi meg, hogy bár az előítéletek sok kellemetlen voltát tapasztalta Patakon, ennek ellenére melegen óhajtja: »Vajha az én pataki iskolámat, legalább távozásom után úgy felvirágozni látnám, hogy azt örömömnek és koronámnak nevezhetném« [71].

Comenius Búcsúbeszéde önállóan jelent meg, de folytatólagos lapszámozással, folytatásaként a Primitiae Laborum, 1650--51. című művének. Mindössze egyetlen példányt ismerünk belőle, mely a Primitiae Laborum sárospataki könyvtári példányához van hozzákötve. (Sajnos a mű a II. világháború alatt elveszett.) A többi példányokhoz annakidején nem ragasztották hozzá a Búcsúbeszédet, jöllehet ezeket is szétküldték minden nagyobb könyvtárba. Tehát a Primitiae Laborum tulajdonképpen három részből áll, összesen 127 lap terjedelmű [72].

Renius György Comenius Búcsúbeszédén kívül ez évben még három művet nyomtatott. Első helyen említjük ezek közül a II. Helvét Hitvallás sárospataki kiadását:

»Confessio et Expositio Fidei Christianae. Az az Keresztyeni Igaz Hitről valo Vallas-tétel. Mellyet elsőben Helvetiában irtanak és bé vette- nek: Annak utána 1567. Esztendőben Magyar országban is javallottanak: be vöttek, es mind ez ideig sok Ecclesiakban megh tartottanak. A Mel- tosasagos öregbik Fejedelem Aszszony parantsolattyából és költségével. Nyomtattatot S. Patakon Renius György által. Anno M.DC.LIV.« (8-rét 196 lap.) [73].

A II. Helvét Hitvallást magyar nyelven először a németországi Oppenheimben adták ki 1616-ban. Magyarországon Debrecen- ben ugyanebben az évben jelent meg először. A sárospataki példány, mely a debrecenihez hasonlóan latin—magyar nyelven jelent meg, hazánkban a második kiadásnak számít.

Tolnai Dali János is résztvett kora hitvitázó küzdelmeiben. Ezzel kapcsolatos — a sárospataki nyomdában megjelent egyet- len — műve:

»Dáneus Ráca-J. Az az: A' Mi-Atyánk felöl Igaz Értelmü Tanítók- nak Magok Mentsége Vaci Andrásnak Usorás Vádja és Szidalma ellen. TOLNAI DALI JÁNOS munkája által. Nyomtattatott Sáros-Patakon a' Méltóságos öregbik Fejedelem Aszszonynak Parantsolattyából, ugyan az ő Nagysága Könyvnyomató Bötöival és Költségével, 1654 Eszt. Renius György által.« (8-rét 168 lap.) [74].

Mint a cím is elárulja, Tolnai e vitairatot Váczi András, előbb pataki tanár, majd szépsi református lelkész, Daneus Racai álnév alatt kiadott munkája ellen írta. Váczi heves ellenzője volt Tolnai presbiterianus törekvéseinek. Könyvére adott vála- szát még ebben az évben megjelentette Kassán.

Említettük már, hogy Lorántfy Zsuzsánna mennyire szíven viselte a protestáns irodalom ügyét. Könyvek íratásán túlmenő- leg a kiadási költségeket is magára vállalta. A sárospataki nyomda több termékének címlapja büszkén hirdeti, hogy az »öregbik Fejedelem Aszszony« — vagyis Lorántfy Zsuzsánna »parantsolattyából és költségével« került ki a sajtóból.

Az 1654. esztendő utolsó terméke Lippai Sámuel latin- nyelvű értekezése volt:

»BREVIS DISSERTATIO de QUESTIONE. An priore elevatio Panis et Vini in sacra coena, in quibusdam Ecclesiis usitata legitime observe- tur? Esaia. 8. 20. Ad legem et testimonium; si non dixerint juxta hoc verbum: quia non est ei matutina lux. Deut. 17. 32. Unam quamque rem, quam ego praecipio vobis, eam observantes facite; ne addito ei, neque detrachito ex ea. Patakini. Typis Illus. Princ. expressit, Georgius Renius, 1654.« (12-rét 31 lap.)

A református úrvacsorai szertartás módosítása érdekében írt értekezés példánya 1918-ig ismeretlen volt előttünk. Az ellene és a védelmére írt vitairatok alapján Szabó Károly csak hozzá-

vetőleges címét tudta a Régi Magyar Könyvtárba felvenni. A debreceni Kollégium Nagykönyvtárában Zoványi Jenő által felfedezett egyetlen példányról közöltük a teljes címet [75].

1655.

Lippai Sámuel előbbi értekezésére római katolikus részről névtelenül jelent meg 1654-ben egy »Lima dissertationis Patakinæ« — című füzet. Lippai a füzetre adott válaszát ebben az évben nyomatta ki Renius György:

»Desperata causa Prioris Elevationis Panis et Vini in Sacra Coena, in quibusdam Ecclesiis usitatae. Et a' quodam Anonymo Pontificio frustra defensae. Gal. 1. 8. Sed etiamsi nos, aut Angelus e' coelo Exangelizet vobis praeter id quod Evangelizavimus vobis, anathema sit. Matt. 15. 9. Esai. 29. 1. Frustra vero' me colunt, docentes doctrinas quae sunt mandata hominum. Patakin, Typis Illus. Princ. excudit Georgius Renius. 1655.« (12-rét 109 lap.) [76].

Szintén Lorántfy Zsuzsánna anyagi támogatásával jelent meg latin és magyar nyelven:

»Az keresztyeni tudománnak, mellyet minden tanítók, és az Isten Ecclesiájának szolgálai egészsz Magyar országban és Erdélyben, kik a' Christus Jesusnak tiszta Evangéliomát be-vötték tanítanak és vallanak. Rövid Summája. Közönséges gyűlésekben, ugmint Tartzaliban és Thor-daiban irattatot és közönségesen kiadattatot. MDLXII. és MDLXIII. esztendőkbén. I. Petri. III. 14. 15. Mostan penig a' Méltóságos öregbik Fejedelem Aszszony, parantsolatjából és költségével ujonnan ki-nyomattatot és ki-bocsáttatot. Saros-Patakon, Renius György által. MDCLV.« (8-rét 513 lap.) [77].

A könyvhöz csatolva van a latinnyelvű »Symbolum Athanasii Episcopi« és Index 30 számozatlan lapon. Egyébként maga a mű kétnyelvű, latin—magyar. Renius György e kiadványa eléggé gyengén sikerült, a betűk maszatosak, a nyomtatás piszkos.

Medgyesi Pál zárja be az 1655-ös esztendő kiadványainak sorát egy prédikációval, melynek címlapját nem ismerjük, ami azonban később újra megjelent »A Magyarok Hatodik Jajja« — című gyűjteményes kötetében. Szabó Károly a szövegfőről vette a címet és bizonyosra veszi — a beszéd elmondása idejének és helyének alapján —, hogy a műnek ez az első kiadása. Címe:

»Isteni és Istenes Synat. Tselek. XV. rész. 1, 2, 3, 4, 6, és 6. v. S. Patak. 1655.« (8 rét) [78].

Sárospatakon elmondott prédikációjának terjedelmét nem tud-

juk, mert e kiadásból csak egyetlen csonka példány ismeretes.. Egyébként Medgyesi a műben a XVII. századbeli magyarországi presbiterianusok, zsinatról alkotott véleményét foglalja össze.

1656.

Lorántfy Zsuzsánna még Comenius sárospataki tartózkodása alatt megígérte, hogy iskolai színjátékait kinyomatja. Erre Comenius távozása után két év múlva került sor. Így jelentek meg egy kötetben összefoglalva:

»Schola Ludus, seu Encyklopedia viva, h. e. Janua Lingvarum praxis. Comica. Res omnes Nomenclatura vestitas, et vestiendas, Sensibus ad vivum praesentandi, artificium exhibens amoenum. Patakini, Typis Celss. Princ. expressit Georgius Renius, Anno 1656.« (8-rét 470 lap.) [79].

(Magyarul: Játék-iskola, vagy élő enciklopédia, vagyis a Janua színi feldolgozása, mely kellemes művészettel adja elő, hogyan kell minden dolgot elnevezésének köntösében élően kiabrázolni.) A Schola Ludus nyomtatott példányát Comenius Amszterdamban kapta meg, az utrechti egyetemre kiment pataki diákoktól. A nyolc színdarabot tartalmazó mű Comenius legsikerültebb alkotásai közé tartozik, pataki működésének egyik maradandó értéke.

A presbiterianizmus és puritanizmus elleni irodalmi viták szinte az egész magyarországi református egyház területére kiterjedtek. Az erdélyiek Basire Izsák angol származású teológiai tanár, II. Rákóczi György fejedelem bizalmas emberében és tanácsadójában találták meg vezetőjüket, aki már Angliából is puritánus ellenes magatartása miatt volt kénytelen eljönni. Basire »Triumviratus, sive Calvinus, Beza et Zanchius pro Episcopatu« című, Gyulafehérváron ez évben megjelent iratában támadja Medgyesit és társait presbiteriánus elveik miatt. A presbiterianusok nem adták át a vitáinak eléggé gyenge tartalmú füzetkét megérdemelt sorsának, hanem tüzetesen megfeleltek rá. A válasz a sárospataki nyomdában jelent meg:

»Trecentum-Viratus, et Ultra. Sive Calvinus, Beza, Zanchius, Daneus, Szegedinus, Junius et plerique omnes: Universitatae item per Regna Galliae, Angliae, Scotiae, Foederati Belgij etc. Genevarumque Ecclesiae Reformatae. In Gratia et Confirmatinem Fratrum piorum, pacificorum, Orthodoxorum, sub regimine haud Episcopali, sed Presbyteriali, id est quod hactenus Presbyterorum docentium seu Pastorum Collegium, in Hungaria Transylvaniaeque administrat, Constitutorum. Hieronym. Epist. 51. Quod me damnant... Patakini 1656.« (4-rét 39 lap.) [80].

A cáfolat szerzője az előszó végén »Philaletus Vester«-nek nevezi magát. Az álnév mögé rejtőző író azonban nem más, mint Medgyesi Pál. Miklós Ödön, Voetius híres holland teológus egyik művében fedezte fel Medgyesi szerzőségét. E neves holland tudós olyan értékesnek ismerte el a munkát, hogy azt használta és azzal általánosságban egyetértett. Medgyesi — aki Voetiusszal levelezésben állott — bizonyára megküldte a vitairatot, így kerülhetett az Hollandiába. Medgyesi, Basire Izsák művére alapos felkészültséggel és nagy tudással megírt válaszában kimutatja a »Triumviratus« tévedéseit, amennyiben előadja — több szerzőre hivatkozva —, hogy a magyarországi református egyháznak nem püspöki, hanem presbiteriális a kormányzata. Ami pedig Medgyesi háttérbemarádását illeti, annak egyszerű a magyarázata: Basire Izsákot, II. Rákóczi György fejedelem kedves emberét támadja nem éppen udvarias hangon. A fejedelem jóindulatára pedig mindenképpen szüksége volt Medgyesinek.

A sárospataki nyomda kiadványai között egyre több új névvel találkozunk. Kecskeméti C. János hányatott sorsú, végül római katolikussá lett református lelkész műve második kiadásban jelent meg, a következő címmel:

»Fides Jesu et Jesuitarum. Az az: az mi Urunk Jesus tudományának, az Jesuiták tudományával való öszve vetése, mely DONATUS VISARTUS által az szent írásból, Paterek és Jesuiták könyveiből szedettetett és az hitnek bizonyos ágaira rendeltetett... S. Patak, 1656.« (8-rét 415 lap.) [81].

A »Fides Jesu« Bárfán jelent meg először, a jelen kiadás nem tünteti fel a nyomdász nevét.

1656-ban még két nyomtatvány került ki a sajtóból, azonban a két nyomtatvány megjelenése új korszak kezdetét jelenti a sárospataki nyomda történetében. Somosi Petkó János, szikszói református esperes-lelkész művének címlapján ott látjuk ugyan Renius György nevét, ugyanakkor azonban a könyv végén ott találjuk egy eddig elő nem fordult nyomdász nevét is. Ismertessük előbb magát a művet, melynek szedését még Renius György kezdte meg, hogy később átadja helyét az utánkövetkező mesternek. Címe:

»Igaz és Tökéletes boldogságra Vezérlő Ut. Avagy Bé-menetel a' Hitre, mely nélkül lehetetlen dolog hogy valaki Isten előtt kedves légyen, mely Kérdések és Feleletek által rövideden, de felette igen hasznosan a' Bibliának minden Könyveinek és részeinek eleitől fogván utollyáig értelme vezet. Mely mostan azoknak kedveért a' kik a' Magyar Bibliának olvasásában gyönyörködnek, és rövideden való értelmére igyekeznek. Idegen nyelvből Magyar nyelvre fordítatott, SOMOSI PETKO JÁNOS

Sziksz. Predik. által. Patakon, Renius György által. 1656.« (8-rét 616 lap.) [82].

A Mezőlaki István szendrei református prédikátornak ajánlott mű előszavából megtudjuk a könyv kinyomtatásának körülményeit. Somosi Petkó János londoni tanulmányútja alkalmával bukkant rá erre a műre, megtetszett néki és elhatározta, hogy lefordítja. »Hozzá is kezdék, tiz avagy tizenedgy hetek alatt... meg is fordítottam« — írja Somosi, majd azon fáradozott, hogy Leydenben, vagy Utrechtben kinyomassa, de »... idegenségem és Patronusomnak nem léte nem engedte.« Kénytelen volt tehát hazahozni a kéziratot és itthon próbálkozni meg a kiadással. »De semmi modom nem lőn benne...« állapítja meg — egészen addig, amíg Mezőlaki István kollegája ígéretet tett, hogy ő fog patrónust keríteni a kinyomtatáshoz. Azonban ő sem járt nagyobb sikerrel, végül maga állt be patrónusnak, vállalva a nyomtatási költségeket. A fentiek szerint még a vallásos tárgyú könyvek kiadását fedező mecénásra sem volt mindig könnyű szert tenni. Ez a tény I. Rákóczi György és Lorántfy Zsuzsánna áldozatkészégét méginkább emeli.

Somosi Petkó János műve, a címlapon látható évszámmal ellentétben nem 1656-ban jelent meg, hanem amint a könyv kolofónjában olvasható szavak bizonyítják: »e könyv végződött-el 1658-ban Rozsnyai János által, ugyan Sáros-Patakon.« Ez tehát azt jelenti, hogy Renius György megkezdte a mű nyomtatását, azonban bekövetkezett halála miatt nem fejezhette be.

Renius György halálának körülményeiről semmi közelebit nem tudunk. Hosszabb ideig betegeskedett, mert már új nyomdász helyettesíti és az ebben az évben megjelent utolsó nyomtatványon Rozsnyai János neve szerepel. Úgy látszik azonban, hogy közben betegségében javulás állott be, mert a következő évben (1657) újra nyomtat. Medgyesi Pál egyik művét ő nyomtatja ki. Ez arra enged következtetni, hogy 1656 végén és 1657 elején két mester dolgozott a sárospataki nyomdában. A nyomtatványok ennek következtében összekeveredtek. Renius nyomtatványain kívül van több olyan kiadvány, ami a nyomdász neve nélkül jelent meg, van olyan, melyen két név is szerepel (Somosi Petkó János műve), viszont olyan is, amely az új nyomdász nevével jelent meg.

Renius György, Comenius kedves nyomdásza, a sárospataki nyomda első mestere, szakképzett vezetője 1657-ben halt meg. Hét évvel ezelőtt Comenius hívására hagyta el hazáját, hogy a kor legnagyobb pedagógusával együtt Patakra jöjjön és itt terjessze a fényt, a tudást a nyomda betűin, könyvek lapjain

keresztül. Keze alól kerültek ki a sárospataki nyomda legjelen-
tősebb termékei, Comenius tankönyvei és a többi mű. Munká-
ját és szorgalmát dicséri az a húsz latin- és tíz magyarnyelvű
nyomtatvány, melyeket rövid pataki tartózkodása alatt készí-
tett. Bár sírhelye ismeretlen Sárospatakon, munkájával örök
emléket állított magának.

Ő is tevékeny részese volt, ha csak közvetve is, annak az
átalakító és újjáformáló munkának, melyet Comenius a Kollé-
giumban végzett. Kétségtelen ha ő, de különösen Comenius nem
jön Patakra, talán még hosszú éveket kellett volna várni, amíg
a nyomda megkezdheti működését. Azonban a három szerencsés
tényező: a fejedelmi pártfogás, Comenius személyiségének súlya,
Renius szakmabeli tehetsége olyan nyomdát hozott létre Sáros-
patakon, amely kiadványaival csak növelni tudta a Kollégium
történetében annak a négy évnek a jelentőségét, amit Comenius
Patakon töltött.

Igaz, hogy a nyomda felállításában a kezdeményezés érdeme
a fejedelemé, a megvalósuláshoz azonban Comenius adott döntő
indítékot. Ezért méltán nevezhetjük az első pataki nyomdát
»Comenius nyomdájának«, és annak első mesterét, Renius Györ-
gyöt, »Comenius nyomdászának«.

Rozsnyai János nyomtatványai

A sárospataki nyomda második mesterére vonatkozó adatok tekintetében sem vagyunk jobb helyzetben, mint Renius Györgynél voltunk. Származását, előbbi munkásságát illetően csak feltevésekre szorítkozhatunk. Neve után ítélve, valószínűleg felvidéki születésű lehetett, mesterségét is valamelyik felvidéki nyomdában tanulhatta. Ebből a szempontból Lőcse, Bártfa és Kassa város könyvnyomdái jöhetnek számításba, melyek a XVII. század elején a magyarországi nyomdászat fontos gócpontjai voltak. E három könyvnyomda történetéről írt monográfiák sem adnak tájékoztatást, mert a szerzők rendszerint csak a nyomda vezetőjének nevét említik. Kivételt képez ugyan a lőcsei nyomda, melynek történetét többen megírták, a legrészletesebben Hajnóczy Iván: A 300 éves lőcsei nyomda c. művében. Ő a nyomda megalapítója, Klósz Jakab és a későbbi vezetője, Brewer Lőrinc mellett a három segéd nevét is feltünteti, azonban e munkatársak között Rozsnyai János neve nem szerepel [83].

Mindössze annyit tudunk tehát Rozsnyai Jánosról, hogy szakképzett mester és kiváló nyomdász volt, aki már 1656 végén Sárospatakon tartózkodott, aránylag fiatal emberként került ide, (1682-ben halt meg). A nyomda vezetését Renius György betegsége alatt, vagy annak halála után vette át. Javadalmazása minden bizonnyal megegyezett Renius György konvenciójával. Megérkezése után azonnal munkához látott és ez év folyamán egy munkát nyomtat:

»Catechismus (Keresztyen). Az az: A' keresztyeni Hitnek ágazatira való rövid tanítás, kérdések és feleletek által. Melly mostan a' kérdéseknek s-feleleteknek summás értelmeikkel, és azokban foglaltatott dolgokat fel-fejtegető kérdezgetésekkel, s' németly szükséges magyarázatokkal; az

szent írásbéli bizonyságoknak egészen való le-írásával, végre a' Catechizálásra való utmutatással, ujabban megjobbitva s' öregbitve ki-botsáttatott. Ez negyedik ilyen formán való nyomtatás mivel öregbült, lásd az Olvasohoz való elől-járo beszédnek a vége felé. S.-Patakon, Nyomtattott Rozsnyai János által. M.DC.LVI.« (8-rét 356 lap.) [84].

1657.

Az utolsó munka, mely a Renius György kezenyomát viseli magán, ebben az évben jelent meg Medgyesi Páltól:

»Igaz Magyar-Nep Negyedik Jajja s Siralma; Es annak alkalmatossagaval idvességés Serkengettetese. Mellyet az ő veszedelmére verhedett dühöss Lengyelsegnek, 1657-dik Esztendőben, Munkacsnal, a' Hatodik Honak, vagy Ivan havanak, 16-dik, 17-dik napjatol fogva való ki-ütése, egetese, es kegyetlen öldöklese, hozot veletlenül reja, s-ejtet rajta. M. Pal által irattatott, s-predicallatott, mindjárt a' következő Ur-napján, 24 Junii, 1657. a' Sáros Pataki Ecclesiában. Patakon, Nyomtatta az ő Nagyságok Könyvnyomtatoja. Renius György. 1657.« (4-rét 23 lap.) [85].

II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata alkalmával írta a fenti prédikációt Medgyesi Pál. A hadjárat megtorlására lengyel csapat tört az országba, Munkácsot és környékét mindenéből kifosztotta. E szomorú állapotok képét adja elénk Medgyesi a prédikációban. A mű önállóan jelent meg, később azonban (1658) a »Sok Jajjok« című gyűjteményes kötetébe is felvette.

Mint ahogyan Renius Györgyöt a pataki nyomda megindításakor Comenius látta el munkával, ugyanígy Rozsnyai János Medgyesi Pálban találta meg a szorgalmas író. Ebben az évben még két — a következő esztendőben több — kéziratot adott át Medgyesi kinyomtatás végett. A két munka összesen négy prédikációt tartalmaz:

»Rab-Szabadeto Isteni szent Mesterseg. Mely szerént, Rabságbol, s' egyéb Insegekből, keresztyén Felebarátink kimenekednek. Praedicaltatott a' Sáros Pataki Ecclesiában, 1657-ben 26-dik 7-bris, a' Harmadik Bőjt napon MEDGYESI PAL által. Nyomtattatott Sáros Patakon, 1657«. (4-rét 16 lap.)

»Külön ülő Keresztyén. Az az, Kegyes szent Elmélkedés a' felől, mint tarthassa az istenes Lélec, a' meg-veszett időkben, megfertezödetlen önnön magát. Sáros Pataki Ecclesiában praedicaltatott 1657-ben 17-dik 8-bris celebrált Hatodik Bőjt napon. MEDGYESI PAL által. Nyomtattatott Sáros Patakon 1657-ben.« (4-rét 17—31 lap.)

»Serva Domine. Avagy, Nagy veszélyekben forgó, és veszekedő Hiveknek Vigasztalási, s' Okai. Praedicaltatott a' Sáros Pataki Ecclesiában 4. 9-bris 1657. MEDGYESI PAL által. Nyomtattatott Sáros Patakon 1657-ben.« (4-rét 26 lap.)

A három prédikáció egy kötetben, részben folytatólagos, illetve külön lapszámozással, a negyedik önállóan jelent meg. Ugyan-
ezek a »Sok Jajjok«-ban is megtalálhatók.

»Igazak Sorsa e' világon. Melyet A' Tekentetes Es Nagyságos Bocskai István Uram, Király Urunk ő felsége belső Tanácsa, és Zemplén Vármegyének fő Ispánja, szerelmetes Hütös-Társának; Néhai Tekentetes és Nagyságos Lonyai Susanna Aszszonyomnak, legutolsobb tisztességének meg-adásában praedicállot, a Temetésnek helyén, úgy-mint a' Szerdahelyi Egy-házban, az utolsó Hónac, vagy Novembernek 12-ik napján 1656-ban, MEDGYESI PAL. Nyomtatattott Sáros Patakon 1657-ben.« (4-rét 25 lap.) [86].

Érdekes a címben mutatkozó elírás, lehet, hogy Medgyesi tévedt, amikor novembert az utolsó hónap veszi, valószínűbb azonban, hogy sajtóhiba történt.

Rozsnyai János két latinnyelvű munkát is nyomtatott.

»Furtum Poeticum, Nuper a' duabus parum cultis, Aglaia et Thalia Musis, Waradini commissum, Nunc vero Patakini detectum; a' duobus fide dignis Testibus comprobatum: et ad instantiam Musarum Patakiensium, a' Deorum Concilio perpetuo exilio (ne deinceps Heliconis privilegiis frui, sitimque Sacro ejus fonte levare, ipsis esset integrum) piandum, judicatum. Anno M.DC.LVII.« (4-rét) [87].

E humoros tartalmú, költői plágiumot kigúnyoló költemény első részének szerzője Szentkirályi Mihály pataki diák. A füzet terjedelmét nem tudjuk, mert a debreceni Kollégium könyvtárában levő két ismeretes példánya hiányos. A csonka nyomtatvány hét számozatlan lapból áll.

Pósházi János, a sárospataki Kollégium filozófia professzora rendes tanári állását ez évben foglalta el. Székfoglaló értekezését a helyes oktatás módszeres előkészítéséről tartotta. Nyomtatásban megjelent beszédét Zákány Andrásnak és Baksi Istvánnak, Lorántfy Zsuzsánna udvari embereinek, a főiskola gondnokainak ajánlotta. Címe:

»Oratio Inauguralis, De recta eruditionis comparandae ratione, Habita In Illustris Scholae Sáros-Patakinæ Auditorio Majori. A. C. M.DC.LVII. die 9. Julii. Cum Professionem Philosophiam susciperet. Patakini, Per Johannem Rosnyai.« (4-rét 40 lap.) [88].

1658.

A nyomda 1658. évi kiadványainak nagyrészt Medgyesi Pál és Pósházi János művei képezték. Mindkét szerző három-három munkával növelte a nyomtatványok számát. Medgyesi

Pál gyűjteményes prédikációinak kötetét jelentette meg, a következő címmel:

»Sok Jajokban, s' bánatos szívvvel ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserű Siralmi. Mellyeket tétettec véle, ez utolban el-múlt nyolcz, kilencz, de mindenec felett, tavalyi esztendőbéli s' attul fogva való megbecsülhetetlen Kárvalási s' Romlási. MEDGYESI PAL irta. Nyomtatta S.-Patakon 1658-ben Rosnyai János.« (4-rét.)

Az előljáró beszéden kívül tartalomjegyzéket is csatolt Medgyesi a műhöz. Nyolc — részint a korábbi években különnyomatként megjelent — munkát sorol fel: Hármás Jajj, Istenhez való igaz megtérés, Ötödik Jajj, Rabszabadéto Isteni Szent Messerség, Külön ülő Keresztyén, Serva Domine, Igazak sorsa e világon.

Amint eddig is láttuk, Medgyesi Pál nagy előszeretettel jelentette meg munkáit különnyomatban. E sajátsága egészen egyedülálló a XVII. században. Így a következő két művét — bár azokat a »Sok Jajjok«-ban egyszer kiadta — ugyanebben az évben külön is kinyomatta.

»Istenhez-valo igaz Meg-teres, avagy Szent és Isteni igaz Mod, Mint kellyen a bünben heverőnek, életét Isten kivánsága szerént megjobbítani, és ötet magához engesztelni. Praedicaltatott a' Sáros-Pataki Ecclesiában 5. August. 1657-ben. MEDGYESI PAL által. Nyomtattatott Sáros Patakon 1658-ben.« (4-rét 25—53 lap.)

A prédikáció csak első pillanatra látszik ilyen hosszúnak (28 lap), azonban, ha belelapozunk a füzetbe, megtaláljuk a második prédikációt is (39—53 lap), melyet Medgyesi 1657. augusztus 10-én mondott el ugyanezzel a címmel Vencsellőn.

A következő prédikáció címének hosszúságával Medgyesi ismét a kor szokásához alkalmazkodik:

»Ötödik Jaj, Es Siralom, Mellyel Szegény csak nem el-fogyott, lekében el-fojtódott Magyar nemzetet, minapi amaz ő meg-sirathatatlan s' váratlan nagy Romlasaban; mindön az Egész Erdélyi Tabor az Urakkal és Nemességgel, elmúlt Juniusnac végén, 1657-ben, Podoliaban, a' szines békességő Szomszédoknac álnokságoc miatt, a' teméntelen sok csunya, praedaval élő tolvaj Tatarsagtol véletlenül meg-üttetvén, és sokáig fáraztatván, végtére csalárd meg-békéllésnec szine alat, alattomban környül vétetvén, s' meg-is gyözetvén (oh nagy Isten!) nyáj s' csorda modjára, hajtatott-el a' ki-beszélhetetlen gyalázatos és kegyetlen rabságra; siratta s sirattatta, és már ez utánna s' abbol ki-jövä, jöhető számtalan veszedelmiért, annyival is inkább siratja, sirattatja: egyszer s' mind mentől hamarébb-valo igaz Meg-térésre serkengette, serkengeti, MEDGYESI PAL. Praedicalotta 2. és 9. 7-br. 1657-ben Sáros Pataki Egyházban, és ez szomorú alkalmatossággal hirdettetett Böjti némely Praedicatiokkal, s' könyörgéssel egyetemben ki bocsátotta. Nyomtattatott S. Patakon 1658.« (4-rét 53 lap.)

Istenhez=valo igaz
M E G T É R E S .

avagy
Szent és Isteni igaz

M O D,

Mint kellyen a' bűnben heverőnec,
életét Isten kívánsága szerént meg-jobbé-
tani, és őtet magához engesztelni.

*Predicáltatott a' Sáros Pataki Ecclesiában,
5 Augst. 1657-ben.*

M E D G Y E S I P A L által.

Nyomtatott Sáros Patakon 1658-ben.

Pósa-házi János, az új professzor három rövid dolgozatát, melyet a filozófiai tudományok eredetéről, szabályairól, valamint területéről mondott el, egymásután soroljuk fel:

»Disputatio Philosophica De Principio Philosophandi, Quam Divini Numinis supsidio fretus Sub Praesidio Viri Clarissimi D. JOHANNIS POSAHAZI Philosophiae Doctoris, ejusdemque facultatis in Illustri Schola Sáros-Patakina Professoris dissertissimi, publice ventilandam proponit PETRUS KÖRMENDI p. t. Illust. Scholae Senior. Ad diem 22. Junii, horis, locoque solitis. Patakini, Apud Johannem Rosnyai. 1658.« (4-rét 8 sztlan levél.)

»Disputatio Philosophica De Regulis Philosophandi. Quam annuente Deo Triuno Sub Praesidio Clarissimi Viri Domini JOHANNIS POSAHAZI, Philosophiae Doctoris, ejusdemque in Inclyta Sáros Patak. Scholae Professoris indefessi Publico examini subjcit THOMAS F. TSEKEINUS. Ad diem 20. Julii horis locoque solitis. Patakini, Apud Johannem Rosnyai M.DC.LVIII.« (4-rét 6 sztlan levél.)

»Disputatio Philosophica. De Territorio Philosophandi. Quam Deo Duce Sub Praesidio Clarissimi Doctissimique Viri D. JOHANNIS POSAHAZI Philosophiae Doctoris, ejusdemque Facultatis in Illustri Scholae Sáros Patakina Professoris Indefessi, publico examini submittit ANDREAS D. GYÖNGYÖSI p. t. Scholae praefatae Senior. Ad diem 28. Augusti horis locoque solitus. Patakini, Apud Johannem Rosnyai, Anno 1658.« (4-rét 7 sztlan levél.) [90].

Buzinkai Mihály 1656-ban került bölcsésztanárként Sáros-patakra. Tankönyvei hosszú ideig használatban voltak. Jelen művét a szónoklattanról írta meg két könyvben:

»Institutiorum Rhetoricarum Libri Duo. Ex probatis quibusdam Authoribus, potiori ex parte excerpti: Methodo novo illustrati, et ad usum Paedagogii Patachiensis accommodati, Per MICHAELEM BUZINKAI Scholae S. Patachinae Rectorem, et Paedagogii ejusdem Paedagogiarum. Patakini, Typ. Celsiss. Prin. Excudit Johannes Rosnyai. M.DC.LVIII.« (8-rét 121 lap.) [91].

Buzinkai, Udvarhelyi Györgynek, a kassai református egyház nagy pártfogójának ajánlotta a tankönyvet, aki bizonyára a mű megjelenését anyagilag támogatta. Azonban a mecénások áldozatkészségükért legtöbbször nem érték be azzal, hogy az ajánlásban megörökítették a nevüket, hanem megfelelő számú példányra tartottak igényt. Valószínű tehát, hogy Udvarhelyi is több darabot kaphatott Buzinkai tankönyvéből, melyet aztán — bizonyára költséghozzájárulás reményében — osztott szét az előkelőségek gyermekei között. Így a budapesti egyetemi könyvtár példányát, sajátkezű bejegyzése szerint 1659. január 6-án ő ajándékozta a jóreményű Rákóczi Ferenc tanulóknak. (I. Rákóczi Ferenc.)

Az 1656-ban kiadott »Keresztyen Cathetizmus« ez évben újra megjelent. Tekintettel arra, hogy a címlap az előbbi kiadás-

sal megegyezik (csupán a »Keresztyen« szó hiányzik róla), csak a rövidített címét adjuk:

»Cathetismus. Az az: A' keresztyeni Hitnek ágazatira valo rövid tanitas, kérdések és feleletek által... Nyomtattatott Rosnyai Janos által. M.DC.LVIII.« (8-rét, 356 lap.) [93].

A könyv címlapján levő nyomdászjelvény lombos fa alatt álló emberalakot ábrázol. Hasonlót találunk az Elzevir és a Szenczi Kertész Ábrahám-féle nyomtatványokon.

A puritánusok és presbiterianusok mozgalmát rendezni hivatott 1646-os szatmárnémeti zsinat, az egyházi szertartások rendezése céljából egy bizottságot küldött ki. E bizottság csak 1656-ban fejezte be munkálatait, a határozatok pedig csak két év múlva jelentek meg a sárospataki nyomdában a következő címmel:

»Liturgia Sacrae Coanae. Az az: Ur vacsorajanak ki-oszttasaban valo Rend és Cselekedet. Melyben megegyeztenek, a' Tiszánn innen-lévő Egyházi szent Társaságbeli Tanétók, leg-nagyobb részént; és ilyen formán közönséges meg-egyezett végezetből, Sáros-Pataki közönséges Gyűlésekben, 10. Apr. 1658-ben, ki-adtanak. Nyomtattatott Patakon Rosnyai Janos által, 1658-ben.« (8-rét 60 lap.) [94].

A határozatok szerkesztésében Verécsi Ferenc, Medgyesi Pál, Porcsalmi János és Tolnai Dali János vett részt. Az előszót Medgyesi Pál írta.

1659.

A sárospataki fejedelmi nyomdában az eddigi évek folyamán — leszámítva Medgyesi Pál prédikációit és egyéb egyházi jellegű munkákat — túlnyomórészt pedagógiai vonatkozású művek, illetve tankönyvek jelentek meg. Az iskolai tankönyvek többsége a gimnázium felsőbb osztályai számára készültek. Ezek után önkéntelenül felvetődik a kérdés: miből tanultak az elemi iskolák növendékei? A nyomda termékeinek ismertetése során erre a kérdésre is megadjuk a választ. Ugyanis a sárospataki tipográfia nemcsak felsőbb osztályú tankönyveket, hanem elemista ábécés könyveket is bocsátott ki:

»A-Be-Ce... Nyomtattatott Rosnyai Janos által. Sáros-Patakon. 1659.« (8-rét 8 sztlan levél.)

A kiadvány érdekességét és különlegességét — azon kívül, hogy unikum — az is emeli, hogy ez a legrégebb magyar ábécés könyv. 1883-ban történt felfedezése rendkívül fontos nemcsak

bibliográfiai, hanem irodalom és pedagógia-történeti szempontból egyaránt. Sajnos a könyv nem teljes, ezért a címét sem tudjuk pontosan közölni, bár a legfontosabb, a kiadási év és a nyomdász neve a kolofonból megállapítható. Magát az ábécét Czeglédi István: Halotti beszéd Udvarhelyi György felett... Kassa, 1662. című könyvének fedeléből áztatták ki. Így nem csodálkozhatunk, ha megrongálódott. Felfedezéséig az ugyancsak Rozsnyai János által Debrecenben 1681-ben nyomtatott ábécés könyvet tartották a legrégebnek [95].

Szerzők szempontjából talán az 1659-es év a legváltozatosabb: hat különböző írótól jelent meg munka kisebb-nagyobb terjedelemben. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában felvett sorrend szerint ismertetjük őket. Czeglédi István egy polemikus művel képviseli magát:

»Siralmas szarándoki járásból, csak nem régen haza érkezet MALACH DOCTORNAK; Néhai napkor el-hagyot, s' kicsinységben véle egygyütt oskoláztatott, MELACH tudos Barátyával valo Paj=társi Szo Beszede. Melyben, feje hajtogatásával sápit azon; hogy az ü tölle o időben el-butsuzott, fényes hirt viselő szíves Jonathánnya; csekély elmét kezdet viselni; egy Calvinistánac, a Nagy Penteki ostorozás felöl valo Castigalásban. Nyomtatattott 1659-ben«. (8-rét 302+24+IV levél.) [96].

Bocskai István Zemplén vármegye főispánjának ajánlott különös és szinte érthetetlen című vitairat, a két szereplő, Malach és Melach között lefolyt párbeszédet foglalja magába, ahol Malach doktor neve alatt Czeglédi a jezsuita rend szokásairól és szertartásairól fejt ki véleményét. A mű tulajdonképpen egy előbb írt munkájának védelmére készült (Egy katolikus embernek egy más igaz evangélium tejen felneveltetett kálvinista emberrel való beszélgetése. H. n. 1659.), melyet valószínűleg Sámbar Mátyás jezsuita »Castigatio« című rövid füzetében megtámadott. Czeglédi erre felelt a »Siralmas szarándoki«-ban.

Kemény János, előbb II. Rákóczi György hadvezére, majd rövid ideig Erdély fejedelme, a sárospataki nyomdában jelentette meg a zsoltárokról írt könyvét.

»Gilead Balsamuma. Az az, Sz. Dávid Száz ötven Soltárinak, céljlok és értelmek szerént egyben szedegettetéseknak, és Kilencz Részekben alkalmaztatásoknak Tablaja. Az Ov és Uj Testamentumbéli Szenteknek-is, külömb külömb féle alkalmatosságokkal szerzett, söt az Istennek Sz. Könyveiben, azon kívül az Apocryphusokban-is, tanuságunkra megíratattott nevezetesb buzgo Imádságokéival egygyütt, bé-summáltatván s' rekesztvén Idvezitönk maga formálta Könyörgéssel. Gyerő Monostori KEMENY JÁNOS írta Tatár Országi Rabságában. Saros-Patakon, Nyomtatta Rosnyai János, 1659-ben.« (48-rét 240 lap.) [97].

JOSEPH ROMLASA.

Avagy
MAGYAR NEMZET MDCLVIII
Eszterdöbéli nagy pusztulásán, annak MDC LIX-
ben nem kicsiny öregbülésén- való Kesergé-
se, az Isten Anyaszentegyházának.

Amos 6. v. 6.

Nem szánjátok a Jesebűnek romlását.

Prädikáltató, Tekéntetes és Nemzetes néhai
boldogul ki- mult IBRANYI FERENCZ teste felet,
29 Julii 1659- ben, az Ibrányi Egy- házban.

M E D G Y E S I P A L által.

SAROS PATAKON,
Nyomtatott ROSNYAI JÁNOS által. 1659.

A Lorántfy Zsuzsánnának ajánlott mű előszavában ezt olvashatjuk: »Költ ez kis munka először Anno 1657 őszszel, és ki-is küldetvén, Moldvában elveszett, több írásokkal együtt: mostan pedig ujobban végeztetett el, 1658. Mens. X. bris. Krim országában Tatár Chám lakó helye, Bakcesszarai várasa felet lévő kősziklákon építetett, a mint névvel ugy valósággal-is Kaloda nevü Sido várban«. Ehhez tudnunk kell még annyit, hogy Kemény János az 1657-es lengyelországi hadjáratban tatár rab-ságba esett, csak két év múlva váltották ki rokonai. Ezután választották fejedelemmé 1660-ban. Sokirányú elfoglaltsága mellett egyháza ügyeiben állandóan tevékeny részt vett, mint író is buzgón munkálkodott.

Medgyesi Pál egy temetési beszédet nyomtatott ki, amely 1660-ban újra megjelent a »Magyarok Hatodik Jajja« című kötetében:

»Joseph Romlasa. Avagy Magyar Nemzet MDCLVIII. Esztendőbeli nagy pusztulásán, annak MDCLIX-ben nem kicsiny öregbüléssén-valo Kesergése, az Isten Anyaszentegyházának. Amos. 6. v. 6. Nem szánynyátok a' Josephnek romlását. Praedicaltatott, Tekéntetes és Nemzetes néhai boldogul ki-mult Ibranyi Ferenc teste felet, 29. Julii 1659-ben, az Ibranyi Egy-házban. MEDGYESI PAL által. Sáros Patakon, Nyomtattatott Rosnyai János által. 1659.« (48-rét 27 lap.) [98].

Váraljai Lőrinc, II. Rákóczi György udvari papja is résztvett Ibrányi Ferenc temetésén, az elmondott beszédét Medgyesi Pállal egyidőben nyomatta ki, majd a »Hatodik Jajj«-ban külön címlappal újra megjelent:

»Tekintetes és Nemzetes Vaji Ibranyi Ferencznek Temetese. Melly lött Ibranyban, 29-dik Julii, 1659-ben. Rom. 12. 15. Sirjatok a sirokkal. Sáros Patakon, Nyomtattatott Rosnyai Janos által.« (4-rét 20 lap.) [99].

A pedagógiai és egyházi vonatkozású kiadványok sorát még változatosabbá teszi az a kalendárium, amit Rozsnyai János ez évben nyomtatott. Mindenekelőtt hadd jegyezzük meg: Szabó Károly a naptárt a következő esztendő kiadványai közé sorolja. Bizonyára azért, mert a kalendárium 1660-ra szól. Ez így is van, azonban az 1660-ra érvényes naptárt már 1659-ben ki kellett adnia, hiszen azt január 1-től használták. A meglevő egyetlen példány csonka ugyan, a kiadási év hiányzik róla, azt hisszük azonban, hogy nem járunk el helytelenül, ha a kalendárium megjelenési évét Szabó Károlytól eltérően, 1659-re tesszük. Címe:

»Neubart Christoph Theologus és Astronomus Uj és O Kalendarioma, Mellyet irt Christus Urunk születése után Ez Szökő 1660 eszten-

dőre, Es nagy serénységgel Magyar Orszagra, Erdelyre, s' ezeknek szomszédos tartományira intézett. S. Patakon . . .« (16-rét ? lap.) [100].

1651—1711 között a magyarországi naptárak legnagyobb részét Neubarth Kristóf és fia, János boroszlói theológusok és csillagászok készítették. Kalendáriumaik Kassán, Lőcsén, Sárospatakon, Váradon és Zsolnán jelentek meg. Valósággal monopolizálták a naptárkészítést. Az öreg Neubarth a lőcsei kalendáriummokkal alapozta meg hírnevét. Népszerűsége miatt jó anyagi befektetést jelentett a nyomdászok számára. Ennek ellenére Patakon csak ebben az évben jelent meg naptár. Ebből is csak egy csonka példány ismeretes. Ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen a naptár címében hordja a végzetét. Csak egy évre érvényes. Senki sem szokta megtartani, legfeljebb, ha családi érdekű feljegyzéseket tartalmaz. Egyébként elkallódik, az új veszi át a helyét. Ami megmaradt, úgyszólván a véletlen őrizte meg. Egy-egy régi kalendárium ma már csak könyvészeti szempontból érdekes, főleg irodalmi, csillagászati, gazdaságtani, orvostudományi, történelmi vonatkozású tartalma miatt. A sárospataki kalendáriumot a kiadó, Rozsnyai János, Bocskai István Zemplén vármegye főispánjának ajánlotta.

Az 1659-ben kiadott három latinnyelvű nyomtatvány szerzője Buzinkai Mihály és Pósházi János.

Buzinkai Mihály a szónoki beszéd tanításáról, a legjobb szerzők gyűjteményéből állította össze munkáját:

»Institutiones Oratoriae Ex optimis Authoribus Collectae: Methodo accurata donatae; usibusque Paedagogii Patakiensis consecratae, A MICHAELIS BUZINKAI Rectore Scholae Illustris Patakinae; ejusdemque Paedagogii Paedagogiarcha. S. Patakini, Impensis Generosi Domini Georgii Udvarhelyi, excudit Johannes Rosnyai. M.DC.LIX.« (8-rét 153 lap.)

Buzinkai Mihály e munkáját is Udvarhelyi György segítségével adta ki. A budapesti egyetemi könyvtár példányán hasonló bejegyzést találunk, mint már láttuk egy esetben. Udvarhelyi sajátkezűleg ajándékozta a könyvet 1659. febr. 10-én. I. Rákóczi Ferenc tanulóinak.

A másik Buzinkai-mű címe, mely a vitatkozás tudományáról szól:

»Institutionum Dialecticarum Libri Duo. In quibus Praecepta Universe Logice perspicue proponuntur: clare explicantur: exemplis illustrantur: ad praxim applicantur: et ab Objectionibus praecipuis nervose vindicantur; Labore et Industria MICHAELIS BUZINKAI Rectoris Scholae Saaros Patachinae: ejusdemque Paedagogii Paedagogiarchae, concinati. Patakini, Typis Celsiss. Principis Excudit Johannes Rosnyai, M.DC.LIX.« (8-rét 472 lap.) [101].

Klobusiczki Pálnak, legkedvesebb tanítványának ajánlotta a szerző a munkát. A könyv nyomdai kiállítása kifogástalan, izléses címlap, tiszta nyomás, olvasható betűk, Rozsnyai János egyik mesterműve.

Pósa-házi János — az ifjú Rákóczi Ferencnek ajánlott — társadalomtudományi művének címe:

»Disputatio Politica. De Cive. Quam Favente Deo Praepotente Sub Praesidio Viri Clarissimi D. JOHANNIS POSAHAZI Philosophiae Doctoris, ac p. t. Phisyces ac Politices in Illustris Schola Sáros-Patakina Professoris indefessi, Praeceptoris sui ab ipsis studiorum primitiis fidelissimi, publice sustinere conabitur STEPHANUS JASZBRINYI Nobilis. Ad diem 15. Januari, horis locoque solitis. Patakini, Apud Johannem Rosnyai, Anno M.DC.LIX.« (4-rét 23 lap.) [102].

1660.

1657-ben személyi vonatkozásban történt változás a sáropataki nyomda életében, amikor Renius György munkahelyét Rozsnyai János vette át. Az 1660-as esztendőben maga a nyomda cserélt gazdát. Természetesen ez a csere nem jelentett semmi különösebb változást, csupán annyit, hogy az eddig fejedelmi tulajdonban levő nyomda a főiskoláé lett. Megalapításától kezdve különben is úgy működött, mint a Kollégium egyik fontos intézménye. Bár a nyomdászt nem a Kollégium fizette, azonban — amint a leltározásoknál láttuk — a felügyeleti tisztelet a főiskola vezetősége látta el.

Lorántfy Zsuzsánna 1660 április 18-án, életének 60. évében meghalt. Férjével, az öreg Rákóczi Györggyel egyenlő buzgósággal fáradozott a Kollégium felvirágoztatásán. A sáropataki főiskola, mint családi birtokuknak része, képezte legfőképpen gondoskodásuk tárgyát. Jótékonyaságukból azonban másfelé is bőven jutott. Lorántfy Zsuzsánna végrendeletében még egy utolsó nemes gesztust tett: a nyomdát a Kollégiumnak hagyományozta. Ettől kezdve a sajtó a Kollégium tulajdonaként működött tovább. Rozsnyai János az iskola alkalmazottja lett.

Medgyesi Pál ez évben kiadott hét műve tehát már a főiskolai nyomdában jelent meg. A munkák egyrésze gyűjteményes kötet, másik része pedig különlenyomat.

»Magyarok Hatodik Jajja. Mellyel e' romlott Nép, zokogta, zokogja ma-is MDCLVIII esztendőbéli, egy felől Tatár Chámnak személje szerént Krimből, számtalan sok Ezrekkel, Törökkel, Tattarral, Kozákkal, és a' két Oláh Vajdával: más felől Fő Vizernek Constantinápolyból, hasonló nagy sokasággal, dühöss indulatból valo réjá ütéseket, szörnyü égetése-

ket, öldökléseket, sarczoltatásokat, és szürü sok rablásokat. A' mikor Boros-Jenőt-is, Karánsebesel, Lugassal etc. el-foglalván, Törökkel rakták meg. Száz ezer rabnál többet vittének el: Erdélyt pedig hallatlan, és el-viselhetetlen sarcz alá vetették: törvényes Fejedelmétől-is el-rekesztvén. Siralm. 4. v. 4. Felyhőt vetettél elődben, hogy által ne mennyen az imádság. MEDGYESI PAL irata, és bizonyos Praedicationokban foglalván praedicalotta, együt-is másut-is; legfőképpen a' Sáros-Pataki Ecclesiában 1658, és 1659-dik-ben. Nyomtotta S. Patakon 1660-ban Rosnyai János.« (2-rét.)

A könyv Medgyesi Pál 1655—1660 között elmondott és részben már kiadott prédikációiból áll. Új kiadása egy közös főcímmel, előszóval jelent meg. Bővebb ismertetésétől eltekinthetünk, a cím mindent elmond. Tartalma: 1. Fel-gerjedt s-pokol fenekeig hatalmazott Rohogo Tüz. 1658. 2. Joseph Romlása. Sp. 1659. 3. Ezechias Kir. hiti, Sp. 1680. 4. Ketség torkából kihatlo lelek. Sp. 1660. 5. Bönön buskodo lelek kenszergese. Sp. 1660. 6. Gyözködő Hit. Sp. 1660. 7. Isteni és Istenes Synat. 1. kiadás, 1655., 2. kiadás, 1660. A »Hatodik Jajj«-ban felsorolt prédikációk — a »Joseph romlása« kivételével — külön is megjelentek.

»Fel-gerjedt, s'-pokol fenekeig hatalmazott Rohogo Tüz... Praedicalotta a' Saros Pataki Ecclesiában 20. 8-bris 1658.« (4-rét 39. lap.)

»Ezechias Kir. Hiti. Avagy Hit-Ostroma, A' tüzes Nyilaktol. Eph. 6. v. 16. Mindeneknek felette, a' hitnek paissát felvegyétek, mellyel ama' gonosznak tüzes nyilait meg-olthassátok. Mellyet két Praedikatiokban foglalt, s-praedicállot a' Saros-Pataki Ecclesiában: az Elsőt 18-dik 7-bris 1658-dik-ben, Bőjti alkalmatossággal; a' Másodikat, mindjárt utánna valo Ur Napján, az az, azon Hónak 22-dikén, MEDGYESI PAL. Saros-Patakon. Nyomtattatott Rosnyai János által.« (4-rét 53 lap.)

»Ketség torkabol ki hatlo lelek. (Praed. Spatakon. 25. Aug. 1658.) S. Patak é. n.« (4-rét 53 lap.)

»Bünön buskodo lelek kenszergese. (Praed. S.-Patakon Pünkösd napján 1659.) S. Patak 1660.« (4-rét 44 lap.)

»Gyözködő Hit a' Testen, e' Világon, Bünön, Halálon, Poklon és Kárhozaton; Christusnak Isten jobbára üleseből. Praedicaltatott a' Sáros Pataki Ecclesiában, Sz. Marc utolsó Részenec Rend szerént-valo magyarázásánac alkalmatosságával, 23 Junii 1658-ben. Patakon, Nyomtattatott Rosnyai János által.« (4-rét 32 lap.)

»Isteni és Istenes Synat. (Praed. S.-Patakon 6. Junii 1655.«) (4-rét 38 lap.) [103].

Medgyesi Pál művei mellett még két magyarnyelvű kiadvány jelent meg a sajtóban:

»A' Keresztyeni hitnek fő ágazatinak Fundamentomi; Mellyek az Eöreg Catechismusbol rövid Kérdésekben és Feleletekben bé-foglaltattanak, és elsőben Belga nyelven ki-bocsáttattak. Annak-utánna a' kisdedeknek éppületekért Magyar nyelvre fordéttattanak. Patakon, Nyomtatta Rosnyai János. M.DC.LX.« (8-rét 8 sztlan levél.) [104].

Az 1658-ban kiadott katekizmus rövidített formája az alsóbb iskolák számára készült.

Szalóczi Mihály sajoszentpéteri esperes-lelkész egyetlen művét Sárospatakon nyomtatta ki:

»Az Isten-ember Jésus Christusnak személye felől igazán értő Tanítóknak, Valasz-tetelek; Melyben az igaz Keresztyeni tudomány világossan le-tétetik: és az Ellenkezőknak a' felől valo iteletek, a' Sz. Irásnak egyenes mértékére vonatattik. SZALOCZI MIHALY Sajo-Szent-Péteri Szent Gyülekezet méltatlan Lelki-Pásztora által. Actor. 18. v. 9. Ne fély hanem szolly, és ne halgass. I. Pet. 3. v. 15. Mindenkoron készen legyetek megfelelni nagy alázatossággal és becsülettel azoknak, a' kik számot akarnak venni, a' ti bennetek valo reménségrül. Saros Patakon. Nyomtatta Rosnyai János. M.DC.LX.« (8-rét 115 lap.) [105].

Ez évben megjelent túlnyomólag magyarnyelvű művek mellett mindössze két latin disszertáció található. Szerzőik: Csuzi Cseh Jakab és Kis-Komáromi János.

Csuzi Cseh Jakab református püspök sokat szenvedett életében. Nevét ott látjuk a sárospataki főiskola gályarab diákjainak sorában. Több helyen tanult, szenior volt Patakon 1661-ben, doktori címet Franekerben szerzett, komáromi lelkész korában a pozsonyi vértörvényszék elé idézték, ahol több társával együtt gályarabságra ítélték (1674). Egy év múlva szabadult meg. Visszakerülve Magyarországra, püspök lett a Dunántúlon. Pataki diákkorában írt disszertációjának címe:

»Disputatio Metaphisya De Necessario et Contingente, Quam divina moderante clementia sub Praesidio Clar. ac Doctissimi Viri D. JOHANNIS POSAHAZI. A. L. M. Philosophiae Doctoris ejusdemque Facultatis in Illustri Sáros-Patakiens. Schola Professoris ordinarii, meritissimi. Publice disquisitioni submittit JACOBUS CSEH CSUZI. Ad diem 17 Julii. horis locoque consvetis. Patachini, Apud Johannem Rosnyai, Anno M.DC.LX.« (4-rét 18 lap.)

A második disszertáció írójáról, Kis-Komáromi Jánosról mindössze annyit tudunk, hogy pataki diák volt és Pósházi János elnöksége alatt olvasta fel értekezését. Műve kinyomatása után a szerző ismeretlen helyre került.

»Disputatio. Philosophico Theologica. De Subsistentiis Divinis. Quam favente Deo Triuno sub Praesidio Clarissimi ac Doctissimi Viri JOHANNIS POSAHAZI. A. L. M. et is Illustri Schola Saros Patachina universae Philosophiae Doctoris, ejusdemque Facultatis ordinarii Professoris acutissimi, celeberrimi. Publice ventilandum proponit: JOHANN. R. KIS KOMAROMIUS Auth. et Resp. Ad diem 1. Maji, horis, locoque solitis. Psaml. 141. v. 3. Compone Jehova, observa os meum custodiens moderare quic-quid efferent labia mea. Patakini, Apud Johannem Rosnyai, M.DC.LX.« (4-rét 20 lap.) [106].

A sajtónak szinte állandó munkát adott a nagyobb diákok által írt értekezések kinyomatása. A fenti két disszertációt szerzőik neve alatt találjuk az RMK-ban, tekintettel arra, hogy jelen

esetben a szerzők szellemi termékének tarthatjuk az értekezéseket. A címlapon, illetve az előszóban ugyanis az »Auth. et Resp.« megjegyzés arra utal, hogy az értekezést önállóan, nem a professzor előadásai alapján írta meg. Az előbbi disszertációk szerzőjeül, az abban foglaltak alapján nyugodtan tekinthetjük az illetékes professzorokat, jóllehet az értekezést író diák neve is fel van tüntetve a címlapon.

Szombathi János a főiskola történetében, a nyomda fontosságáról írva, ezeket mondja: »... többek között az a' nagy haszna volt, hogy az iskolai kézi könyvek, helyben és haladék nélkül nyomtatódtak ki: továbbá az is, hogy a nagyobb Tanuló-Ifjak külömb külömb féle matériákról rövid Dissertatiokat készítettek: mellyek mindjárt kinyomtatódván, közönséges helyen megdisputáltattak, és mind a' szorgalmatosságnak nagy jelei, mind a' tanulásnak nagy ösztönei voltak...« [107].

1661.

Komáromi Csipkés György, a XVII. század egyik legnagyobb református egyházi írója, aki a magyar nyelvészet terén is jelentős érdemeket szerzett —, mint debreceni lelkész és professzor vette igénybe a sárospataki nyomda munkáját. Talán különösnek hat, hogy temetési beszédét, melyet Debrecenben, debreceni ember felett mondott, Sárospatakon nyomatta ki; azonban tudnunk kell, hogy a debreceni nyomda 1652—1662 között, valószínűleg a benne dolgozó mester, Fodorik Menyhért betegsége miatt nem működött. Ebből az időből semmiféle sajtótermék nem maradt fenn a debreceni nyomdából. Ezért küldte Komáromi Csipkés György Patakra a kéziratát.

»Szomorú Esetek Tüköre. Az az Olly temetési rövid tanítás, melyben, honnan legyenek, fügjenek és következzenek főképpen, az naponként való szomorú esetek, szerencsétlenségek, és egyéb történetek, világosan meg tettik. Mellyet Tett a' Debreczeni nagy Temetőben, a' boldog emlékezetű, néhai Nemzetes és Vitézlő, Váradi Racz Janos Uram, seb miatt meg-hidegedett teste felett, ezerhatszáz hatvanadik (siralommal említendő) Esztendőben, Kis Aszszony havának harmincz eggyedik napján, két orakor dellyest. COMAROMI C. GYÖRGY. S. I. M. D. E. D. P. Saros Patakon, Nyomtatott Rosnyai Janos által. M.DC.LXI.« (4-rét 8 sztlan levél.) [108].

1661-ben csak két magyarnyelvű nyomtatvány jelent meg, az elsőt Komáromi Csipkés, a másodikat Tarpai Szilágyi András ungvári református lelkész írta:

»Páristák kerengője, mellyet mostan Magyar nyelven az igazság szeretőknek kedvéért ki-ád T. Sz. A. U. R. E. L. P. (TARPAI SZILÁGYI

ANDRAS, Ungvári Ref. Eccl. Lelki Pásztor.) Nyomtatott 1661.« (8-rét 48 lap.) [109].

Az ellenreformáció korának egyik tipikus könyvcímét láthatjuk a fenti műben. A vallási polémiák, hitviták türelmetlenségére jellemzők voltak az ilyenfajta furcsa címek. Ez nemcsak nálunk, hanem az egész nyugati irodalomban elterjedt. A »Pápsták kerengője« egyetlen, unikum példánya Nagykörösön található. A rövid füzetkét 1938-ban Incze Gábor újra kiadta.

Buzinkai Mihály kollégiumi professzor szorgalmasan dolgozott, írta tankönyveit, ez évben egy logikai tárgyú műve jelent meg a következő címmel:

»Compendii Logici Libri Duo. In quibus Universa Artis bene disse-
rendi Praecepta, Methodo accurata et perspicua, ita sunt disposita, ut
Tyro semestri spatio, fundamenta Logicae cum fructu jacere queat.
Labore et Industria MICHAELIS BUZINKAI, Paedagogiarcae Patakien-
sis concinnati, Patakini Excudit Johan. Rosnyai. M.DC.LXI.« (8-rét 163
lap.) [110].

Az 1661-es latinnyelvű kiadványok között újra találkozunk Comenius nevével. A »Vestibulum«-ot bővített és javított for-
mában ismét kiadták:

»Eruditionis Scholasticae Pars Prima. Vestibulum. Rerum et Lin-
guarum fundamenta exhibens. In usum Scholae Patakinae editum: Editio
Tertia, Nova ac meliori forma donata, caeterisque omnibus longe correc-
tius emissa. Patakini, Apud Johannem Rosnyai. 1661.« (8-rét 92 sztan
levél.) [111].

Molnár Gergely kolozsvári professzor latin nyelvtana, amely
először 1556-ban jelent meg, sok kiadást megért és évszázado-
kon keresztül használatban volt. A jelen pataki kiadásból nem
ismerünk példányt, azonban több más kiadás utal erre, néme-
lyik 1661 januári dátummal közli e példány előszavát is.

»Elementa Grammaticae Latinae... Patakini, 1661.« (8-rét.) [112].

A filozófiai tudományok sárospataki professzora, Pósa-házi János
újabb munkát írt:

»Theses. Philosophicae. De Natura, et Existencia Metaphysicae. Quas
Divina praecunte et continuante gratia. Praeside Clarissimo Viro D. JOH.
POSAHAZI, Sanioris ac Reformatae Philosophiae Doctore solidissimo,
ejusdemque facultatis in Celeberrima Scho. et Alma Palaestra. S. Pata-
china Professore sagacissimo, Praeceptore suo summa reverentia, et obser-
vantia colendo. Publicae Ventilationi, et Examini proponit. PETRUS
LEVAINUS. Sacr. S. Theologiae ac Philosophiae Studiosus, in Illustri
Praefata Scho. et Alma Palaestra p. t. Senior. Ad diem 11. Martii. Pata-
chini, Apud Johannem Rosnyai, 1661.« (4-rét 16 lap.) [113].

Szatomárnémeti Mihály, a későbbi kolozsvári református esperes még pataki diák korában írta a következő disszertációját:

»Cum Deo. Theses Philosophicae de Independente et Dependente Quae Adorandae Sacr. S. Trinitatis lumine praelucente In Illustrissima ac Celeberrima Schola S. Patach. Sub Praesidio Clarissima multumque Doctissimi, Viri D. JOHANNIS POSAHAZI, A. L. M. Philosophiae Doctoris, ejusdemque Facultatis in Incluta Schola praefata Professoris longe acutissimi, publicae inquisitioni committuntur. A. MICHAELE Szatthmar NEMETINO. Ad diem 16. Februarii horis locoque solitis. Patakini, Apud Johannem Rosnyai. M.DC.LXI.« (4-rét 17 lap.) [114].

1662.

Úgy látszik, Comenius előző évben nyomtatott tankönyveit elfogytak, mert kétféle alakban újra kiadták. Az egyik latin, a másik latin—magyar nyelven jelent meg:

»Eruditionis Scholasticae Pars Prima. Vestibulum, Rerum et Linguarum fundamenta exhibens, in usum Scholae Patakinae editum: Editio Tertia, Nova ac meliori forma donata, caeterisque omnibus longe correctior emissa. Patachini, Apud Johannem Rosnyai, 1662.« (8-rét 92 sztan levél.) [115].

Pápai Páriz Imre, dézsi református esperes, II. Rákóczi György udvari papja most következő műve tiznél több kiadást ért meg a XVIII. század végéig:

»Keskeny Ut, Mellyet Az embernek elméjébe ütköző tsuda gondolatoknak akadékiabol, háboru elmékedéseknek köveiböl, és sok féle kételkedéseknek sürüjéböl, a mennyire lehetett, ki-irtott. Kegyelmes Urunk Néhai Udvari Praedikatora PAPAI P. IMRE, Mely mostan harmadszor ki-botsáttatott. Mátthe Ev. 7. vers. 14. Szoros hapu és keskeny ut, mely viszen az életre, és kevesek ki meg-talállyák azt. Patakon, nyomtattatott Rosnyai János által. M.DC.LXII.« (12-rét 382 lap.) [116].

A díszkötéssel ellátott »Keskeny Ut« először Utrechtben jelent meg 1647-ben. A műhöz csatolva van Debreceni Kalocsa János hajdúböszörményi református lelkész rövid munkácskája:

»Szent Dávidnak Hét Poenitentia-tarto Soltari. Meg ne emlékezzél Uram vétkeinkről, sem a mi Atyánk vétkeiről, és boszszut ne ály rajtunk. büneinkért. Patakon, Nyomtattatott Rosnyai János által. Anno M.DC.LXII.« (12-rét 13 sztan levél.) [117].

Szepsi W. András sárospataki református lelkész három művet írt, ebből kettőt a helybeli nyomdában adott ki, az egyiknek a címe:

»Döghalál ellen Orvosság. Az az: A' Pestises időkben, s' helyeken valo s' lako embereknek ki-adatott Szent Elmelkedes; Mellyben mind

a' Pestisnek nehézsége ki-fejeztetik, s' mind a' minémü karban helyeztetett emberek találtatnak, azok orvosoltatnak meg. Praedikáltatott Sz. A. S. P. E. E. P. A. Saros-Patakon, Nyomtattatott Rosnyai Janos által. Anno 1662.« (4-rét 68 lap.) [118].

A művet Baksi Istvánnak, Kazinczi Péternek és Gáspár Pálnak ajánlotta a szerző. A címlapon levő kezdőbetűk jelentése: Szepsi András Sáros Pataki Ecclesiának Egyik Prédikátora Által.

Az 1660-as években szerfelett elburjánzottak a különböző egyházi íróktól származó polemikus, hitvitázó művek. Szinte alig tud az ember eligazodni a gombaként szaporodó iratok, elleniratok, válaszok, válaszra adott válaszok szövevényei között. Hála Zoványi Jenő rendszerező munkájának, aki e protestáns—római katolikus viszonylatban lefolyt viták nyomdartermékeit összegyűjtötte és munkánkat megkönnyítette. Pontosán 110 ilyen művet sorol fel, melyek közül több a sárospataki nyomdában jelent meg. Elsőnek Pósházi János álnévvel kiadott könyvét említjük:

»Janus Philaletus Hydropolitanus. Egy Posonbol repült huholo bagolynak megmellyesztése. Anno M.DC.LXII.« (12-rét 109 lap.) [119].

Pósházi egy névtelenül kiadott római katolikus iratra válaszol a fenti különös című műben Janus Philaletus Hydropolitanus álnév alatt. »A' Jesus társaságában vitezkedő Posoni Collegium. Két szárny, mellyekkel fel-emelkedvén a Keresztyén Lélek az uj Tanítók törei előtt el-szaladhasson. Vétettek Cardinal Pazmany Péter Esztergami Erseknek, az Sz. Irasbul, és az Anyaszentegyházrul irt első könyvecskéjéből. VI. és VIII. Resze. Nyomtatta-ki Bécsben Kürner Jakab János az Ausztria könyvnyomtatoja« [120]. Ez a címe annak a füzetnek, amely Pósházi János ellenkezését kiváltotta és a válasz megírására ösztönözte.

A vitatkozás mellett azonban arra is volt ideje Pósházinak, hogy saját tudományágát is tovább művelje. Két latinnyelvű könyve ezt bizonyítja:

»Ars Catholica. Vulgo Metaphysica: cui praemittitur Introductorium Philosophicum. Patakini, Excudit Johannes Rosnyai, Anno M.DC.LXII.« (12-rét 108 lap.)

»Pneumatologia. Patachini, Excudit Johannes Rosnyai, Anno M.DC.LXII.« (12-rét 191 lap.) [121].

1663.

A sárospataki nyomda történetében is bekövetkezett az, ha nem is olyan nagymértékben, amit a debreceni sajtónál tapasztaltunk: két évig nem jelent meg semmiféle nyomtatvány. Ennek magyarázatát adatok hiányában csak abban tudjuk látni, hogy Rozsnyai János megbetegedett. 1665-ben hozzákezdett ugyan a munkához, azonban csak egyetlen rövid füzetkét nyomtatott; Pósházi János egyik vitáirátát:

»Rövid tudosítás a consequentistákról a pataki jezsuita páterek manifesztumára való felelettel együtt. 1665.« (8-rét 14 sztlan levél.) [122].

Sámbár Mátyás hely nélkül, ez évben kiadott »Manifesztum a pataki jezsuiták nevében« című munkájára válaszolt a »Rövid tudosítás«-ban Pósházi. 1665-ből nem ismertünk kiadványt a sárospataki nyomdából, Zoványi Jenő kutatásának köszönhető, hogy ez az egy előkerült.

Az újra dolgozni kezdő Rozsnyai János tizenegy magyar és egy latin munkát nyomtatott ebben az esztendőben. Komáromi Csipkés György ismét Patakra küldte temetési beszédét, bár a debreceni nyomda ekkor már működött, vezetője Karancsi György volt. Talán éppen ezért nem adta az itteni sajtóba a prédikációt Komáromi, ugyanis az új nyomdász olyan kevés szakértelemmel, piszkosan és maszatosan dolgozott, hogy inkább az ügyes és szakképzett Rozsnyaival nyomtatta ki beszédét:

»Keseredet Lélek Tiszti. Az az: Olly temetési rövid tanitas, mellyben, mint kellyen magát viselni, az Istennek atyai osterát szenvedő, s' a' miatt megkeseredett szívü embernek, az alatt, az szent irásbol együgyüven meg-jelentetik. Mellyet A' B. E. Néhai Nemzetes Dobozi Jánosnak, Nemzetes és jo hirrel s' kegyes étellel fénlő Dobozi István Uramnak, etc. szerelmes fiának, hosszas nyavalyáin által költ, hideg testének tisztességés el-takarittatásakor, az élő hivek épületire, és az Szomoru szivek enyhítésére, a Debreczeni nagy temetőben tett, a sir felett 1666. esztendőben, Sz. Jakab havának 19-dik napján. COMAROMI C. GYÖRGY, S. I. M. D. E. D. P. Nyomtatta Patakon Rosnyai Ján.« (8-rét 24 lap.) [123].

A gyászoló apának, Dobozi Istvánnak, Debrecen város híres főbírájának ajánlotta a művet Komáromi. A kiadási év nincs ugyan feltüntetve, azonban ezt megtudhatjuk a saját munkáiról írt katalógusban, ahol ilyen címmel van felvéve: »Officium animae amarae. Imp. Patachini. A. Ch. 1666.«

Köleséri Sámuel, előbb nagyenyedi theológiai tanár, majd szendrői és debreceni lelkész, a maga korának egyik legtermékenyebb egyházi írója volt. Sárospatakon két munkája jelent meg egy kötetben:

»Idvesség Sarka. Avagy az Evangélium szerint-valo, Igaz Religio-nak, Első fundamentomos Igasságának avagy Principiuminak (mellyeknek tudása s' hitele-nélkül senki sem idvezülhet) öszve-szededetése; Azoknak, nyilván-valo és ellene-mondhatatlan Sz. Irás Tanu-bizonyóságiból-valo meg-állatása; Es az kegyesség-gyakorlásában, azokból ki-fakado sokféle Hasznoknak, meg-mutogatása. Mellyet, Edes Nemzete Lelke-javáért, világra bocsátott KÖLESERI SAMUEL, Christus Jesus Evangeliomának Szólgája, Szendrei R. Ecclesiában. Sáros Patakon, Rosnyai Janos által. M.DC.LXVI.« (8-rét 242 lap.)

»Bankodo Lelek Nyögesi, Az az: Szent Irás szavaiból szedetett s' a' felső Esztendőkben valo szomorú alkalmatosságokhoz szabattatott, néhány Könyörgések; Mellyeket a' Szendrei R. Ecclesia lelki épületire irt volt, mostan pedig némellyek kérésére, ki-bocsátott KÖLESERI SAMUEL, Christus Evangéliomának szólgája. Sáros Patakon, Nyomtatta Rosnyai Janos 1666-ben.« (8-rét 27 lap.) [124].

Pósházi János fáradhatatlan vitakozónak bizonyult. Újabb írata a következő címmel jelent meg:

»Posaházi Jánosnak Kis Imre nevű jesuita páterrel valo vetelkese imez kérdésrül: Volt-e valaha, valaholott, valakinél Calvinus Janos előtt, a mostani Cálvinisták vallása?« (12-rét 67 sztlan levél.) [125].

1666-ból több hasonló polemikus művet ismerünk Pósházi Jánostól, melyek hely nélkül jelentek meg. Sajnos, nem állt módunkban ezeket abból a szempontból megvizsgálni, hogy vajon nem pataki nyomtatványok-e? Egyrészükhöz ugyanis csak a címe maradt fenn, másrészükhöz viszont számunkra hozzáférhetetlen helyen vannak. Minden okunk meg lehet azonban arra, hogy e hely nélküli kiadványokat sárospataki nyomtatványoknak tartsuk. Nem valószínű, hogy Pósházi a helyben levő sajtót mellőzve, máshol nyomtatta volna ki vitáiratait. Ezért vállalva az esetleges tévedésekkel járó következményeket, mi Pósházi öt — eddig Szabó Károlynál hely nélkül felvett és Zoványi Jenő által szintén hely nélkül jelzett — munkáját besoroljuk a pataki nyomtatványok közé:

»Sámbárnak az három kérdésre valo felelet. 1666.«

A »Xenocosmus« álnévvel írt füzet állítólag még ebben az évben több kiadásban megjelent.

»A három kérdésre való summás választételnek egy arra lett alkalmatlan felelettel való nagyobb megerősödése és azon feleletnek megrázogatása. 1666.« (12-rét 309 lap + 1 levél.)

»Sámbárnak, Kisnek, s' egyebeknek adott felelet. 1666.«

»Az három kérdésre lött summás választételre írott felelet. 1666.«

»Tromf ki tromf. 1666.« (4 sztlan levél.)

»Ben Sült Veres Kolop. Avagy: Kis Paternek Vesztett Peri.« (12-rét 36 sztlan levél.) [126].

A vitáiratokkal kapcsolatos válaszokra, viszontválaszokra itt nem térhetünk ki. Megtalálhatjuk őket Zoványi Jenő dolgozatában az idézett helyen.

Komáromi Csipkés György egy latin művel vett részt a vitatkozásokban, melynek magyar fordítása is megjelent ugyanebben az évben.

»Transsubstantiatio Exentizata. Hoc est: Annullatio Discursus, super Johan. 6. v. 55. pro Transsubstantiatione formati: in sexto, ut vocant, corporis Christi; et cuidam Generoso ac vere Nobili simulque orthodoxo Viro, in scriptis missi, facta per AGRICOLAM ARBUTEUM. Anno Domini M.DC.LXVI.« (12-rét 132 lap.)

Az »Agricola Arbutus« álnévvel megjelent mű Bársony Györgynek »Discursus« című úrnapi prédikációja ellen szól, amely kéziratban jutott Komáromi kezébe. Magyaryelvű kiadása:

»Valo dolgok közzül ki-vettetet Altal-allatozas. Az az: Semmivé tététese, annak a' Discursusnak, mely a' Sz. János 6. részének 55. versére, az N. B. G. V. P. E. S. P.-tol, a kenyérnek és bornak, Christus valóságos testévé vérévé valo által-állatoztatásának meg-mutatására, formálatott; es minap el-mult Urnapján. 24 Jun. prédikáltatott; és egy Nemes Nemzetes, igaz vallásu Férfiunak, írásban küldtetett. Mely iratott először deák nyelven s' az után magyarrá tététtet. AGRICOLA ARBUTEUS által. Mesopotamiaban.« (12-rét 110 lap.) [127].

A címben olvasható rövidítés jelentése: Nagyságos Bársony György Váradi püspök és Szepesi Prépost. »Mesopotamia« alatt Sárospatakat kell értenünk.

1667.

Az 1658-ban megjelent »Catechismus« ez évben érte el ötödik kiadását:

»Catechismus (Keresztyén). Az az: A Keresztyéni Hitnek ágazatira való rövid tanítás, kérdések és feleletek által... (Ez 5-)dik ilyen formán

valo nyomtatás mivel öregbült... Saros Patakon, Nyomtatta Rosnyai János. M.DC.LXVII.« (8-rét 254 lap.) [128].

Pathai András kisvárdai tanító, temetési beszédét a pataki nyomdában nyomatta ki:

»Christusban böldogul ki-mult Nehai Nemzetes Lastoci Borbala Aszszonynak, Tisztiben serényen vigyázó, életében egyenesen jární igyekező Tiszteletes Férfiunak Bagosi Marton Uramnak, A' Mándoki Ecclesiának böcsületes Lel. Pásztorának, Istenfélő Házas-Társának meg-hidegedett Teste felett; An. 1667. 11. Jan. a' szomoru háznál lett együgyü Praedikatio. PATHAI ANDRAS akkor Kis Várdai Tanító által. Saros Patakon, Nyomtattatott Rosnyai Janos által.« (8-rét 30 lap.) [129].

Szilágyi Tarpai András ungvári lelkész a XVII. században szokásban levő kétnyelvű (latin—magyar) címmel jelentette meg művét:

»Libellus Repudii et Divortii Christiani, az az: Az igaz Keresztyének között, a' meg-mátkásodott, és házasságban lévő személyeknek, egy mástol valo törvényes és helyes el-válásoknak igaz tudomány; és az egyházi Tanítóknak a' szerént valo praxisok. Mellyet Az Ur nevének ditsőségére, a' hiveknek éppületire irt és ki-botsátott Sz. T. A. U. R. E. L. P. (Szilágyi Tarpa András ungvári reformata ekklesia lelki pásztor.) Patakon, Nyomt. Rosnyai Janos által. M.DC.LXVII. Eszt.« (8-rét 91 lap.) [130].

Pósa-házi János legújabb vitáirata az előbbiekhöz hasonlóan, hely nélkül jelent meg:

»Nagyobb látatja a páter Kis vesztett perinek. 1667.« (8-rét.) [131].

Egy latin tankönyvet is írt:

Philosophia Naturalis. Sive Introductio in theatrum naturae. Authore JOH. POSAHAZI. Art. L. M. In Illustri Schola Sáros-Patakina publico Professore. Patakini, Impersis, Johannis Rosnyai. M.DC.LXVII.« (12-rét 354 lap.) [132].

Az egyre ritkábban jelentkező latinnyelvű nyomdatermékek közül az alábbi kánonoskönyv szintén hely nélkül látott napvilágot:

»ARTICULI Juxta quos regitur ECCLESIA In Superioribus regni Hungariae partibus. M.DC.LXVII.« (4-rét 12 lap.) [133].

Az egyházigazgatási intézkedéseket és törvényeket tartalmazó füzet 1909-ben került elő.

Rozsnyai János szorgalmasan dolgozott ebben az évben is. Tíz magyar és egy latin mű került ki a sajtójából. Elsőnek Csuzi Cseh Jakab munkáját említjük:

»Kincses Tar-haz, Avagy elő s-elevenítő Igaz Hitnek Idvesseges gyakorlása. Mellyben világosan meg-mutatódik, mint kellyen az Keresztyen Embernek tellyes életében Hitbül élni e' világon. Most legelőször a' keresztvény Magyar Nemzetnek lelki javára ki-bocsáttatott, CSUZI CSEH JAKAB, Sz. I. M. Doct. és Comaromi Praedikator által. Patakon, Nyomtattott Rosnyai János által.« (12-rét 171 lap.) [134].

Komáromi Csipkés György hű maradt a sárospataki nyomdához, legújabb temetési beszédét ismét Patakon nyomatta ki:

»Elet Unandosaga. Az az: Olly temetési rövid tanitas, mellyben, az emberek előtt igen kedvesnek tetcző világi élet, melly méltán meg-unando legyen, a' Szent Irásbol egygyügyüven, de világossan meg mutogattatik, mellyet Az b. eml. Néhai Nemzetes Biczó Anna Aszszonynak az Nemzetes, Kegyes, és Tanácsos Férfiunak, Dobozi István Uramnak, szerelmes házas-társának csendes halál által meg-hidegedett testének tisztességes sirban szállításakor, az Isten dicsőségére, élő hivek épületire, és szomorú szivek vigasztalására, a Debreceni nagy temetőben az sir felett, tett 1667-ben, Kis aszszony havának 23. napján, délben. COMAROMI C. GYÖRGY. S. I. M. D. E. D. P. Saros-Patakon, Nyomtatta Rosnyai János. M.DC.LXVIII.« (4-rét 32 lap.) [135].

Eljutottunk a sárospataki nyomda kiadványai közül — a belső díszítés szempontjából kiemelt — műhöz: Kézdivásárhelyi Matkó István vaskos kötetéhez, mely a hitviták korának egyik jelentős terméke:

»X. ut Tök, Könyvnek eltépése, Avagy Banyasz Csakany. Mellyel amaz Fövenyen épitetett s-már le-romlott házát, elébbi fövenyre sikertelen sárral raggatni akaró és 1000. mocskokkal eszelősen színlő s-mázlő Sambar Mattyas nevü tudatla sár gyuro meg-csákányoztatik KEZDI VASARHELLYI MATKO ISTVÁN Mostan Zilahi Ecclesiának egygyü leli Pásztora által. Ki Sambartol Bányásznak neveztetett. — Ezech. 13. 14. El rontom azt a falt, mellyet mázoltatok hitván sárral, és földig rontom azt: és az ő fundamentoma felhányatik, és le-romol és el-veszték ő köze-pette: és meg tudgyátok hogy én vagyok az Ur. Nyomtattott M.DC.LXVIII.« (4-rét 460 lap.) [136].

A mű Sámbar Mátyás előző évben Kassán megjelent »Három üdvösséges kérdés . . .« című könyve ellen szól. Nagy a valószínűsége, hogy a »Bányász Csákány« több kiadást ért meg. Ismerünk egy példányát, melyből hiányzik a nyomdahibákat mutató tábla, valamint a tartalomjegyzék 9 számozatlan levele. Horváth Ignác szerint, e kiadás az első nyomásból való.

Sámbár Mátyás művére nemcsak Matkó István válaszolt, hanem a vérbeli vitatkozó is: Pósházi János.

»Görcsös Bot; Amaz détzeges fekete Bonasusnak a' hátára. Mellyel Utolbi szilajkodása tétul meg-egyengettetik. 1668.« (4-rét 100 lap.) [137].

A következő kiadvány három temetési beszédet tartalmaz. Az egyiket Szántai Pócs István huszti lelkész, Rhédei Ferenc Bihar és Máramaros megye főispánja felett mondotta:

»Halotti Praedikatio, Mellyet tött Szantai Poóts István Huszti Lelki Tanító, Amaz örök emlekeztű, szelid, kegyes, eszes, okos, Istenfélő etc. Tekintetes es Nagyságos Nehai Groff Redai Ferencz Urnak; Bihar és Máramaros Vár-megyéknek örökös Fő Ispányának, meg-hidegedett Teste felett a' Huszti Várbeli Templomban, minek előtte a' testet bé-ten-nék a' sirba; An. 1667. Die. Nov. Saros Patakon, Nyomtatta Rosnyai János, 1668-ben.« (4-rét 36 lap.)

Külön címlap nélkül található a kötetben Görgei Pál kaposi lelkész halotti beszéde:

»Emlekezetnek Oszlopa. Mellyet Néhai kegyes Urának Méltóságos Groff Redei Ferencznek örökké-valo dicsiretes emlekezetire, fel-emelt, Kapos Városának Lelki-Tanitoja GÖRGEI PÁL.« (4-rét 28 lap.) [138].

Ezt követi Eszéki István prédikációja külön címlappal:

»Halotti Magyar Oratio. Tekéntetes, Méltóságos, Nagyságos, Urak, Aszszonyok: Nemzetes s-igaz nemesi szabadságnak czimerével ékes Férfiak s Aszszonyi állatok: Isten beszédének tiszta hirdetésében igaz hűséggel forgoló s-az Jesus Christus nyájja mellett serényen vigyázó Tiszteletes Lelki Pásztorok: Te is Méltóságos urvarnak méltán meg-keseredett gyászos Nemes serege! Es mindenek, felső, közép, alsó rendben helyzetetett Istenes kegyes Hallgatók, valakik ez Néhai Tekéntetes Méltóságos Groff RHEDEI FERENCZ Urunknak meg-hidegedett tetemének utolsó érdemlett tisztessége meg-adásának okáért, ez Ur napjának innep-lésére, egyenlő lélekkel sok helyről ide jöttetek! Saros Patakon, Nyomtatta Rosnyai János. 1668-ben.« (4-rét 38 lap.) [139].

Főúri temetéseknél általános szokás volt a XVII. században, hogy több prédikátort hívtak meg, akik különböző helyen és időben elmondották a maguk beszédét. Mindegyik kötelességének tartotta a prédikáció kinyomatását, amit a temetésen résztvevők között — költséghozzájárulás reményében — szétosztottak.

Szepsi W. András sárospataki lelkész szintén temetési beszédet adott ki, melyet Dalmadi Istvánnak ajánlott. Egyik leánya felett mondotta a prédikációt:

»Serkengető-Szozat. Az az: Az üdvösségrül helytelenül értekezőknek, és annak el-vételében való könyöségnek reménsége alat hivolkodóknak

s' a' bűnnek Vánkossán henyédegelőknek oktatásokra és serkengetésekre Ezer hat Száz hatván-nyólcadik esztendő, első havának negyedik napján, halott temetési alkalmatossággal, Sáros-Patakon, ki-adatot elmélkedés. Sz. W. A. S. P. E. P. A. (Szepesi W. András Sáros Pataki Ecclesia Praedikatora Altal.) Saros Patakon, Nyomtatta Rosnyai Janos. M.DC.LXVIII.« (4-rét 56 lap.) [140].

Szatmárnémeti Mihály református esperes hitvitázó művét az 1666-ban Utrechtben megjelent »De fide et religione ecclesiae apostolico-ramonae« című munkája alapján írta meg.

»Igassag Proba-köve. Mellyben meg csalhatatlanképpen meg próbáltatik, hogy a Reformátusok meg maradtak az Apostoltól fundált Keresztyén Romai Ecclesiának Hitiben, s' Vallásában; az uj Romai Pápis-ták penig attól el szakadtanak. Mely proba követ a szent Irásnak folyamatyában talált NEMETHI MIHALY az Ur Jesus Christusnak alázatos Tanítványa. I. Thess. 5. vers. 21. Mindeneket meg próbályatok, a mi jo azt meg tartjátok. Nyomtattott M.DC.LXVIII. Esztendőben.« (8-rét.)

Ez első kiadás (2. kiadás 1672 Kolozsvár) ellentétben Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában levő adattal, nem 1669-ben, hanem egy évvel előbb, vagyis 1668-ban jelent meg [141].

Buzinkai Mihály professzor 1661-ben megjelent latinnyelvű művét ez évben másodszor is kiadták:

»Compendii Logici Libri Duo. In quibus Universa Artis bene disse-
rendi Praecepta, Methodo accurata et perspicua, ita sunt disposita, ut
Tyro semestri spatio, fundamenta Logicae cum fructu jacere queat...«
(12-rét 169 lap.) [142].

1669.

Elérkeztünk a sárospataki nyomda működésének történetében ahhoz az évhez, melyben még Rosnyai János az előző évekhez hasonló eredménnyel dolgozott. Közben ugyanis a város és a Kollégium életében lényeges változások történtek. A fejlődési pártfogó hiánya sok vonatkozásban éreztette hatását. A vár jelenlegi ura semmi jelét nem mutatta főiskola iránti jóindulatának, sőt, amint látni fogjuk, annak elpusztítására törekedett.

A nyomda ez évi termékei közül elsőnek azt a művet ismer-tetjük, mely egészen 1954-ig ismeretlen volt előttünk. Az uni-kum példányt a pataki Kollégium Könyvtára ajándékképpen kapta. Szerzője Miskolczy Szenczi János főiskolai tanár, »az Ekkesen szollásnak közelebb el-folyt Esztendőbéli együgyű Tanítója« — írja magáról a címlapon:

»Együgyü hasznos tanácslás, Avagy JAVALLO MAGYAR ORATIO, Mellyet Az egész Magyar Országban el-széledett, igaz Apostoli Vallásban meg-öröködött Reformátusoknak Ecclesiájiban lévő; de sok helyeken többire majd örök Árvaságra menendő Keresztyéni Scholának, Gynnasiumoknak meg-építettésöknek, és ujobban helyre állittatásoknak felindítására s-buzditására, illy formában szerkesztetvén, minden buzgó Lélek eleiben terjesztett és Sáros-Patakon 1669. Feb. 6. Celebrált közönséges Szent Synatnak idejére alkalmaztatott: MISKOLCZI SZENCZI JANOS. Az Ekkeszen szollásnak közelebb el-folyt Esztendőbéli együgyü tanítója. Nyomtatattott az híres Saáros-Pataki Reformata Scholának betűjével; Rosnyai Janos által. 1669.« (4-rét 22 lap.)

Kátai Ferenc vármegyei tisztviselőnek »Ez kicsiny munkáját s-vékony ajándékát alázatossan ajánlya« — a szerző. Ez az egyetlen mű, amelyen ott látjuk: »az híres Saros-Pataki Reformata Scholának betűjével« — nyomtatták.

Az előző évben Rhédei Ferenc főispán felett elmondott és kinyomatott temetési beszédek a negyedik is követte, Czeglédi Istvántól:

»Enochnak, Istennel valo, mindennap-i járása. Az az: Ama' ritka példájú, Fejedelmi Embernek; Méltóságos Grof. Rhedei Ferencz Uramnak, Maramaros örökös Urának; s-néha-i, híres Bihar Vármegyének, Fü-Ispan-nyának; Halál által meg-hidegedett teste; minek előtte, szomorú, s gyászban bé-borult Udvartul, meg-indittatnék, az Huszti Vár-ban valo el-takarítására; szép fényes, mind az által bánatos, Ur-i s Ur-Aszszony-i, és más Tekintetes személyek, s-Egyházi Rend-ek előtt; az Udvar-háznál elől-beszélgetet; de, annak utánna, sokkal megjobbitott; és a' keresztyén léleknek, lelki szükségére ajánlot, s-ki-adott. CEGLEDI ISTVAN. Az Helvetica Confessio-t, tisztán vallo Cassa-i Szent Gyülekezetben; a' Christus Evangéliumának, méltatlan Sáfár-a. Patachini, Anno: UraM IesVs ChrIstVs, veD hozzád az én Lelkemet, mert Io Istenem vagy. (1669)« (4-rét 162 lap.) [143].

A barokk ízlésű XVII. században a rejtett évszám (kronostichon) jött divatba. Czeglédi István előszeretettel használta ezt a római számjegy-értékű betűk összegéből álló évmegjelölést. A század elején csak latinnyelvű munkáknál tapasztalunk ilyet, később Czeglédi egyik, 1666-ban kiadott vitairatán találunk rejtett évszámot: »Anno: VraM IesVs ChristVs, DorgaLD meg a' sánt!« (= 1666).

Szathmárnémeti Mihály előző évben kiadott »Igasság próba köve« című könyve nem maradt válasz nélkül. Valószínűleg Sámbar Mátyás írhatta a Kassán megjelent különös című választ, melyet már csak azért is idézünk, hogy képet kapjunk az ellenfél stílusáról: »A Régi Római Keresztyén Hitnek igaz Próba-Köve, melylyel valami Gönczi rosz Proba-kö, merő porhányu Czigány Palla kinek lenni meg mutattatik: kivel Nemethi Mihaly

a' Calvinista Uj Vallást a' Római Sz: Régiségnek vén Szakálával őszíteni akarván kopasz Vallását nyilvánban kijelenti... (Kassa 1669).«

Némethi Mihály nyolc nap alatt megírta a választ Sámbar könyvére a következő címmel:

»Igasság Próba kövének Nyert Peri. Melyben Ujjonnan a' Reformata Ecclesiának, a' Római Apostali Hitben fundált Ecclesiának valo edgyesége erőssítettik meg; s-a' Pápista Ecclesiának penig azzal valo ellenkezése s-ujsága, most is (s-az Gönczi Chronicából is) meg-mutattatik; mellyeknek Deliberatuma, a' szent Pál Igasság Probaköve ellen erigált Cassai Uj-Proba-Kö-ellen ki-adatik. NEMETHI MIHALY. Azon igaz Apostali Hitben épült Romai Ecclesiának edgyik alázatos Tanitoja által. Nyomtatott M.DC.LXIX.« (12-rét 270 lap.) [144].

Pósa-házi János utolsó, Patakon kiadott kétkötetes vitairatának címe:

»Igasság Istápja. Avagy olly Catechismusi Tanítás, Mellyben a' Keresztyén Reformata Vallás böven meg-magyaráztatik, és az ellen tusakodó fortélyos Patvarkodások ellen (jelesben a' mellyeket a' nagy Kalauzos könyv helyyel-helyyel elő-állatot) óltalmaztatik; Mellyét az együgyü Keresztyéneknek magok lelki támogatására irott, és mostan leg-először nyomtatásban ki-botsátott POSAHAZI JANOS. Saros-Patakon, Nyomtatott Rosnyai Janos által. 1669-ben.« (4-rét I. könyv 735, II. könyv 720 lap.) [145].

Szokolyai István debreceni kollégiumi tanító, majd hajdúszoboszlói lelkész most következő mindkét művét egy kötetben előbb Leydenben adta ki 1648-ban.

»Sérelmes Lelkeket gyógyító Balsamom, avagy Lelki próbákban nyavalygó embert vigasztalo könyvetske. Mellyet Belgiomi nyelvből Magyar nyelvre fordított SZOKOLYAI ISTVAN. Patakon, 1669. Eszt.« (24-rét 222 lap.)

»A Szent Bibliának O Testamentomi Könyveibül egybe szedegette-tett áhitatos könyörgések. Mellyeket Belgiomi nyelvből, Magyar nyelvre fordított, SZOKOLYAI ISTVAN, Nyomtatott: 1669. Eszt.« (24-rét 339 lap.) [146].

Czegledi István, Rhedei Ferenc felett elmondott beszédéhez csatolták hozzá az első sárospataki nyomda utolsó latinnyelvű kiadványát, Pósa-házi János rövid megemlékezését:

»Sermo Panegyricus In Obitum el Laudes Exellentissimi Comitis D. D. Francisci Rhedei. Authore et Declamatore JOHANNE POSAHAZI A. L. M. Patachini. 1669.« (4-rét 8 sztlan levél.) [147].

IGAZSÁG ISTÁPJA.

Avagy olly

CATECHISMUSI
TANÍTÁS.

Mellyben a' Keresztyén *Reformata*
Vallás bőven megmagyaráztatik, és az
ellen tufakodó fortélyos Patvarkodások ellen
(jelenben a' mellyeket a' nagy *Kalauzos*
könyvhelyyel-hellyel elő-állator)
öltalmáztatik :

Mellyet az együgyű Keresztyéneknek magok lelki
támogatására írott, és mostan leg-elsőször
nyomatásban ki-bocsátott

POSÁHAZI JÁNOS.

Prof. Dr. Sz. Csizsik
nyomatja. 1892.

SAROSPATAKON,

Nyomatattatott ROSENTHAL JÁNOS által. 1869-ben.

A sárospataki Kollégium az elmúlt évek folyamán egyre többet szenvedett Báthori Zsófia ellenreformációs törekvései miatt. Ezzel magyarázható, hogy a nyomda 1670-ben egyáltalán nem működött. 1671-ben megpróbálkozott ugyan Rozsnyai János tovább dolgozni, azonban mindössze egy munkát tudott kinyomatni, a másodikat félbe kellett hagynia, a Kollégiumnak Sárospatakról való elűzetése miatt.

Az utolsó teljes kiadású könyv szerzője Pathai István dunántúli református püspök. Címe:

»Amaz het fejü es tiz szarvu fene Bestian ülő Barsonynyal s' Draga kövekkel fel-ruháztatott parázna Babilonnak, melly az ő tisztátalan paráznaságának, arany pohárba töltött részegítő utálatosságával meg-részegétette ez földnek lakozoit, mezitelenségének tüköre. Nahum. 3. v. 5. Ezt mondgya az Seregeknek Ura Istene. Im én az te orczádra fordétom-fel a' te ruhádnak kebelét, és meg-mutatom a' pogányoknak a' te meztelenségedet, és sok országoknak a' te éktelenségedet. Anno 1671.« (12-rét 158 sztlan levél.) [148].

Pathai István műve először Pápán 1626-ban jelent meg.

A sárospataki nyomda utolsó, csonka termékének ismertetését, a sajtó pusztulásáról írt fejezetünkben adjuk.

A nyomda pusztulása

Lorántfy Zsuzsánna 1660-ban bekövetkezett halála gyökeres változásokat hozott a sárospataki református főiskola történetében. A fejedelmi pártfogók korszaka lezárult, rövid ideig viszonylagos nyugalom, majd az üldöztetések és bújdosások hosszú évei következtek. A sors különös iróniája mutatkozott meg abban, hogy a Kollégium ugyanattól a Rákóczi-családtól szenvedte el a legtöbb zaklatást, melytől a legnagyobb jótétményt kapta. Mindazt, amit I. Rákóczi György és Lorántfy Zsuzsánna egész életükön keresztül a főiskola felvirágoztatásáért tettek, II. Rákóczi György özvegyének, Báthori Zsófiának sikerült szívós és céltudatos ellenmunkával megsemmisíteni.

Somlyai Báthori Zsófia tipikus alakja volt kora főúri társadalmának. Római katolikusnak született, azonban 1643-ban II. Rákóczi Györggyel kötött házassága alkalmával áttért a református vallásra. Az alkalmakhoz és helyzetekhez mértén változtatta a hitét: református lett, hogy fejedelemasszony lehessen, de férje 1660-ban történt halála után, fiával, I. Rákóczi Ferencel együtt hamarosan visszatért római katolikusnak, és, hogy kimutassa régi egyháza, valamint a Habsburg-ház iránti hűségét, feláldozta a magyarországi protestantizmus egyik fellegvárát: Sárospatakot.

1662-ben kezdte meg restaurációs törekvéseit, amikor a Kollégium tanáraitól és diákjaitól megvonta mindazt a javadalmat, amit eddig a várbeli uradalomtól élveztek, noha azok kiszolgáltatására királyi és fejedelmi megerősítések kötelezték. A főiskola vezetősége hiába kereste sérelmeinek orvoslását az országgyűlés, majd a király előtt, próbálkozásuk sikertelen maradt. Báthori Zsófia zavartalanul folytatta ellenreformációs tevékenységét: jezsuitákat telepített Sárospatakra, elvette a reformátu-

sok templomát, Buzinkai Mihály professzort kilakoltatta a Kollégium házából, az erőszakosságoknak egész sorát hajtotta végre, egyre nagyobb tért engedve a római katolikus klérus és a jezsuiták túlkapásainak. A debreceni és a pápai református Kollégiumok korántsem szenvedtek annyit ebben a korban, mint a sárospataki, pedig még az igazi megpróbáltatások ezután következtek.

Bármilyen furcsán hangzik is, a Kollégium pusztulását I. Rákóczi Ferencnek a Wesselényi-féle szövetkezésben való részvétele okozta. A leleplezett összeesküvés vezetőit — akik még életben voltak — 1671-ben Rákóczi Ferenc kivételével kivégezték. I. Rákóczi Ferenc megmenekülése, anyja, Báthori Zsófia közbelépésének köszönhető, aki mindent elkövetett, csak hogy fia életét megmentse. Hűséges pártfogoltjai, a jezsuiták, nem hagyták cserbe, különböző feltételek mellett kieszközölték Rákóczi számára a kegyelmet. Báthori Zsófia hatalmas összegekkel és várainak osztrák őrség kezébe adásával fizette ki a váltságdíjat.

A pataki Kollégium megszüntetése nem tartozott ugyan bele a váltságdíjba, de Báthori Zsófia mindenképpen ki akarta érdemelni a császár kegyét, ezért 1671. október 20-án elrendelte a főiskola kiürítését. A Kollégium ifjúsága vonakodott elhagyni az iskolát, azonban a fegyverekkel és ágyúkkal szemben tehetetlenek voltak. Két professzor, Pósházi és Buzinkai vezetésével elindult a szomorú diáksereg, gyalog, vagy szekéren Kenézlő község felé, magukkal víve a könyvtár értékesebb darabjait, amiket a jezsuiták kezéből meg tudtak menteni. Az idősebb tanulók egyrésze Debrecenbe ment, majd innen Apafy Mihály meghívására továbbvándorolt Gyulafehérvárra. Csak tizenegy év után, Thököly Imre szabadságharca idején térhetett vissza újra régi otthonába az üldözött és megfogyatkozott »múzsahad«.

A nyomda osztozott a Kollégium szomorú sorsában. Rozsnyai János szinte az utolsó pillanatig dolgozott a műhelyben, a főiskola zaklatásai nem érintették közvetlenül a sajtó működését, az utóbbi két év kivételével zavartalanul nyomtattak benne. Azonban a főiskola megszüntetése és elűzetése lehetlenné tette, hogy a nyomda ilyen körülmények között továbbra is Patakon maradjon. Rozsnyai kénytelen volt félbehagyni megkezdett munkáját. Ebben az időben Czeglédi István — a tragikus sorsú kassai prédikátor — »Sion Vára« című hittudományi művének szedésén dolgozott. Csak egy részét tudta kinyomatni, így ez a csonka mű volt a sárospataki nyomda utolsó terméke. Rozsnyai a diákokkal együtt elmenekült Patakról.

HOZD VISSZA URAM A MI EREGLYAINKAT...
E26 /SOLLAR 4 A

BUIJOSO PATAKI DIÁKOK

1671

Dombormű a pataki Kollégium Nagyportája falán.

A nyomda felszerelését, betűállományát Debrecenbe szállították, ahol a tanács jóindulatából a városházánál raktározták el.

A Debrecenbe szállított nyomdafelszerelésről is reánkmaradt a pontos és részletes leltár, amelyet 1674. január 13-án vettek fel Debrecenben. (Lásd: adattár!) A leltár adatai szerint úgyszólván minden nyomdai kelléket elhoztak Sárospatakról, csupán »Az Eöreg praelum ket oszlopa«, valamint a »varro láda« maradt ott, bizonyára rossz állapotban voltak, ezért nem tartották érdemesnek elszállításukat. A jegyzékbe vett tárgyak alapján megállapíthatjuk a nyomda betűállományának gyarapodását, ugyanis összesen 55 mázsa 47 fontnyira szaporodott a készlet.

Rozsnyai János, miután biztonságba helyezte a nyomda felszerelését, elhagyta Debrecen és még ugyanebben az évben Kolozsvárra ment. A debreceni tanács szerette volna ugyan megnyerni a maga számára az ügyeskezü és szakképzett nyomdászt, annál is inkább, mert a városi nyomda ebben az időben nagyon elhanyagolt állapotban volt. A benne dolgozó mester, Karancsi György, hirhedt volt a keze alól kikerült piszkos, homályos és sokszor olvashatatlan nyomtatványokról. A tanács igyekezett segíteni a helyzeten, ezért 1672 januárjában meghívta Rozsnyai Jánost a nyomda vezetésére. Ő azonban ekkor még nem akarta elvállalni a megbízatást, kollegiális érzülete gátolta abban, hogy nyomdásztársának a kenyerét elvegye. Karancsi tehát tovább nyomtatott a debreceni városi nyomdában egészen 1677-ben bekövetkezett haláláig.

Ez idő alatt Rozsnyai János Kolozsváron dolgozott félbemaradt munkáján, a Czeglédi István-féle »Sion Vára« kinyomatásán. A kolozsvári református Kollégium nyomdájának ekkor Veresegyházi Szentyel Mihály volt a vezetője. Rozsnyai ebben a műhelyben dolgozott és itt jelent meg 1675-ben Czeglédi István műve a következő címmel:

»Már minden épületivel s-fegyveres Házaival edgyütt, elkészült, Sion Vara, Mellyet, a' Néhai Böldog emlekezetü J. C. Hüséges Tanubizonyosság-tévője, a' Cassai Reformata Ecclesia, Munkás Tanítója Idvezült SZEGLÉDI ISTVAN, A' Magyar Nemzetben lévő Christus, Igaz Reformata Ecclesiá-ja, régen kivánt, lelki javára, Evangeliumi Vallásban valo erőss és álhatatos meg-állására, Eltében fel-rakott és el-végezett volt; a' végre, hogy mikor ennek Bástyái ostromoltatnak, lehessen készen minden Munitio-ival, tudgya magát oltalmazni, és gyözelemmel a' Var vivotkat alolla el-üzni; Mostani Kegvelmes Urunk Parancsolattýából és a' meg-hólt-nak utolso kötelező Akarattýából, ki-bocsáttatott, KÖLESERI SAMUEL, a' Debreczeni K. G. edgyik alázatos Tanítójának forgolódása által. 2.

• Már minden épületivel s-leyveses há-
zaival együtt, el-kezült. *M. 176*

S I O N V A R A,

Mellyet, a' Néhai Böldög emlékezetű
J. C. Hűlőges Tanubizonylág, ténője, a' Cal-
sai *Reformata Ecclesia*, Munkás Tanítója

IDVEZÜLT

CZEGLEDI ISTVAN,

A Magyar Nemzetben lévő *CHRISTUS*,
igaz *Reformata Ecclesia*-ja, régen kívánt, lelkijavára,
Evangeliumi Vallásban való erős és alharatos meg-
állítására, *Elteben* fel-
rakott és el-vegezett volt, a'
végre, hogy mikor ennek Bástyái ostromoltatnak,
lehesse készen minden *Munsko*-ival, tudgya magát
oirtalmazni, és győzedelemmel a' VAR-
vivotat alolla el-üzni;

Mostan pedig, *bóla után*, a' Méltóságos Erdélyi Fe-
jedelem, mostani Kegyelmes Urunk Parancsolattya-
ból, a' mag-bóttak utolsó kötelező Akaratya-
ból, KÖLESERISAMUEL, a' Debreczeni K. G.
edgyik a' azatos Tanítójának forgolodása által.

2 Sam. 1. v. 7. g. Meg-vévé David a' SION
V A R A T S L A K O Z E K bérme.

Bagamery József

Kérdetű: Neomissára SÁVOS-PATAKON, a' El-vezetű
COLOSVAR AY ROSNYAI J A N, által, *Exilium* áhán. 1677

Sam. 5. v. 7. 9. Meg-vövé Dávid a' Sion varat s-lakozék benne. Kezdetett nyomtatása Saros-Patakon, s-El-végeztett Colosvarat Rosnyai Jan. által, Exiliumában. 1675.« (4-rét 655 lap.) [149].

A műhöz a kiadó írt ajánló levelet és előljáró beszédet. Az Apafy Mihályhoz intézett ajánló levélben Köleséri a többi között ezeket írja: »Nagyságod megértvén tőlem, hogy ez a Munka a Pataki Typographiában félben maradt volt, mindgyárt kegyelmesen parancsolt, a hátra maradt részének kinyomatása felől; sőt Fejedelmi költségét is nagy készséggel ígérte; mellyért Isten Nagyságodat jutalmaztassa meg...« Czeglédi István életrajzát és a barátai által írt emlékverseket is megtaláljuk a mű első részében.

A könyv lapjairól és betűiből nem lehet megállapítani, hogy mennyit nyomtatott belőle Sárospatakon Rozsnyai. Ő maga sem ad erre nézve felvilágosítást, mindössze ennyit ír az utolsó lapon: »Sion Varaban esett fogyatkozásoknak meg-jobbitása. Mivel a' Typographiának távul létele miatt, egy s két betűnek, vagy a' Könyvhöz adása, vagy annak el-maradása, vagy pedig edgyik betűnek, másért való tétele, nem egy, sem két helyeken eset, mellyeket a' keresztyén jo itéletü Olvaso, el is igazithat, én csak a derekasabbakban teszek illyen jobbitást...« Az általunk végignézett példány egységes betűtípussal van nyomtatva, nagy a valószínűsége tehát annak, hogy Rozsnyai János a kinyomatott ívekből — nagy terjedelmük miatt — csak egy példányt tudott Kolozsvárra magával vinni, melynek alapján ott újrászede és nyomtatta az egészet. Ez az értelmezés nincs ellentétben a címlapon levő adatnak: tényleg Patakon kezdte és Kolozsváron fejezte be [150].

A kolozsvári nyomdák termékei között a »Sion Vara« az egyetlen, amelyen Rozsnyai János neve szerepel. Nem is nyomtathatott többet, hiszen »exiliumban« — számkivetésben élt itt. Bizonyára Veresegyházi Szentyel Mihály mellett segédkezett egészen addig, amíg a debreceni tanács 1677-ben, Karancsi György halála után újra meghívta az üresedésben levő városi nyomda vezetőjéül. Rozsnyai most már elfogadta a megbízást. Munkába állásával új korszak kezdődött a debreceni nyomda történetében. Egy-két évig kénytelen volt a Karancsi-féle régi és kopott betűket használni, ami meglátszik a kiadványain, azonban hamarosan kicseréltette azokat, Hollandiából hozatott új betűkkel szépen, ízlésesen és szorgalmasan dolgozott. Hat év alatt huszonegy magyar és nyolc latin munka — főleg debreceni írók művei — kerültek ki a sajtójából, nem számítva az apróbb nyomtatványokat.

Rozsnyai János, a sárospataki nyomda második mestere, a debreceni sajtó köztisztelőben álló és megbecsült vezetője 1682 decemberében örökre letette a szedővasat. December 10-én temették el, Szenczi Pál debreceni református prédikátor mondta el felette a halotti beszédet. A prédikációt Rozsnyai János utódja nyomtatásban is megjelentette 1684-ben. »Halotti Ket Predicatiok, mellyek közzül: Az elsöt 10. Decemb. An. 1682. üdvözült Rosnyai Janos Uram: az másodikat, 16. Jan. 1684. üdvözült Hodosiné Aszszonyom felet az Debreczeni Nagy Temetőben el-praedikállotta; Es kettős gyászban levő Becsületes özvegynek, Rosnyai Jánosné Aszszonyomnak kívánságára typus alá adta, SZENCZI PAL. D. E. E. L. P. Debreczenben, Töltési István által.« [151].

Rég elporladt teste valahol a debreceni temetőben nyugszik, de a neve tovább él a könyvek lapjain, évszázadok múlva is olvashatjuk: »Nyomtatott Rosnyai János által.« Halálával végképpen árván maradt a pataki nyomda, melynek felszerelése még mindig a debreceni tanács házában várta a jobb idők eljövetelét.

Sajnos, az országos közállapotok nem azt mutatták, mintha kedvezőbb idő bekövetkezését lehetett volna remélni. Az 1680-as évek nagy fordulatot hoztak ugyan, a töröktől sikerült végre megszabadítani az országot, azonban a bécsi udvar politikája olyan súlyos terheket rótt a másfélszázados török uralom alatt egyébként is nagyon elszegényedett népre, hogy ez a lakosságot a teljes anyagi romlásba sodorta.

Az agyongyötört nép elkeseredése előbb a hegyaljai felkelésben (1697. július 1.), majd a Rákóczi-féle szabadságharcban robbant ki. A megalázott emberi és nemzeti büszkeség együttesen és hatalmasan újra felemelkedett és fegyvert fogott a kezébe a vérig zsarolt nemzet. II. Rákóczi Ferenc megkezdte az osztrák elnyomás ellen a »szegény Magyarország eltapodtatott szabadságának helyreállítására«.

Debrecen városa népével és nyomdájával együtt azonnal csatlakozott a szabadságharchoz. A város megbecsülhetetlen éléstára és erőforrása volt a kuruc seregeknek, a nyomdában pedig 1703-ban először jelent meg Rákóczi Imádsága, a következő évben pedig a fejedelem híres Manifesztuma magyar nyelven. A nyomtató, Vincze György óvatosságból hely és év nélkül adta ki a két művet. Mindkét kiadvány példányait a szatmári béke után megsemmisítették, ma már csak egy-két példány ismeretes belőlük. A debreceni nyomda tehát úgy-ahogy műkö-

dött egészen 1705-ig, amikor annyi sok más értékkel együtt ez is elpusztult.

1705 közepén a győzelmes kuruc seregek hatalmas előnyomulásának lendülete megakadt. A spanyol örökösödési háborúban elért időleges sikerek lehetővé tették, hogy Lipót nagyobb csapatokat küldhetett Magyarországra, s így a hadiszerecske hazánkban is a császáriak felé kezdett fordulni. A kurucok két helyen vereséget szenvedtek, s e veszített csaták több vonatkozásban éreztették hatásukat. A Debrecen határában állomásozó Károlyi Sándor, a kuruc hadak fővezére, látva, hogy a várost nem védelmezheti meg a nyomában levő Herbeville seregétől, üzenetet küldött a tanácsnak: a lakosság meneküljön, lehetőleg pusztítson el mindent, nehogy bármi is a labancok kezére jusson. A lakosság október 19-én és 20-án elhagyta a várost, ekkor a kuruc katonák bejöttek az üresen maradt városba, a még ottmaradt holmit elvitték. Feltörték azt a helyiséget, ahová a debreceni nyomda felszerelését az elmenekült nyomdász elrejtette [152].

A másnap, október 22-én bekövetkezett labanc pusztításról részletes tudósítás maradt ránk az 1705-i városi jegyzőkönyvben, melynek végén a jegyző függelékben megírta a történeteket. A debreceni nyomda sorsáról a többi között ezeket olvashatjuk: »Typographiánk szép vala, de az is mindenestől elbomla, nagyobb része a betűknek kaskába rakatott volt, a Tarkáta nevű városháza kapujának északfelől való boltnak rejtekébe; de az kivágattatván a kurucok által még kedden; a bötűk a kaskákból kiforgattattanak. Párnákból kihalogatott és széllyel szóratott tollakkal, porral, gazzal, szemettel boltbeli aprólékokkal öszve kevertettenek. Kiváltképpen bécsi korom is lévén a betűkkel edgyütt, mellyel nyomtatni szoktanak, annyira elfogott mind betüt, tollat, port a boltban, nagy bajjal separtettenek együvé a betűk mind gazostól. Sok betüt az utczában, mezőkön és táborhelyeken, mind itt, mind másutt hintettenek el. A typographia háznál maradt betűk, sotu és egyéb eszközök is oda vannak...«

Azért idéztük szószerint és részletesen a debreceni nyomda pusztulásáról szóló naplót, mert egy néhány sorral lejjebb ez áll: »A Pataki typographia ott lévén, (ti. a tanácsháznál) a betűk hasonlóképpen mint a magunké, kiforgattattanak s elhordattanak...« [153].

Ez lett a sorsa a két nyomdának. Szomorúan jegyzi meg Csürös Ferenc a debreceni és a pataki nyomda pusztulásáról írva: »Szükségük volt az ólomra a labancoknak, golyót öntöttek

a betűkből. Ugyanazok a betűk, melyek talán a Rákóczi Manifestuma panaszait segítették világgá hirdetni, ezután kuruc vitézeket roncsoltak halálra.« [154].

A debreceni és a sárospataki nyomda XVII. századbeli története ezzel lezárult. Az előbbi hét év múlva újra megkezdte ugyan működését, azonban Sárospataknak pontosan száz évet kellett várnia, amíg egy vállalkozószellemű ember, felállítva a második nyomdát, megajándékozta a várost és a Kollégiumot a kultúra és a tudomány eme nélkülözhetetlen eszközével.

Dolgozatunk második fejezetének végén feltettük a kérdést: a sárospataki nyomda vállalta-e a harcot a tudományért, a haladásért? Hogy ennek a követelménynek mennyire tett eleget, igyekeztünk a nyomtatványok felsorolásával is feleletet adni. Huszonegy év alatt összesen 73 magyar- és 45 latinnyelvű mű jelent meg a nyomdában. Ezekből megláthattuk, hogy bár a sajtó termékeinek nagy része a protestáns irodalom szolgálatában állt, azonban ez az irodalom jelentős része a magyar nemzeti irodalom történetének. Comenius tankönyvei a neveléstudomány területén határköveket jelentenek. Medgyesi Pál, puritánus társaival együtt, vitáirataikban, prédikációikban a jobbagység, s általában az alsóbb néprétegek egyenjogúságáért küzdöttek a feudalizmus ellen. Az első magyarnyelvű ábécés könyv, mint a magyar alsófokú tanítás legrégibb emléke, önmagáért beszél. Mindezek alapján kimondhatjuk: a sárospataki nyomda aránylag rövid működésével sok vonatkozásban hozzájárult nemzeti nyelvünk, irodalmunk, műveltségünk, kultúránk fejlesztéséhez.

Jegyzetek

- [1] I. Rákóczi György fejedelem levelezése Tolnai István sárospataki pappal. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1875. 1442. lap.
- [2] Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése. 1472—1877. Bp. 96. lap.
- [3] Szilágyi Sándor: A Corvina történetéhez. Magyar Könyvszemle. 1882. 336—40. lap.
- [4] I. Rákóczi György fejedelem levelezése Tolnai István sárospataki pappal. P. E. I. L. 1875. 788. lap.
- [5] I. Rákóczi György fejedelem levelezése Tolnai István sárospataki pappal. P. E. I. L. 1875. 778—79. lap.
- [6] Novák László is idézi a veretést és tömlőcöztetést: (A nyomdászat története. III. könyv. 48. lap.) Ő a nyomdász lassú és hanyag munkájában látja a büntetés okát. Azonban a levélben, ahonnan az idézetet mindketten vettük, szó sincs erről. Mégkevésbé arról, hogy Rákóczi György az »Öreg Graduál« nyomtatásának lassú voltáról panaszkodnék. Emiatt tehát nem büntethette a nyomdászt.
- [7] I. Rákóczi György fejedelem levelezése Tolnai István sárospataki pappal. P. E. I. L. 1875. 802. lap.
- [8] I. Rákóczi György... levelezése Tolnai Istvánnal... P. E. I. L. 1875. 804. lap.
- [9] I. Rákóczi György... levelezése Tolnai Istvánnal... P. E. I. L. 1875. 1387. lap.
- [10] I. Rákóczi György... levelezése Tolnai Istvánnal... P. E. I. L. 1875. 1444. lap.
- [11] Erdélyi Protestáns Közlöny. 1876. 320. lap.
- [12] Vö. Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskola Comenius idejében. Sárospataki Lapok. 1892. 455. lap. Gulyás Pál: Nyomdáink belső élete a XVI—XVIII. században. Irod. Tört. Közl. 1948. I. füz. 3. lap.
- [13] Szombathi János: A sárospataki reform. Kollégiumnak rövid historiája... Sárospatak, 1809. 5. lap.
- [14] Bán Imre: Comenius és a magyar irodalom. Irodalomtörténet. 1950. IV. sz. 110. lap.
- [15] Bíró—Bucsei—Tóth—Varga: A magyar református egyház története. Bp. 1949. 138—139. lap.
- [16] Erdélyi Protestáns Közlöny. 1876. 320. lap.
- [17] Novák László: A nyomdászat története. III. könyv. XVII. század. Bp. 1928. 39—40. lap.
- [18] Kéki Béla: Könyvtörténet. Bp. 1953. Kézirat. 77. lap.
- [19] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 36. lap.
- [20] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. Bp. 1931. 68. lap.
- [21] Makkai László: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Bp. 1952. 131. lap.
Maller Sándor: Comenius és Sárospatak. Protestáns Szemle. 1943. 136. lap.
- [22] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon 47, 50. lap.
- [23] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 57. lap.
- [24] Renius György személye iránt Rác Lajos már 1930-ban érdeklődött a lipcsei »Deutscher Verein für Buchwesen und Schrifttum (Deutsches Buchmuseum.)« vezetőségénél, valamint az ugyancsak lipcsei »Institut für Kultur und Universalgeschichte bei der Univer-

sítat Leipzig« igazgatójánál, azonban a fenti intézmények semmi felvilágosítást nem tudtak nyújtani. (Vö. Rác L.: A sárospataki főiskola első nyomdája. Sárospataki Lapok. 1930. 45. sz. 262. lap.) Abból kiindulva, hogy Renius Györgyöt Comenius Lesznóból hozta magával, mi lengyelországi tudományos intézményeket kerestünk fel hasonló kéréssel. A lesznói és danzigi könyvtár semmiféle anyaggal nem rendelkezik Renius Györggyel kapcsolatban. Azonban Stepczak Danuta úr, a lesznói »Miejska Biblioteka Publiczna« igazgatója, szíves előzékenységgel kérésünket továbbította a poznańi, illetve krakkói egyetem könyvtárához. Az utóbbi helyről, Jan Baumgart-tól, a »Biblioteka Jagiellonska« igazgatójától a következő levelet kaptuk:

»In Beantwortung Ihres Schreiben von 10. I. 1957, mitteile ich Ihnen, dass ich über das Leben und die Tätigkeit des Druckers Georgius Renius (Rhenius), welcher in Sarospatak bis 1657 wirkte, Ihnen nichts mehr sagen kann.

Der Aufenthalt des Renius in Leszno (Lissa) bei Komenski ist mir auch unbekannt.

Aus der Literatur weiss man, dass die im Jahre 1630 gegründete Druckerei in Leszno vom ersten Drucker Mateusz Kokocinski bis zum Jahre 1632 geführt wurde, dann wirkte als Leiter Daniel Vetter (eigentliche Name: Strejc-Stregicius) bis 1656. Es ist möglich, dass Renius in Leszno als Hilfsarbeiter des Druckers Kokocinski oder D. Vettters arbeitete.

Bandtkie J. S.: Historia Drukarn w Królestwie Polskim, Kraków 1826. t. I. s. 326—337.

Kaweczka—Gryczowa A.: Drukarstwo polskie w dobie Odrodzenia (Bibliografia literatury polskiej okresu Odrodzenia, Warszawa 1954. s. 363.)

Bickerich W.: Zur Geschichte des Buchdrucks u. Buchhandels in Lissa. (Zft. d. hist. Gesellschaft f. d. Provinz Posen Jg. 19:1904. s. 29—60.)«

Lengyel barátaink udvariasságára jellemző, hogy szinte az egész ország tudományos intézményeit mozgósították. Bár érdeklődésünk nem járt nagyobb eredménnyel, mint a Rác Lajosé, az idézett levél azonban megerősít bennünket abban, hogy Renius György Lesznóból került Sárospatakra.

Novák László szerint (A nyomdászat története. III. k. XVII. sz. Bp. 1928. 25. lap) Renius német származású volt. Németországban tanulta a nyomdászatot. Neve után ítélve (Rhenius = Rajnai) Novák László feltevésének van valami alapja. Ez viszont nem bizonyítja azt, hogy a mesterségét is ott tanulta volna.

[25] Szilágyi Sándor: Az első sárospataki nyomtatvány.

Magyar Könyvszemle. 1886. 13. lap.

[26] Szilágyi Sándor: Lorántfy Zsuzsánna. Pest. 1872. 81. lap.

[27] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 137. lap.

[28] Harsányi István: A sárospataki nyomda leltárai. Magyar Könyvszemle. 1926. I—II. füz. 111. lap. Harsányi a közleményben felsorolja mindazokat a téves adatokat is, melyek a pataki nyomda korábbi felállítására és működésére vonatkoznak. Mi nem tartottuk szükségesnek e nyilvánvalóan téves adatok említését.

[29] Gulyás Pál: Nyomdáink belső élete a XVI—XVIII. században. Irod. Tört. Közl. 1948. I. füz. 5. lap; valamint RMK II. 2032. Piscator, Rudimenta — végén: Typographus Sal...

- [30] Gulyás Pál szerint (Nyomdáink belső élete... 6. lap) a secunda betű 10 pontos nagyságú. Azonban a garmond betű is 10 pontos volt (vö. Bíró—Kertész—Novák: Nyomdászati Lexikon. Bp. 1936. 159. lap). Gulyás ennek ellenére a garmond betűt 9 pontosnak mondja. Viszont a Berthold rendszere a 9 pontos betű alatt a borgiszt jelöli. (Nyomd. Lex. 55—56. lap.)
- [31] Szentkuthy Pál: Régi hazai nyomdák mintakönyvei. Bp. 1940. 94—95. lap.
- [32] Szechtás mozgalmukat a gyermekkeresztség ellen és a vagyonközösség mellett, a mohácsi vész után kezdték meg. A szekta tagjai az állandó üldözés miatt szinte az egész országban szétszórtak. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében azonban szabadon gyakorolhatták vallásukat. Sőt, I. Rákóczi György 1645-ben egy cseh—morva nemzetiségű — fazekasmesterséggel foglalkozó — csoportjukat Sárospatakra telepítette, hol adományokkal is segítette őket.
- [33] Kalauz, az országos magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Bp. 1882. 251. lap. Lásd: »Exemplar Reconciliationis... DMK II. 791. Továbbá: RMK II. 771., RMK I. 997. Az első és a harmadik mű a Nemzeti Múzeum, a második a nyitrai róm. kat. püspöki egyházmegye tulajdonát képezi.
- [34] Gulyás Pál: Nyomdáink belső élete... (Irod. Tört. Közl. 1948. I. füz. 12. lap) című dolgozatában a pitvarban levő »keő kentsé«-ről ezt írja: »A lenolajat a sárospataki nyomdában kö-kentsében tartották.«
- [35] Novák László: Nyomdászatunk 500 esztendeje. Emlékkönyv... Bp. 1940. 22. lap.
- [36] Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történeti fejlődése. 1472—1877. Bp. 1878. 27—28. lap.
Okiratok I. Rákóczi György uralkodása történetéhez. Történelmi Tár. 1899. 425. lap.
- [37] Gulyás Pál nem veszi figyelembe a »tekkely« szót (Nyomd. belső élete. Irod. Tört. Közl. 1948. 11. lap), a rámak alatt a betűk széthullását megakadályozó vaskeretet érti. Kétségtelenül ilyen is volt a pataki nyomdában, azonban itt kifejezetten »tekkelyre való jó vasráma«-ról beszél a leltár. Nem valószínű, hogy a hajóra kiszedett sorokat »tekkely«-nek nevezték volna.
- [38] Novák László: A nyomdászat története. I. könyv. XV. sz. Bp. 1927. 69. lap.
- [39] Novák László: Nyomdászatunk 500 esztendeje... Bp. 1940. 24. lap.
- [40] Bíró—Kertész—Novák: Nyomdászati Lexikon. Bp. 1936. 454, 400. lap.
- [41] Iványi—Gárdonyi: Egyetemi nyomda története. Bp. 1927. 185. lap.
- [42] Comenius Orbis Pictusa (Lőcse, 1685) — bár a kiadás éve szerint későbbi, mint a leltározás éve — a »hajót« — »gyűjtő formának« (sámolynak) nevezi. A pataki leltár már a mai szakkifejezést használja.
- [43] Comenius: Orbis Sensualium Pictus Quadrilinguis. Lőcse, 1685. 188—89. lap. RMK I. 1338. sz.
- [44] Gulyás Pál: Nyomdáink belső élete... (Irod. Tört. Közl. 1948. I. füz. 2. lap.)
- [45] Novák László: A nyomdászat története. III. könyv. XVII. sz. Bp. 1928. 90. lap.
- [46] Alsözempléni református egyházmegye jkvei. III. köt. 847., 850. lap.
- [47] Szabó Károly az évszámok ellenére az 1652-es nyomtatványok között említi Comenius e munkáját. RMK II. 773.
- [48] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. Sp. 1931. 75. lap.

- [47] Vö. Szabó Károly: RMK II. 721. sz.
- [48] RMK II. 778.
- [49] Adalékok Szabó Károly RMK II. kötetéhez. Magyar Könyvszemle, 1918. 79. lap.
- [50] RMK II. 770.
- [51] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 99., 156., 157. lap.
Vö. A sárospataki főiskola első nyomdája. Sárospataki Református Lapok. 1930. 263. lap.
- [52] RMK I. 860., II. 771.
- [53] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 162. lap.
- [54] Rác Lajos szerint a Fortius: De Ratione studii... az első pataki nyomtatvány, melyen Renius neve előfordul. Vö. A sárospataki főiskola első nyomdája. Sp. Ref. Lapok. 1930. 270. lap.
- [55] Harsányi István: Adalékok Szabó Károly RMK I. kötetéhez. Magyar Könyvszemle. 1911. 352. lap.
Sztripszky: Adalékok... 2002. Sz.
- [56] Rác Lajos: A 300 éves Janua. Prot. Tanügyi Szemle. 1931. 367.
- [57] RMK II. 772.
- [58] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 164. lap.
- [59] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 126—130. lap. A »Musae Patakinæ« egyetlen fennmaradt példánya, Bakos József szerint Szél Farkas gyűjteményével állítólag Prágába került. Bakos J.: A magyar Komensky irodalom. Bp. 1952. Szoc. Nevelés Kiskönyvtára. 33. sz.
- [60] RMK II. 774.
- [61] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 172—181. lap.
- [62] Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 175. lap. Magyar Könyvszemle, 1889. 222. lap. Sztripszky: Adalékok... 2559. sz.
- [63] Császár Károly: Medgyesi Pál élete és működése. Bp. 1911. 50—51. lap.
- [64] RMK I. 861.
- [65] Harsányi István: Pótlások az RMK-hoz. Magyar Könyvszemle, 1923. 190. lap. Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 181—185. lap.
- [66] A kérdésre vonatkozó irodalmat, érveket és ellenérveket bőven tárgyalja Rác Lajos: Comenius Sárospatakon című munkájában, 186., 191. lapon.
- [67] RMK II. 790. Rác L.: Comenius Sárospatakon, 191—192. lap.
- [68] RMK II. 791.
- [69] Császár Károly: Medgyesi Pál élete... 79. lap. RMK I. 874.
- [70] RMK I. 873., I. 880.
- [71] Rác L.: Comenius Sárospatakon. 232., 237. lap.
- [72] Harsányi István: Pótlások az RMK-hoz. Magyar Könyvszemle, 1923. 89—90. lap.
- [73] RMK I. 891., II. 810. Első-második kiadás: RMK I. 465., I. 466.
- [74] RMK I. 892. Vö. RMK I. 871., I. 888.
- [75] RMK II. 811. Zoványi: Pótlások az RMK-hoz. Magyar Könyvszemle, 1918. 80. lap.
- [76] RMK II. 806., II. 836.
- [77] RMK II. 835., I. 903.
- [78] RMK I. 904.
- [79] RMK II. 860. Rác Lajos: Comenius Sárospatakon. 211. lap.
- [80] RMK II. 861. Vö. Miklós Ödön: Ki írta a »Trecentum Viratus«-t? Magyar Könyvszemle, 1916. 256—58. lap.
- [81] RMK I. 912.

- [82] RMK I. 913.
- [83] Vö. Thaly Kálmán: A lőcsei nyomda története. Századok. 1884. 903. lap. — Lőcsére küldött érdeklődő levelünkre Pogány Gusztáv ev. lelkész volt szíves közölni, hogy Jan Misianik: Dejiny levocského knithlaciartstva című aprólékos, minden kis mozzanatra kiterjedő 70 lapos munkájában sem talált Rozsnyai János nyomára. Hasonlóképpen eredménytelenül járt: Hajnóczy Iván: A 300 éves lőcsei nyomda című monográfiájának átnézésével. (Közlemények Szepes vármegye múltjából. Lőcse, 1914. évf. 73. lap.)
- [84] RMK I. 911.
- [85] RMK I. 922.
- [86] RMK I. 923., I. 924.
- [87] RMK II. 882.
- [88] RMK II. 883.
- [89] RMK I. 934., 935., 936.
- [90] RMK II. 909., 910., 911.
- [91] RMK II. 908.
- [92] Gulyás Pál: Könyvkiadás Magyarországon a XVI—XVIII. században. (1527—1773.) Magyar Könyvszemle, 1944. 112. lap.
- [93] RMK I. 932.
- [94] RMK I. 933.
- [95] Markovics Sándor: A legelső magyar ábécés könyv. Magyar Könyvszemle, 1883. 87. lap. Vö. Sztripszky: Adalékok 2024. sz. Czeglédi műve: RMK. I. 989. A debreceni Ábécé: RMK. I. 1254.
- [96] RMK I. 946.
- [97] RMK I. 947.
- [98] RMK I. 948.
- [99] RMK I. 949.
- [100] RMK I. 967. — Kovács Imre: Régi magyar kalendáriumaink. Debrecen, é. n. 10. lap.
- [101] RMK II. 937., 938.
- [102] RMK II. 939.
- [103] RMK I. 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966.
- [104] RMK I. 968.
- [105] RMK I. 969.
- [106] RMK II. 958., 959.
- [107] Szombathi János: A sárospataki ref. Koll. rövid historiája. Sp. 1827. 7. lap.
- [108] RMK I. 980.
- [109] RMK I. 981. — A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén... egyházi írói. Szerk. és kiadja: Incze Gábor. X. szám. Máté Károly: A könyv morfológiája. Minerva. 1930. IX. évf. 260. lap.
- [110] RMK II. 974.
- [111] RMK II. 975.
- [112] RMK II. 976.
- [113] RMK II. 977.
- [114] Magyar Könyvszemle. 1898. 60. lap. Sztripszky: Adalékok... 2613. sz. Mindkét idézett helyen bizonyos zavar észlelhető a füzet kiadási évét illetően. A fejcímbeben ugyanis 1671-et olvasunk, a szövegben azonban M.DC.LXI-et. Érdekes, hogy a tévedést, sem a Magyar Könyvszemle, sem pedig Sztripszky nem vette észre.
- [115] RMK I. 996., II. 998.
- [116] RMK I. 997.

- [117] Zoványi Jenő cikkei a »Theológiai Lexikon« részére a magyarországi protestantizmus történetéből. Bp. 1940. 97. lap.
- [118] RMK I. 998.
- [119] Magyar Könyvszemle. 1880. 300. lap. Sztripszky: Adalékok... 2038. sz. Zoványi Jenő: Sámbar Mátyás és Kis Imre hitvitái s ezekkel egyidejű hitvitázó művek. Theológiai Szemle. 1925. I. évf. 265. lap.
- [120] Magyar Könyvszemle. 1880. 303. lap.
- [121] RMK II. 999., 1000.
- [122] Zoványi Jenő: Sámbar Mátyás és Kis Imre hitvitái. Theológiai Szemle. 1925. 267. lap.
- [123] RMK I. 1037. — Századok. 1873. 139. lap.
- [124] RMK I. 1038., 1039.
- [125] Az RMK I. 1046. sz. alatt a hely nélküli nyomtatványok között találjuk Harsányi István pataki nyomtatványként említi: Magyar Könyvszemle. 1912. 57. lap.
- [126] RMK I. 1047., 1048., 1049., 1050., 1053. Vö. Zoványi: Sámbar M. és Kis I. hitvitái. Theol. Szemle. 1925. 264. lap.
- [127] Szabó Károly mindkét művet az 1667-es kiadványok között említi. RMK II. 1112., I. 1060. — Zoványi Jenő után mi az 1666-os évet fogadtuk el. Vö. Magyar Könyvszemle. 1918. 82. lap. Theol. Szemle. 1925. 268. lap.
- [128] RMK I. 1059.
- [129] RMK I. 1061.
- [130] RMK I. 1062.
- [131] Zoványi: Sámbar M. és Kis I. hitvitái. Theol. Szemle. 1925. 268. lap.
- [132] RMK II. 1113.
- [133] Magyar Könyvszemle. 1909. 315. lap. Sztripszky: 2597. sz.
- [134] RMK I. 1070.
- [135] RMK I. 1071.
- [136] RMK I. 1072. Magyar Könyvszemle. 1912. 152. lap.
- [137] RMK I. 1073.
- [138] RMK I. 1074.
- [139] RMK I. 1075.
- [140] RMK I. 1076.
- [141] RMK I. 1904. — tehát javítandó 1668-ra. Vö. Magyar Könyvszemle.. 1879. 182. lap.
- [142] RMK II. 1156.
- [143] RMK I. 1093., I. 1052.
- [144] RMK I. 1095. Sámbar műve: RMK I. 1084.
- [145] RMK I. 1096.
- [146] RMK I. 1098., 1099. Vö. RMK I. 806., 807.
- [147] RMK II. 1221.
- [148] RMK I. 1125.
- [149] RMK I. 1187.
- [150] Rác L.: A sárospataki főiskola első nyomdája. Sp. Ref. Lapok. 1930. 272. lap.
- [151] RMK I. 1316.
- [152] Csűrös Ferenc: A debreceni Városi Nyomda története. 1561—1911. Debrecen, 1911. 146., 339. lap.
- [153] Révész Imre: Napló II. Rákóczi Ferenc szabadságharcainak idejéből... Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. III. évf. 1872. 439—40. lap.
- [154] Csűrös Ferenc: A debreceni Városi Nyomda története. Debrecen, 1911. 147. lap.

Adattár

II. Inventatio Typorum Latinorum, Graecorum et Hebraeorum. Illustr. Scholae S. Patachinae. Anno Domini 1669 Die 19 Novembris Praesentibus Rever. ac Clar. Viris Paulo Szanthal et Scholae praefatae Rectoribus inchoata et Die praefato Mensis ejusdem absoluta.

Hebraea Cicero. Cent. 1. Libr. 37. Graeca Cicero. Cent. 1. Libr. 9.

Sequuntur Typi Latini.

1. Canon Magnus.	Cent. 2. Libr. 100.
2. Canon Parvus.	Cent. 2. Libr. 5.
3. Secunda Magna.	Cent. 2. Libr. 89.
4. Secunda Parva.	Cent. 2. Libr. 27.
5. Paragon Antiqua.	Cent. 2. Libr. 117.
6. Paragon Cursiva.	Cent. 3. Libr. 47.
7. Tertia Antiqua.	Cent. 2. Libr. 117.
8. Tertia Cursiva.	Cent. 3. Libr. 38.
9. Media Antiqua.	Cent. 4. Libr. 6.
10. Media Cursiva.	Cent. 3. Libr. 105.
11. Cicero Antiqua. Partim Cursiva.	Cent. 4. Libr. 52.
12. Cicero Cursiva.	Cent. 2. Libr. 86.
13. Gármont Antiqua.	Cent. 3. Libr. 16.
14. Gármont Cursiva.	Cent. 1. Libr. 104.
Külömb külömb fele cziffrák.	Cent. 1. Libr. 83.

Kalendariumhoz valo cziffrák avagy Jegyek. Cent. 2. Libr. 9.

Egesz eöregbik Alphabetum hét cziffrajaval edgyütt egeszlen megh van. Masodik Alphabetum, öregh utan valo cziffrajaval edgyütt, megh vagon. Harmadik Alphabetum cziffrajaval edgyütt egeszlen megh vagon. Negyedik Alphabetum, (ket betü) H es U es az kissebb cziffra hijjaval vagon.

Az hulladek betü az harmadik rendbeli B. J. és H. hijjaval vagon.

Az Cziffrák egeszlen vadnak s' megh szaporodtanak edgy Sassal s eözzel. Ujjobban szaporodott két Banyasz Csakannyal.

Compactoriahoz valo vas szerszámok.

Summa horum omnium, Cent. 48. Libr. 92.

III. Inventatio Typorum Latinorum Graecorum et Hebraeorum. Illustr. Scholae SPatachinae facta Debreczinij A. 1674. Mens. January Die 13.

Hebraea Cicero duarum Castar.	Cent. 1. Libr. 74.
Graeca Cicero duarum Castar.	Cent. 1. Libr. 52.

Sequuntur Typi Latini.

1. Canon Magnus conf. duar. castar.	Cent. 2. Libr. 38.
2. Canonis Parvi conf. una. casta.	Cent. 1. Libr. 7.
Altera Casta ejusdem Can. Par.	Cent. 1. Libr. 14.
3. Secunda Magna duar. Castar.	Cent. 2. Libr. 76.
4. Secunda Parva Castar. duar.	Cent. 2. Libr. 2.
Tertia Casta ejusdem 2 dae par.	Libr. 98.
5. Paragon antiqua trium Castorum.	Cent. 2. Libr. 94.
6. Paragon Cursiva trium Castar.	Cent. 2. Libr. 106.
Ejusdem Cursivae quarta Casta confusa.	Libr. 22.

7. Tertia antiqua quatuor Castarum.	Cent. 2. Libr. 74.
8. Tertia Cursiva quatuor Castarum.	Cent. 3. Libr. 22.
9. Media Antiqua quatuor Castarum.	Cent. 2. Libr. 2.
Eadem Antiqua Media duarum Castar.	Cent. 1. Libr. 38.
10. Media Cursiva quinque Castar.	Cent. 2. Libr. 70.
11. Cicero Antiqua, quatuor Castarum,	Cent. 2. Libr. 62.
12. Cicero Cursiva quatuor Castarum.	Cent. 2. Libr. 18.
13. Gármunt Antiqua 4. Castarum	Cent. 2. Libr. 12.
14. Gármunt Cursiva 4. Castarum	Cent. 1. Libr. 104.

Külömb külömb féle floresek.

Két Castaval conf. Cent. 1. Libr. 100.

Kalendariumhoz valo jegyek. Castar. duarum. Cent. 1. Libr. 70.

Media Antiqua, Cursiva két kis Ládában. Cent. 1. Libr. 90.

Cicero Antiqua, Cursiva, confusa két Ládában. Cent. 1. Libr. 44.

Cicero Antiqua, Cursiva két Ládában conf. Paragon. Cent. 1. Libr. 41..

Media Graeca egy Ládában. Libr. 48.

Cicero Graeca egy Ládában. Libr. 69.

Masodik Ládában Cicero Graeca. Libr. 88.

Secunda Magna egy Ládában. Libr. 48.

Tertia Graeca conf. Cent. 1. Libr. 48. egy Ládában.

Kalendariumhoz valo media signatura egy Ládában. Cent. 1. Libr. 90.

Uj Garmunt Antiqua, többekkel edgyüt egy Ládában. Libr. 43.

Hoszszo Ládabeli uj Typusok. Cent. 2. Libr. 88.

Gármont Antiqua Cursiva egy Ládában. Libr. 55.

Summa Cent. 55. Libr. 47.

A Praelumhoz tartozo eszközök.

Meg vagyon a kisebbik praelum minden szerszámával a Rámák Srophjain kívül.

Az eöreg praelumis a szerént, két rámájával edgyütt; edgyikben nints srofja, a másikban vagyon hatt.

A két praelumhoz valo fundamentum Rez kettő. Hasoloképpen Réz-Tygelyj, a nagy-s-kicsiny fannak praelumhoz.

Az Eöreg praelumhoz ket oszlopa elmaratt még Patakon.

A Betü szedeshez valo Vinckelhak vannak hatan.

A két praelumhoz valo, öszve-járo, ket vas-gyertya tarto.

Vagyon egy félágu patkoverő.

Vagyon hat gyarlo sroph rámában valo.

Vagyon három szegü stropholo vas.

Vagyon két gyarlo punctura.

Praelumhoz valo fa strophok.

Az öreg Alphabetum egeszlen megh van.

Masodik Alphabetum, öreg utan, megh van.

Harmadik Alphabetum megh van V. hijjával.

Negyedik Alphabetum sok hijjával van. Ugymint nintsen a B. F. H. J. O. T. X. Z. V.

Az ötödik betü vagyon H. U. V. hijjával.

A hulladék betük vannak tizenöten.

Ugymint két H. három M., egy E. két N. három S. két V. egy R. s-L.

Könyvek vegeben, s-Titulus eleiben levő czifrak nro. 26.

Compactoriahoz valo tizenhet czifrazo vas, egy raspoly, és egy arany Lineat illető czifrazo vas.

stand zu sehen. Die Meisterstücke der holländischen und deutschen Buchdrucker beweisen das. Auch bei den Publikationen der Druckerei zu Sárospatak können wir nur hinsichtlich den Initialen und Schlussornamente von Zierkunst reden.

Georg Renius leitete die Druckerei zu Sárospatak bis zum Jahre 1657. Sein Nachfolger wurde János Rozsnyai. Mit fachkundiger Arbeit haben beide Meister mehr Bücher auf westeuropäischen Niveau publiziert, das die geschmackvollen und reinen Publikationen beweisen.

Die Druckerei war bis zum in 1660 erfolgten Tod der verwitweten Zsuzsanna Lorántfy das Eigentum der Fürsten-Familie. Die Fürstin schenkte die Druckerei testamentisch dem Kollegium. In dieser Eigenschaft arbeitete die Druckerei mit Unterbrechungen von ein-zwei Jahren bis 1671, als die rekatholisierte Schwiegertochter der verstorbenen Fürstin, Zsófia Báthory, die Herrin der Burg zu Sárospatak das Kollegium von Sárospatak vertrieb. Die Professoren und Studenten sind entflohen. Unter solchen Umständen konnte auch die Druckerei nicht in Sárospatak bleiben. János Rozsnyai hat den Buchstabe-Bestand und die Ausrüstung der Druckerei mit Hilfe der Studenten nach Debrecen befördert.

Die aufgelagerte Druckerei-Ausrüstung wurde während des Freiheitskampfes des Ferenc Rákóczi des II-ten in 1705 mit der debreziner Druckerei zusammen vernichtet. Das inzwischen nach Sárospatak zurückgekehrte Kollegium hatte bis 1805 keine Druckerei. Die zweite Druckerei begann mit ihre Tätigkeit im Jahre 1807.

Die von Comenius betriebene und von Zsuzsanna Lorántfy gegründete Druckerei hatte während ihre 21 jährige Tätigkeit die Zahl der ungarischen Druckereiprodukte mit 73 ungarischen und 45 lateinischen Werke vermehrt. Mit ihren Publikationen hat sie zu der Entwicklung unserer nationalen Literatur, Bildung und Kultur in viele Beziehungen beigetragen.

A SÁROSPATAKI RÁKÓCZI MÚZEUM FÜZETEI

14—16

Kiadja a Hazafias Népfrent Borsod-Abauj-Zemplén megyei Bizottsága
és a Rákóczi Múzeum

Szerkeszti: BALASSA IVÁN

1. DANKÓ IMRE: A Sajó-Hernád melléki hajdútelepek (elfogyott)
2. BALASSA IVÁN: Földosztó mozgalom a Bodroglközben 1898-ban
3. DANKÓ IMRE: Széphalom
- 4—7. BAKOS JÓZSEF: Tokajhegyalja és bortermelése néprajzi hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma.
8. UJSZÁSZY KÁLMÁN — BALASSA IVÁN — ROMÁN JÁNOS: Sárospataki vezető.
- 9—11. FÖLDINÉ VIRÁNY JUDIT: A bodroglközi Láca népmeséiből.
- 12—13. BAKOS JÓZSEF: A magyar Comenius (Komenský) irodalom II.
- 14—16. TAKÁCS BÉLA: Comenius sárospataki nyomdája.

Előkészületben

ARADSZKY PÁL: Ricsei balladák.

KÁNTOR MIHÁLY: A len és kender feldolgozása a Bodroglközben. Szöttesek.

ROMÁN JÁNOS: A sárospataki habánok.

BALASSA IVÁN: A Hegylköz földművelése

A füzetek kaphatók és megrendelhetők:

Rákóczi Múzeum Sárospatak, postafiók 71.

Befizetés OTP. 75-313. sz.